

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ**

ІНСТИТУТ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РИНКОВОЇ
ЕКОНОМІКИ**

**збірник матеріалів круглого столу,
12 травня 2011 р., м. Київ**

**Київ
Видавничий центр ІІТО НАПН України
2011 рік**

Друкується за рішенням вченої ради Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, протокол № 8 від 8 жовтня 2011 р.

Рецензенти:

Терещук Г. В. – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, перший проректор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Свистун В. І. – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії управління професійно-технічною освітою ІТТО НАПН України;

Лук'яненко Г. І. – кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторії змісту професійної освіти і навчання ІТТО НАПН України.

Сучасні проблеми професійної орієнтації учнівської молоді в умовах ринкової економіки: збірник матеріалів круглого столу, 12 травня 2011 року, м. Київ / [за ред. Д. О. Закатнова]. - К. : Видавничий центр ІТТО НАПН України, 2011. – 148 с.

У збірнику матеріалів круглого столу «Сучасні проблеми професійної орієнтації учнівської молоді в умовах ринкової економіки» розкриваються теоретичні засади підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення, зміст, форми та методи профорієнтаційної роботи з учнями середніх загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів. Особлива увага звертається на організаційно-педагогічні засади взаємодії середніх загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних навчальних закладів у плані підготовки школярів до вибору робітничих професій.

Для наукових співробітників, педагогічних працівників середніх загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, аспірантів, а також усіх, хто цікавиться проблемами професійної орієнтації і професійного самовизначення.

© Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2011

Закатнов Дмитро Олексійович

*завідувач лабораторії професійної
орієнтації і виховання Інституту
професійно-технічної освіти НАПН
України, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*

Концептуальні засади професійної орієнтації молоді на робітничі професії

Становлення та розвиток в Україні ринкової економіки обумовили значні зміни в її структурі. Орієнтована на задоволення потреб військово-промислового комплексу СРСР, сфера матеріального виробництва України не відповідала тенденціям її розвитку у незалежній державі і, як наслідок, впродовж останніх двох десятиріч, включаючи останні роки існування СРСР, втратила значну частку свого промислового потенціалу. Значних втрат зазнало й сільське господарство, яке зараз представлено в основному дрібними товаровиробниками. Стагнація вітчизняної економіки у 90-х рр. минулого століття призвела до масової ліквідації промислових та сільськогосподарських підприємств і, як наслідок, відтоку кваліфікованих кадрів, насамперед робітничих, з цих сфер економіки. Таким чином, впродовж 90-х рр. професійний потенціал країни в частині робітничих кадрів суттєво зменшився.

Зростання реального сектора економіки, яке розпочалося в Україні напередодні XXI століття, актуалізувало проблему нестачі, насамперед у промисловості та сільському господарстві, кваліфікованих робітничих кадрів. Державні інституції, які здійснювали допрофесійну та професійну підготовку молоді за робітничими професіями, впродовж 90-х рр. зазнали значного скорочення, зменшилися й кількість молодих людей, які обирають робітничі професії та працевлаштовуються за ними.

Одним з негативних факторів, який обумовив стан підготовки молоді до вибору робітничих професій, стало фактичне виключення з числа пріоритетних завдань загальноосвітньої школи підготовки школярів до праці, насамперед праці професійної. Гіперорієнтацію учнів на набуття робітничих професій, притаманній радянській школі, замінила практична відмова від орієнтації на працю в школі національній. Впродовж останніх років у навчальних планах шкіл значно скоротилася кількість годин, які відводяться на трудове навчання в молодшій та середній школі. Кількість годин, яка відводиться на вивчення предметів освітнього напрямку «Технології» (крім технологічного напрямку) в профільній школі зведена до мінімуму (1 година на

тиждень у 10-11 класах). Різноманітні види праці (із самообслуговування; робота в літніх таборах праці та відпочинку; виробнича практика в рамках допрофесійної та професійної підготовки старшокласників; трудові об'єднання старшокласників та ін.) у сучасній школі не культивуються. Профільна школа, всупереч задекларованої профорієнтаційної спрямованості, набуває рис класичної гімназичної освіти, яка готує школярів до набуття вищої гуманітарної освіти. За роки незалежності, фактично, припинено професійну підготовку старшокласників на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (МНВК) та міжшкільних майстерень. Кількість МНВК скоротилася майже вдвічі й зараз вони, як правило, не надають учням робітничі професії.

Впродовж останніх 15 років кількість ПТНЗ в Україні скоротилася в 1,43 рази. Одночасно з скороченням мережі ПТНЗ швидкими темпами збільшувалася мережа вищих навчальних закладів. Крім того, в країні склалася несприятлива демографічна ситуація, за якої кількість випускників загальноосвітніх шкіл є меншою за кількість обсягів прийому до ВНЗ. Таким чином, за останні роки навчальна та демографічна база підготовки молоді за робітничими професіями значно звузилася (під молоддю розуміється соціально-демографічна група, сукупність осіб у віці від 15 до 23-24 років).

Проте, підготовка молоді до вибору та оволодіння робітничими професіями є проблемою, яка не може бути розв'язана лише засобами професійної орієнтації й потребує реалізації комплексу узгоджених і взаємопов'язаних заходів з боку держави, системи освіти, роботодавців, засобів масової інформації тощо. У контексті вирішення проблеми орієнтації молоді на вибір робітничих професій функція держави полягає у створенні законодавчого поля, сприятливого для розвитку національної економіки, зокрема збільшення попиту на кваліфіковані робітничі кадри (заохочення роботодавців до вкладання коштів у модернізацію підприємств і поліпшення умов праці, розвиток інновацій технологій тощо). Функція роботодавців за такого підходу полягає в створенні робочих місць за робочими професіями з високою оплатою праці, неодноманітним та високотехнологічним змістом праці, новим устаткуванням, обладнанням та ін. Такі заходи, поєднані з відповідною агітаційною та профінформаційною компанією в засобах масової інформації, потенційно можуть підвищити престижність і привабливість робітничих професій. До числа регулятивних функцій держави слід віднести упорядкування й скорочення мережі вищих навчальних закладів.

Паралельно з скороченням мережі ВНЗ слід розширювати базу для підготовки молоді за робітничими професіями. До вирішення цього завдання може бути знову залучена загальноосвітня школа. Для цього доцільно переглянути стандарти професійно-технічної освіти з точки зору об'єктивно необхідно для підготовки фахівця часу й відновити на базі загальноосвітніх шкіл професійну підготовку старшокласників за певними професіями (з впровадженням 12-річної освіти для учнів, що навчаються за технологічним

профілем, бюджет часу, що відводиться на його вивчення, складатиме 500-700 годин). Крім того, в межах створення системи неперервної професійної освіти доцільно впровадити систему професійно зорієнтованих зачетних одиниць (кредитів) з дисциплін освітнього напрямку «Технологія», які зараховуються при продовженні навчання за відповідним фахом у системі професійно-технічної та вищої освіти. За такого підходу по закінченню середньої школи учень одержує атестат про загальну середню освіту й професійну (допрофесійну) підготовку, яка дозволяє почати роботу на виробництві. На даному рівні становлення учень може не одержувати свідоцтва про набуття певного розряду, але він заощадить час і кошти на подальше навчання. Крім того, випускник школи одержує додаткову можливість на отримання роботи в разі неможливості продовження навчання відразу після закінчення школи. За період навчання в 10-11 класах старшокласник може набрати певну кількість зачетних одиниць (кредитів) з дисциплін, які зараховуються для кваліфікації за фахом після закінчення середньої школи, якщо він продовжує навчання у ПТНЗ або ВНЗ. Для здійснення допрофесійної та професійної підготовки старшокласників, доцільно залучати матеріально-технічну базу й педагогічних працівників ПТНЗ. Підготовка школярів до вибору робітничих професій передбачає реанімацію такого напрямку виховної діяльності школи, як трудове виховання.

Орієнтація молоді на робітничі професії передбачає скоординовані дії середніх загальноосвітніх навчальних закладів, професійних навчальних закладів, органів державного управління, державних органів охорони здоров'я, праці й зайнятості населення, роботи з молоддю, роботодавців, засобів масової інформації, сім'ї, суспільних об'єднань і організацій та інших соціальних інститутів, відповідальних за виховання, освіту, професійне навчання, а також працевлаштування молоді.

Профорієнтаційна підтримка комплексу заходів, спрямованих на орієнтацію молоді на робітничі професії, має будуватися з урахуванням особливостей професійного розвитку особистості, притаманних цій віковій групі. Для цієї соціально-демографічної групи характерними є два етапи професійного розвитку: етапу вибору професії та етапу професійної підготовки.

За такого підходу важливою ланкою системи профорієнтації, яка є одним із засобів підготовки молоді до вибору робітничих професій, є середні загальноосвітні навчальні заклади. Основні напрями їх діяльності в контексті проблеми орієнтації молоді на робітничі професії можна умовно поділити на загальні та специфічні.

До числа загальних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести: створення умов для проведення системної, кваліфікованої й комплексної роботи з профорієнтації, яка спрямована на ознайомлення школярів з світом професій; формування в учнів об'єктивних знань щодо особливостей власної особистості; формування у

школярів готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії на основі співвіднесення інформації про професію з власними інтересами, здібностями, об'єктивними можливостями, життєвими планами; створення умов для диференціації навчання, в тому числі професійно зорієнтованого, відповідно до інтересів, здібностей, професійних намірів учнів; формування в учнів здатності до побудови перспектив професійної кар'єри, прийняття рішення щодо її реалізації та готовності особисто нести відповідальність згідно взятих зобов'язань.

До числа специфічних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести наступні: здійснення заходів з трудового виховання учнів на всіх ступенях шкільної освіти; реалізації трудового навчання школярів; створення умов для здійснення педагогічно керованої навчально-трудової діяльності школярів; створення умов для здійснення учнями навчальних проєктів, спрямованих на розширення когнітивної бази робітничих професій та набуття адекватного практичного досвіду.

З точки зору розв'язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії особливого значення відіграватимуть міжшкільні навчально-виробничі комбінати. Вони можуть бути координаційними та методичними центрами профорієнтаційної роботи з школярами в районі (місті), здійснювати допрофесійну (професійну) підготовку школярів за робітничими професіями, а також забезпечувати участь школярів у професійно зорієнтованій навчально-трудовій, трудовій і професійній діяльності тощо.

В організаційному плані профорієнтаційну роботу з учнями старших класів загальноосвітньої школи доцільно здійснювати на основі факультативних курсів профорієнтаційної спрямованості (наприклад, «Людина і світ професій» для 8-9-х класів та «Побудова кар'єри» для 10-11-х класів).

Професійно-технічні навчальні заклади у контексті розв'язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії: впроваджують систему заходів з пропаганди серед молоді робітничих професій і спеціальностей, які є перспективними та такими, що мають попит на ринку праці; сприяють закріпленню в учнів професійного вибору та подолання криз професійного розвитку у період професійної підготовки, а також переорієнтацію учня на набуття нової робітничої професії у випадках, коли первинний вибір напрямку навчання не може бути реалізованим; проводять роботу із закріплення в учнів мотивації вибору професії та формування системи відповідних професійних ціннісних орієнтацій; забезпечують психологічний супровід професійної, виробничої й соціальної адаптації майбутніх кваліфікованих робітників; інформують учнів щодо перспектив професійного розвитку за обраною професією; створюють умови для набуття в період навчання практичного досвіду за обраною професією.

За такого підходу основною метою виховної роботи з учнями ПТНЗ є підготовка молодшої людини до планування й реалізації професійної кар'єри.

Однією з можливих форм навчально-виховної діяльності установ освіти за цим напрямом є консультивання для кар'єри, яка передбачає надання учневі комплексу профорієнтаційних і психологічних послуг. Консультивання для кар'єри, як напрям психолого-педагогічної підтримки професійного розвитку особистості, має за мету формування адаптаційних здатностей і навичок, які дозволяють особистості ефективно, з урахуванням конкуренції на ринку праці й наявності неповної зайнятості, використовувати свій професійний потенціал. В організаційному плані профорієнтаційну роботу з учнями ПТНЗ доцільно здійснювати на основі відповідного окремого або інтегрованого курсу (умовна назва «Планування кар'єри»).

На етапі адаптації профорієнтаційний супровід молоді передбачає діагностику її професійно значущих психофізіологічних якостей, оскільки саме їх невідповідність вимогам професії, як правило, є причиною адаптаційного синдрому, який часто детермінований прихованою професійною непридатністю.

Реалізація визначених вище організаційно-педагогічних умов дозволить:

- узгодити через ринок праці життєві та професійні інтереси молоді та потребу суспільства у кваліфікованих робітниках;
- створити когнітивну та мотиваційно-ціннісну базу усвідомленого вибору молоддю робітничих професій як стартової ланки професійної кар'єри;
- підвищити рівень психологічної та практичної готовності випускників середніх загальноосвітніх шкіл до вибору робітничих професій як перспективної траєкторії професійного розвитку;
- задовольнити потребу молоді в отриманні доступних профорієнтаційних послуг належної якості на кожному етапі її професійного розвитку;
- підвищити рівень зайнятості населення, насамперед молоді;
- активізувати участь роботодавців у трудовому вихованні, трудовій підготовці та професійній орієнтації молоді.

Мельник Олександр Васильович

*заступник директора з наукової
роботи Інституту проблем виховання
НАПН України, кандидат
педагогічних наук, старший науковий
співробітник*

Безперервність і фундаменталізація діяльнісно-особистісного становлення майбутнього професіонала

Проблема становлення майбутнього професіонала не є новою в наукових дослідженнях, її вирішення продовж тривалого часу обирається в якості спеціального предмету вивчення в працях педагогів, психологів і соціологів. У різні часи, залежно від суспільних вимог до рівня та якості професійної готовності фахівця й досягнень у галузі психології розвитку особистості, в системі формування майбутнього професіонала домінував провідний теоретико-методологічний підхід, який задавав певний зміст, форми та методи профорієнтаційної роботи. Розкриємо специфіку цих підходів на прикладі еволюції наукового розуміння вченими поняття «готовність», яке використовувалося в психолого-педагогічних дослідженнях при вивченні функціональних, особистісних та особистісно-професійних характеристик майбутнього фахівця, сформованість яких й мала забезпечити йому в майбутньому ефективне виконання професійної праці.

Витоки проблеми формування готовності беруть початок з досліджень у галузі психології праці людини, які суттєво інтенсифікувалися в 50-ті роки минулого століття. На ці роки припадає початок індустріального періоду розвитку нашої держави, який вимагав забезпечення кваліфікованою робочою силою діюче на той час складне виробництво, техніку та технологію виготовлення продукції. Крім того, потрібно було швидко відновлювати зруйнований у період Великої Вітчизняної війни господарський комплекс країни, переорієнтовувати виробничу діяльність підприємств з військової техніки та зброї на виробництво товарів широкого вжитку, одночасно зберігаючи також і військовий потенціал. Таке соціальне замовлення зі специфічними умовами виконання окремих видів професійної праці, зміст і засоби діяльності яких стрімко ускладнювалися, й актуалізувало експериментальні пошуки вивчення вченими проблеми готовності людини до праці.

Окреслені вище особливості професійної діяльності людини в умовах стрімкого науково-технічного розвитку й підвищення вимог професій до рівня її загальної і фахової готовності дали змогу нам дійти висновку, що для вирішення цієї проблеми в якості домінуючого підходу обирається функціональний, згідно якого розгортання експериментальної роботи відбувалося з позиції вивчення професійних функцій фахівця та вимог, які вони висувають до людини. Результати таких досліджень (Б. Ананьєв, Ф. Гоноблін, М. Дьяченко, А. Кандилович, А. Ковальов, В. Левін, Н. Левітов, Л. Нерсисян, В. Пушкін, Є. Рутенберг, В. Ядов та ін.), здійснених згідно цього підходу, дали змогу вченим виокремити тимчасову (ситуативну) і довготривалу (стійку) готовність, функціональну й особистісну, психологічну та практичну, загальну і спеціальну, готовність до розумової і фізичної праці, до окремих видів діяльності (трудова, спортивна), або у зв'язку з різними умовами її здійснення (екстремальні умови, звичні умови). Такий розподіл готовності людини залежно від часових характеристик її діяльності, змісту та умов виконання складав найважливішу передумову успішної професійної праці. Таким чином зміст виконавських функцій у професії й покладався в основу формування в майбутніх спеціалістів фахової готовності: загальної, виконавські функції яких виявлялися важливими для переважної більшості професій і приймалися в якості універсальних, і спеціальної, професійно важливі якості яких необхідні для роботи тільки в конкретних умовах праці.

Але поєднання лише просторово-часових характеристик під час визначення й формування готовності людини до здійснення різних видів діяльності (тимчасова – ситуативна, довгострокова – стійка), змісту й умов їх виконання (екстремальні, монотонні тощо) не повною мірою забезпечували відповідну ефективність праці. Тому професійну готовність людини, сформовану на основі функціонального підходу, згодом починають розглядати не лише як набір (синтез, комплекс, сукупність, система) професійно важливих якостей, визначених за допомогою порівняння успішних і неуспішних професіоналів, а як активно-дієвий стан особистості, настанову на певну поведінку або ж змобілізованість сил для виконання завдання. Таким чином, у 50-ті роки минулого століття під впливом сформованого соціального замовлення на кількість і якість працюючих, передусім у сфері матеріального виробництва, інтенсивно розгортаються дослідження проблеми готовності людини до виконання професійної праці. В ті часи (40 – 60 рр. XX ст.) в якості основного підходу обирається функціональний, за якого готовність розглядається у зв'язку з психічними функціями, формування котрих вважається необхідним для досягнення високих результатів діяльності. Згідно цього підходу, готовність людини визначається як її стан, настанова на певну поведінку або ж змобілізованість сил для виконання завдання. Оскільки універсальних професійних характеристик, які притаманні будь-якій професії, вченим виділити не вдалося, то готовність почали вивчати залежно від часових параметрів виконання різних видів роботи людини, змісту та умов її праці. Отримані результати поклалися в основу формування в майбутніх спеціалістів теоретичної та практичної готовності до визначеного виду діяльності з позиції професійних функцій фахівця та вимог, які вони висувають до людини. Вважалося, що таких знань, умінь і навичок буде достатньо для досягнення високих результатів праці.

Проте спроба вчених виділити універсальні критерії готовності індивіда до праці в межах лише функціонального підходу зазнала невдачу, оскільки в професіях, які передбачали взаємодію людини з іншою людиною, групою або ж колективом, високого рівня сформованості професійно важливих якостей для ефективного виконання праці було недостатньо. В таких професіях надзвичайно важливими виявилися особистісні характеристики суб'єкта діяльності (інтереси, мотиви, цінності, погляди, переконання та ін.). Якраз це й стало підґрунтям для запровадження особистісного підходу під час вивчення проблеми готовності людини до виконання певної діяльності. Цей підхід дав змогу вченим зосередитися над проблемою формування, у поєднанні з професійною підготовкою, особистісних якостей, які в майбутньому й мали забезпечити ефективне виконання визначеної діяльності. При цьому групи таких якостей для кожної професії були різними, а їхній набір залежав від просторово-часових характеристик означеної готовності та умов виконання діяльності.

Підтвердженням означеного нами вище положення є експериментальні результати, одержані Є. Климовим, під час дослідження проблеми формування індивідуального стилю професійної діяльності людини на виробництві. Вчений наголошує: «... помилкові теоретичні позиції ґрунтуються на фактах про те, що різні люди виконують одну й ту ж діяльність з різним рівнем успішності, що дало їм змогу ввести до предмету дослідження поняття «встановлення профпридатності». В такий спосіб ними постулювалось, що одні люди зі своїми індивідуальними особливостями більше придатні до певної професії, ніж інші, тому й виявлялося достатнім визначити таку придатність. Але справа в тому, що образ професії задається соціальними факторами, які змінюються дуже швидко, а стійкі індивідуальні особливості мають генетичну основу, що практично не змінюється в процесі виховання» [4, с. 30].

Означене нами вище свідчить про те, що в дослідженнях проблеми формування готовності обирається особистісний підхід. Згідно цього підходу, готовність розглядається як динамічна характеристика особистості, становлення якої у певному віці під впливом навчання та виховання призводить до появи в структурі відповідного особистісного утворення, яке й складає суть необхідних передумов успішної професійної праці. В структурі цього новоутворення в психолого-педагогічних дослідженнях виділяються психічні процеси, стани та якості особистості, а безпосередньо поняття «готовність» вчені (О. Асмолов, Л. Божович, В. М'ясищев, К. Платонов та ін.) визначають як сукупність (синтез, система, набір) якостей і властивостей особистості, необхідних для продуктивного виконання педагогічної діяльності.

Отже, в 50-60 рр. роки минулого століття в якості основного підходу в дослідженнях обирається функціональний. За такого підходу готовність розглядається як стан, диспозиція, настанова на певну поведінку або ж змобілізованість сил для досягнення високих результатів. Залежно від умов діяльності та просторово-часових характеристик праці, які вимагають від фахівця сформованих заздалегідь визначених професійно важливих якостей, готовність розподіляють на окремі види (тимчасова, довготривала, функціональна, психологічна, практична, загальна, спеціальна тощо). Згодом, передусім у професіях, предметом праці яких є інша людина, в якості основного підходу обирається особистісний. Згідно цього підходу, готовність розглядається як динамічна характеристика особистості, становлення якої у певному віці під впливом навчання та виховання призводить до появи в її структурі відповідного особистісного новоутворення. Сукупність його складових (синтез, система, набір, багатопланова й багаторівнева структура якостей, властивостей і станів тощо) складає суть здібностей, необхідних спеціалісту для успішної професійної праці.

Прискорення темпів науково-технічного прогресу, зміна співвідношення кількості працюючих у сфері виробництва та послуг, підвищення вимог ринку праці до особистісних характеристик і рівня фахової готовності спеціалістів у переважній більшості професій, впровадження у виробничі процеси інформаційних технологій, поява нових професій та стрімке знецінення робітничої праці, потреба в постійному професійному самовдосконаленні та інтеграція освіти у світові цивілізаційні процеси кардинально вплинули на зміст і структуру формування в учнівської молоді готовності до активного життя та майбутньої професійної діяльності. Такі тенденції впродовж кількох десятиліть постійно вимагають змін у змісті, формах та методах профорієнтаційної роботи. Сучасному суспільству потрібен не лише ефективний виконавець професійних функцій а, насамперед, професіонал з високою загальнолюдською культурою й етикою діяльності, здатний до постійного професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Згадане вище протиріччя потребувало, передусім, нових теоретико-методологічних підходів, якими на початку ХХІ століття стали фундаменталізація освіти, неперервність професійного розвитку, зближення особистісного та діяльнісного підходів у формуванні готовності зростаючої особистості до активної діяльності в умовах ринку праці й досягнення в майбутньому високих соціально-професійних стандартів. Розкриємо зміст цих теоретико-методологічних підходів і розпочнемо з неперервності професійного становлення професіонала.

Незважаючи на теоретичну і практичну значущість функціонального та особистісного підходів, згідно з якими пізнання, свідомість і психіка розглядалися як атрибути відображення, а людина виступала в якості передавача знань і виконавця заздалегідь чітко визначених функцій, вони виявилися обмеженими під час створення дієвої моделі формування професіонала, здатного до професійної діяльності в умовах швидких змін. Адже сталося так, що експериментально виокремлені професійно-важливі якості через порівняння їх сформованості у досвідчених спеціалістів (згідно функціонального підходу) та особистісні характеристики (визначені в межах особистісного підходу) не забезпечували достатньої ефективності такої діяльності в інших. Крім того, їх формування у процесі навчання не гарантувало успішне оволодіння ними і виконання в майбутньому професійної праці. Не підтверджувалося також припущення про те, що такі якості, сформовані в зростаючій особистості, згодом забезпечать досягнення ними професійної майстерності.

Звичайно, ці результати виявилися надзвичайно важливими для структурування змісту формування в учнівській молоді готовності до професійної праці. Як наголошує І. Бех, під час виділення професійно важливих якостей фахівця вчені зосереджувалися, передусім, на фіксації зрушень у свідомості особистості, які задавалися зовнішніми умовами [2, с. 247]. Проблема «готовності», за умов визначення причинно-наслідкових детермінант професійного розвитку людини, перебувала лише у межах категорії свідомість, завдяки якій кількісні й якісні професійні характеристики вирішувалися організованою системою відбору та професійного навчання [2, с. 249].

Проте, не дивлячись на обмеженість таких підходів окремо один від одного, результати досліджень призвели до розробки періодизацій професійного становлення особистості, які дозволили вченим і практикам диференційовано підходити до проблем формування такої готовності. Розроблення таких періодизацій, на нашу думку, й спонукало дослідників зосередитися над проблемою орієнтації школярів на різноманітні професії. Ці дослідження спрямовувалися, переважно, на формування в учнівській молоді професійних інтересів, мотивів, спрямованості та найпростіших вмій. З іншого боку, закріплені в останні роки нормативними документами державні кардинальні зміни функціонування загальноосвітньої школи, запровадження профільного навчання, зміна навчальних планів і програм загальноосвітньої підготовки учнів, варіативність, диференціація та індивідуалізація пізнавально-перетворювальної діяльності школярів, розширення кількості курсів за вибором тощо актуалізували проблему, названу вченими «навчання впродовж життя».

Цілком очевидним, наголошує В. Кремень, що розвиток людства набирає все більш динамічного характеру. Про це свідчить аналіз будь-якої сфери суспільного життя. Зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління. А це означає, доводить вчений, що при звичайній, традиційній освіті навчити людину на все життя неможливо не тільки в гарній школі, а й у кращому університеті. Тому що здобуті у навчальному закладі знання не обов'язково будуть актуальними в житті і навпаки, - обов'язково з'являться нові знання, без яких фахівець не буде ефективним [3, с. 11]. І згодом В. Кремень пропонує такі варіанти вирішення проблеми: «... поряд із засвоєнням базових знань перед сучасною освітою все більше постає завдання навчити самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, навчити вчитися, виробити потребу в навчанні впродовж життя ... У сучасних умовах істотно актуалізується ще одна функція навчального процесу – навчити використовувати здобуті знання у своїй практичній діяльності» [3, с. 12-13].

Зважаючи на означене вище положення, ми приходимо до висновку, що готовність не є сталою, вона динамічна. Про це також доводить у своєму дослідженні А. Фонарьов. Вчений наголошує, структура професійної діяльності людини не є сталою, вона динамічна. При цьому змінюється в цій діяльності одночасно і професія, і особистість, яка знаходить у ній все нові способи дій, нові смисли і цінності. Адже без такої активності людини значуща для неї професія, яка ускладнюється, автоматизується і інформаційно насичується, набуває деструктивного й руйнівного характеру. Тобто професіонал є фахівцем, який не лише виконує виробничі завдання на високому рівні, а й виходить за рамки заданих професійних норм, удосконалює професію і середовище професійної діяльності. При цьому така активність особистості неминуче призводить і до професійного самовдосконалення, оскільки нова діяльність наповнюється новим змістом і спонукає особистість до саморозвитку [6, с. 37].

Варто відзначити, що визначення такої характеристики готовності як динамічності проявляється в будь-якій професії. Адже кожна з них не є чітко закріпленою на тривалий час соціально-професійними стандартами. Професійно важливі якості спеціаліста щоразу коригуються ринком праці, технологіями виробництва, змістом та умовами його діяльності і не лише в межах конкретного робочого місця. На структуру, зміст і оплату праці впливають регіональні, загальнодержавні та глобалізаційні процеси. Саме тому, на нашу думку, готовність є динамічною характеристикою, а отримані профорієнтаційні знання та сформовані професіографічно-дослідницькі вміння складають підґрунтя лише для професійного самовдосконалення особистості в майбутньому. Розкрита нами вище особливість готовності, для якої є характерним динамізм і котра потребує від особистості фундаментальних профорієнтаційних знань, складає базу для професійного зростання і самовдосконалення. В цьому, на нашу думку, й виявляється фундаменталізація професійної орієнтації, зміст та засоби якої мають спрямовуватися на формування системи базових (ключових) характеристик, або ж компетенцій, необхідних для успішного становлення професіонала. Їх емпіричне визначення ще потребує осмислення і тривалих теоретико-експериментальних досліджень.

Продовжимо характеристику сучасних теоретико-методологічних підходів з тенденції зближення особистісного та діяльнісного підходів у становленні майбутнього професіонала. Основою для розуміння професійного становлення особистості на основі особистісно-діяльнісного підходу є праці вчених (Б. Ананьєва, А. Асмолов, Л. Божович, І. Ільїн, О. Леонтьєв, К. Платонов, С. Рубінштейн, В. Шадриков та ін.), в яких стверджується про розвиток здібностей у діяльності. Такому розвитку властива «потенційність» та «актуальність». При цьому потенційність визначалася як система індивідуальних і неповторних ресурсів та резервів особистості, які можуть виявитися і реалізуватися в певних умовах середовища розвитку. Це можливість, що можуть бути використані для досягнення певної мети. Актуальність у професійному розвитку характеризується вимогами соціального середовища, яким прагне відповідати особистість. Тобто зростаючі вимоги професійного середовища набувають характеру актуальних й у певний час активізують самодіяльність особистості для досягнення нею відповідності у протиріччі «особистість – професія».

На основі цього методологічного принципу сучасні дослідники проблеми професійного розвитку особистості розглядають цей процес як систему, складовими якої є сформованість професіоналізму особистості та професіоналізму діяльності. При цьому професіоналізм особистості є якісною характеристикою суб'єкта праці, яка позначає високий рівень професійно важливих або особистісно-ділових якостей, креативності та ціннісних орієнтацій. А професіоналізм діяльності є якісною характеристикою суб'єкта праці, який свідчить про високу професійну кваліфікацію та компетентність, сформованість різноманітних навичок і умінь, оволодіння сучасними алгоритмами та способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою та стабільною продуктивністю [5].

Відзначимо, що така диференціація професіоналізму людини на «професіоналізм особистості» та «професіоналізм діяльності» свідчить про те, що готовність до діяльності виступає в дослідженнях одночасно як складова її свідомості і самосвідомості, які забезпечують їй адекватне відображення професійного середовища й самої себе в ньому. Якраз процеси самосвідомості забезпечують ставлення до себе як до суб'єкта педагогічної праці з певною системою цінностей і смислів своєї активності. Завдяки такому ставленню до самої себе і свого місця в майбутньому професійному середовищі, особистість перетворюється в суб'єкта педагогічної праці з розвиненими вольовими якостями, здатністю приймати рішення і здійснювати моральні вчинки, метою яких є досягнення такого рівня саморозвитку, який буде відповідати вимогам професії.

Головна ідея такого розуміння готовності полягає в тому, що вона набуває в процесі формування особистісного смислу і стає, за визначенням А. Асмолова [1] «значенням-для-мене». Принципова новизна такого теоретико-методологічного підходу полягає в тому, що обов'язково враховується не лише свідоме ставлення особистості до об'єктивного світу, а й свідоме ставлення до самої себе (самоставлення). Якраз у межах понять «ставлення» і «самоставлення» розкривається у всій значущості становлення професіонала, що передбачає не лише проходження процесів самопізнання, самооцінки та самовдосконалення, а й саморозуміння та самоприйняття ним власної неповторності та самоцінності, які формуються в діяльності.

Отже, традиційна система професійної орієнтації, в якій, на основі виявлення причинно-наслідкових зв'язків і фіксації зрушень у свідомості особистості під впливом цілеспрямовано навчання і виховання, розкривалися об'єктивні закономірності онтологічного просування особистості до вершини професійного на основі усвідомлення значущості вимог середовища й свідомого ставлення до визначених суспільством ідеологічних норм, правил і приписів у діяльності та спілкуванні не забезпечує повною мірою професійної самореалізації особистості в умовах сучасного ринку праці. Означена вище дослідницька позиція, яка тривалий час домінувала в наукових працях вчених і згідно якої вважалося що відповідним чином організоване середовище розвитку, навчання і виховання дитини мало обов'язково забезпечити її заздалегідь визначеним рівнем знань, сформованими поглядами, ідеями та переконаннями в останні десятиліття зазнає суттєвих змін. Вирішити згадане протиріччя можливо на основі нових теоретико-методологічних підходів, якими на початку ХХІ століття стали фундаменталізація освіти, неперервність професійного розвитку, зближення особистісного та діяльнісного підходів у формуванні готовності зростаючої особистості до активної діяльності в умовах ринку праці й досягнення в майбутньому високих соціально-професійних стандартів.

Література

1. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М., 1984. – 104 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І. Д. Бех. – К.: «Либідь», 2003. – Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади – 280 с.; Кн. 2.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
3. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах «Педагогічна і психологічна науки в Україні» / [Ред. рада В. Г. Кремень, В. М. Мадзігон, О. Я. Савченко та ін.]. – Том 1.: Теорія та історія педагогіки. – К.: «Педагогічна думка», 2007. – 360 с.
4. Климов Е. А. История психологии труда в России: учебн. пособие / Е. А. Климов, О. Г. Носкова. – М.: МГУ, 1992. – 221 с.
5. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / [За ред. І. А. Зязюна]. – Київ: Віпол, 2000. – 636 с.

6. Фонарев А. Р. Психологические особенности личностного становления профессионала: монография / А. Р. Фонарев. – М., Воронеж, 2005. – 558 с.

Морін Олег Леонідович

*завідувач лабораторії трудового
виховання і профорієнтації
Інституту проблем виховання НАПН
України, кандидат педагогічних наук*

Сутність і структура поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання

Останнім часом відбуваються зміни в галузі освіти, які вимагають зміцнення і розвитку системи профільного навчання, соціалізації учнів з урахуванням реальних потреб ринку праці. Однак до цього часу не розроблено педагогічну технологію забезпечення професійного самовизначення учнів у процесі профільного навчання. Звідси виникає протиріччя між вимогами суспільства до рівня професійної підготовки фахівців і відповідно до рівня підготовки випускників середніх загальноосвітніх шкіл та не розробленістю науково-методичних засад формування професійного самовизначення особистості в умовах профільного навчання.

Актуальність проблеми обумовлена ще тим, що Україна не полишає намагань інтегруватися до Європейського союзу, де профільне навчання виступає визначальним компонентом змісту освіти. У країнах Європейського союзу, профільне навчання передбачає поглиблене професійно-орієнтоване вивчення певного циклу споріднених предметів. Наприклад, у Швеції організація навчання відбувається за різними профілями. Учні мають можливість обирати з 17-ти різних профілів. При цьому для них залишається можливість переходу з одного профілю на інший. Опанування кожним з профілів відкриває шлях до навчання у вищих навчальних закладах. В Італії в кожному з типів навчальних закладів викладаються як предмети, що відповідають профілю закладу, так і загальноосвітні. Компонент з предметів за вибором надає учням можливість удосконалювати знання з обраної галузі шляхом вивчення поглиблених модулів з фаху або споріднених з ним. Можливим є вибір протилежних до профілю дисциплін або дисциплін загального характеру. У Великобританії практично усі предмети у старшій школі, крім релігійної освіти, є за вибором [3].

Підвалини професійного самовизначення особистості формуються ще під час шкільного навчання, на яке суспільство покладає завдання підготувати дитину до життєвого самовизначення та самореалізації, в тому числі і у

професійній сфері. Саме в загальноосвітній школі молоді люди роблять перший у своєму житті вибір напрямку майбутнього професійного шляху. Цей процес являє собою найважливішу складову розвитку особистості і обов'язковою умовою її подальшої професіоналізації. При цьому відбувається формування ставлення особистості до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, а результатом виступає її готовність до професійного самовизначення, тобто визначення варіантів самореалізації у певній професійній діяльності в умовах сучасного ринку праці.

На жаль, окреслена вище проблема вирішується лише на рівні апробації технологій її здійснення, завдяки чому, до цього часу вона не може бути впроваджена в повному обсязі у педагогічну практику. На нашу думку, основним чинником такого стану речей є неузгодженість понятійного апарату, який потребує певного уточнення з врахування реалій сьогодення.

Все означене вище, визначило мету запропонованої статті – уточнити сутність і структуру поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

Теоретичні підвалини проблеми формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення, в межах соціально-педагогічних та психолого-педагогічних наук, закладають наукові дослідження самої сутності поняття «готовність» та процесів її формування до певного виду діяльності.

Першооснову будь-якого поняття складає його лексичне значення, яке тлумачиться у довідниковій літературі. Сучасний словник української мови (за редакцією д-ра філол. наук, проф. В. Дубічинського), тлумачить поняття готовність як «бажання зробити що-небудь», а Новий тлумачний словник української мови (укладачі В. Яременко, О. Сліпушко) зазначає «готовий, готов – тобто, по-перше, який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь; по-друге, який висловлює згоду, схильний до чого-небудь; який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь; по-четверте, який вже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності»; «готуватися – здійснювати підготовку до чого-небудь, мати намір щось робити; вивчати що-небудь, працювати над чимось із якою-небудь метою, працювати для підготовки до якоїсь діяльності». При цьому можна відмітити, що різні граматичні форми цього поняття позначають і процес («готуватися») і результат («готовий», «готовність») [1].

У психолого-педагогічній літературі велику увагу приділено визначенню поняття готовності людини до виконання певної діяльності. «Готовність» трактується по-перше, як стійка характеристика особистості, що діє постійно і включає позитивне ставлення до діяльності, в тому числі професійної риси характеру, здібності, темперамент, мотивація, знання, вміння, навички сприяють здійсненню конкретної діяльності, по-друге, як сукупність факторів, що відображають різні сторони стану людини; фізичну, нейродинамічні, психологічну. При виконанні конкретної дії ведучою може стати одна або кілька цих сторін.

Разом з тим поняття «готовність до професійного самовизначення», що є базовим для розгляду предмета запропонованої статті, можна вважати похідним від поняття «готовність до певного виду діяльності». Так С. Максименко визначає готовність до того чи іншого виду діяльності як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки.

Так К. Платонов, В. Ширінський визначають готовність як інтегральну якість; В. Ананьєв, С. Рубінштейн як наявність комплексу здібностей; В. Крутецький, С. Дибін як синтез певних якостей особистості; М. Дяченко, Є. Мілерян, Е. Фарапонова як стан обумовлений стійкими особливостями людини. Тобто готовність до професійного самовизначення і до успішної трудової діяльності за обраною професією названі автори розглядають як вибіркову активність, яка націлює особистість на майбутню діяльність.

У працях М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Ковальова, В. Моляко, Е. Фарапонової готовність визначається як особистісне утворення, до якого входять мотиваційні, психічні і характерологічні особливості особистості.

У залежності від особливостей теоретичних концепцій автори виділяють різні види готовності, її складові частини, розрізняють ситуативну і довгострокову, функціональну і особистісну, загальну і спеціальну тощо.

Окремі аспекти формування готовності молоді до свідомого вибору професії розглядаються в роботах Г. Бас, С. Богомаза, В. Бондаря, Т. Горюнової, Л. Йовайши, Г. Костюка, В. Куценко, Г. Левченка, В. Мадзігона, Є. Павлютенкова, Р. Пономарьової, А. Сейтешева, О. Тополь, М. Тименка, П. Шавіра, Н. Шевченко, М. Янцура та ін.

У дослідженні О. Мельника поняття готовності старшокласника до самостійного вибору майбутньої професії визначено як системне особистісне утворення, яке складається з певної кількості компонентів, які взаємодіють, розвиваються, піддаються цілеспрямованому формуванню і у своїй сукупності забезпечують самостійний вибір майбутньої професії.

Під готовністю старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності В. Мачуський розуміє інтегральне особистісне утворення, яке включає в себе стійке прагнення до професійної роботи у сфері розробки, виготовлення і експлуатації технічних об'єктів, наявність спеціальних знань, умінь, навичок, а також комплексу індивідуально-психологічних, психічних і характерологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність їх подальшого професійного функціонування у даній галузі.

Дослідник М. Левітов вказує, що будь-якій діяльності передуює специфічний стан готовності, який він характеризує як здатність чи нездатність людини до виконання певної роботи. О. Асмолов розглядаючи готовність до діяльності в контексті смислової регуляції поведінки, зауважував, що смислова установка являє собою форму вияву особистісного

смыслу людини у вигляді готовності до здійснення певним чином спрямованої діяльності.

Визначає «готовність» як основну фундаментальну умову успішного виконання трудової діяльності М. Дьяченко. На думку дослідника, готовність – інтегрована якість особистості, що містить в собі знання, вміння, навички, обумовлена стійкістю інтересів і схильностей, характеризується позитивним ставленням до конкретних дій [2].

Поняття «готовність до професійного самовизначення» С. Чистякова формулює як сукупність морфо-фізіологічних і психологічних особливостей дитини старшого шкільного віку, що забезпечує успішний перехід від шкільної навчання до професійного або до професійної діяльності. Готовність до професійного самовизначення, на думку дослідниці, обумовлена дозріванням організму дитини, зокрема його нервової системи, ступенем сформованості особистості, рівнем розвитку психічних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення) тощо.

При формуванні готовності учнів старших класів до професійного самовизначення вони виступають не об'єктом, над яким здійснюються цілеспрямовані перетворення, а активним діяльним суб'єктом даного процесу. Досягнення готовності до професійного самовизначення визначається не просто засвоєнням знань і навичок, а формуванням у школяра таких психічних властивостей, які необхідні для успішного початку професійної діяльності. Цьому сприяє використання спеціальних педагогічних засобів з формування професійного самовизначення.

Питанням реалізації цілей і завдань професійного самовизначення школярів, способам активізації їхніх пізнавальних інтересів, приділялося багато уваги у вітчизняній та зарубіжній педагогіці.

На думку Л. Виготського, Л. Божович, П. Шавіра професійне самовизначення є основою самоствердження людини в суспільстві. Таким чином, професійне самовизначення особистості, є результатом складних психічних процесів: пошуку і сприйняття інформації, роздумів, переживань тощо. Можна виділити такі обставини, що впливають на професійний вибір старшокласників: особисті професійні плани учня (або їх відсутність), здібності, вміння, досягнутий рівень розвитку старшокласника як суб'єкта діяльності, схильність до тих чи інших видів діяльності, адекватність самооцінки і, як наслідок, рівень його життєвих домагань, здатність до прояву вольових зусиль у досягненні професійно орієнтованих цілей, інформованість про світ праці та професій, судження рідних, сім'ї або осіб, які їх замінюють, думка педагогів.

Готовність до професійного самовизначення, на думку В. Михайленко, визначається наявністю трьох критеріїв: мотиваційно-ціннісного, когнітивного та практичного. Показниками першого критерію є переконаність школярів у соціальній значущості професійної діяльності, яка обирається, потреба у розвитку професійно важливих якостей і їх адекватної самооцінки,

оціночні судження своїх дій, знаходження і оцінка оригінальних варіантів реалізації професійного плану. Показниками когнітивного критерію є знання про сферу професійної діяльності, яка обирається, трудові процеси, особливості конкретної професії, знання способів проектування і реалізації життєвих та професійних цілей. Практичний критерій оцінюється з набуттям практичного досвіду, наявності професійно важливих умінь.

Як вважає О. Лівітін, готовність до професійного самовизначення являє собою єдність практичного, морального і психофізіологічного компонентів, рівень сформованості яких визначається наступними критеріями: озброєність необхідними знаннями про світ праці, про професії, про себе, загальними та спеціальними вміннями і навичками; емоційно-оцінне ставлення до набутих знань, умінь і навичок, усвідомленість вибору професії.

Таким чином, аналіз накопиченого науково-теоретичного досвіду розв'язання проблеми, дозволив нам уточнити формулювання поняття готовність учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання і визначити його як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення, що формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу, й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру професій, їх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами, а результатом постає вибір напряму майбутнього професійного шляху. На нашу думку, це поняття можна визначати як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення тому, що воно об'єднує численні властивості об'єкта в їхньому взаємозв'язку одним з одним, що виникає на конкретному етапі розвитку особистості визначаючи його свідомість, ставлення до себе і до оточуючого світу.

Процес професійного самовизначення особистості є динамічним і усвідомленим. У ньому усі компоненти взаємопов'язані і взаємозалежні. На нашу думку, структуру означеного новоутворення особистості складають пізнавально-рефлексивний, мотиваційний і процесуально-результативний компоненти.

Пізнавально-рефлексивний являє собою провідний чинник у створенні підґрунтя для формування адекватного ставлення учня до себе як до суб'єкта професійного самовизначення. Критеріями цього компоненту є глибина і міцність знань учня про себе, світ праці та майбутню професію.

Показники сформованості пізнавально-рефлексивного компоненту наступні:

- 1) рівень знань учня про світ праці, про майбутню професію (зміст діяльності, вимоги до людини, професійно-важливі якості, потреба в ній на ринку праці);

- 2) рівень знань власних фізіологічних, функціональних і психологічних особливостей, їх адекватна самооцінка;

- 3) розуміння мети, специфіки профільного навчання і його зв'язок з майбутньою сферою професійної діяльності, знання про перебіг процесу

професійного самовизначення (наявність резервного і основного професійного плану, володіння алгоритмом їх самостійного моніторингу та корекції).

Мотиваційний компонент визначається необхідністю і потребою учня у прийнятті рішення щодо вибору майбутнього професійного шляху. Критеріями цього компоненту є дієвість інтересів, сформованість мотивів і змістовність його ціннісних орієнтацій.

Мотиваційний компонент визначають наступні показники:

1) рівень розвитку навчальних (профільних), пізнавальних і професійних інтересів учня;

2) наявність мотивації на профільне навчання як передумову майбутнього професійного успіху;

3) ставлення учня до побудови професійної кар'єри (соціальна значимість, престижність й матеріальна забезпеченість), а також ставлення до навчання і праці загалом.

Процесуально-результативний визначається перетворювальною діяльністю учня, проектною діяльністю, характеризується набуттям ним практичного досвіду. Критеріями цього компоненту є точність умінь і навичок, сформованість професійно важливих якостей, необхідних для обраної професії.

Показниками сформованості процесуально-результативного компоненту є:

1) навички визначення учнем відповідності професійних вимог обраної професії власним особливостями особистості;

2) прагнення учня до самовдосконалення, самореалізації, саморозвитку у себе професійно-важливих якостей відповідно до характеру майбутньої професії, прагнення до проби сил в процесі проектної діяльності і професійних проб;

3) рівень навчальних досягнень, який характеризує ступінь прояву творчого потенціалу, активності і наполегливості під час досягнення найкращого результату в процесі опанування профільючими предметами.

Все означене вище дає змогу лише окреслити і уточнити поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання, запропонувати власний підхід до побудови його структури, а також провести добір і обґрунтування критеріїв та показників сформованості цього складного новоутворення особистості. Зазначені вище теоретичні положення виступатимуть основою під час проведення нами науково-дослідної роботи з метою визначення показників сформованості в учнів старших класів готовності до професійного самовизначення в процесі профільного навчання та їх буде покладено в основу визначення змісту і педагогічних засобів здійснення цього процесу.

1. Бабко Т.М. Критерії, показники та рівні готовності учнів основної школи до вибору гуманітарного профілю навчання / Т. М. Бабко. // Імідж сучасного педагога. – 2009. – № 8-9 (97-98). – С. 46-50.

2. Гапоненко А.В. Педагогические условия профессионального самоопределения старшеклассников в профильном обучении : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Альбина Вячеславовна Гапоненко. – М., 2003. – 203 с.

3. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія / Олена Ігорівна Локшина. – К.: Богданова А.М., 2009. – 404 с.

Іщенко Ігор Миколайович

*директор ПТУ № 50, м. Карлівка
Полтавської області*

Сучасні проблеми профорієнтації учнів професійно-технічних навчальних закладів в умовах ринкової економіки

В умовах суттєвих соціально-економічних перебудов у державі актуальним стає завдання успішного життєвого самовизначення молоді, особливо у сфері професійної діяльності. Саме це обумовило значимість проблем, яким була присвячена конференція. Якість професійної підготовки трудових ресурсів набуває особливого значення в умовах ринкової економіки, вона стає необхідним фактором рентабельності виробництва, визначає конкурентоспроможність підприємства. Адже якість трудових ресурсів – це сукупність особистісних та ділових рис працівника, що проявляються в процесі праці і включають професійну компетентність, загальне світобачення, рівень інтелектуального та культурного розвитку, здатність адаптуватися, мобільність, мотивованість, інноваційність, самостійність, відповідальність, ініціативність, творчість у праці, старанність, сумлінність, дисциплінованість, комунікабельність, активність, підприємливість тощо.

Ефективну професійну підготовку фахівця для конкретного виробництва може забезпечити педагогічна система, що передбачає розв'язання у навчальному процесі реальних виробничих завдань.

Для того, щоб молода людина була професіоналом своєї справи, потрібно щоб вибрана професія в повній мірі відповідала її індивідуальним особливостям, задовольняла її особистісні проблеми, давала можливість реалізувати набутий потенціал. Значна роль в цьому відвозиться профорієнтаційній роботі зі старшокласниками з урахуванням їх психологічних особливостей.

Структурна побудова професійної орієнтації впливає з методичних підходів до розгляду цілей і змісту профорієнтаційної роботи, а також із розуміння діапазону її компетенцій. Отже, різні визначення професійної

орієнтації, різне трактування її цілей і змісту неминуче відбивається на її структурі, а звідси – й на її формах і методах.

При цьому необхідно мати на увазі такі обставини. По-перше, світ професій постійно змінюється. Щороку з'являється близько 500 нових професій. Разом з тим, багато професій сьогодні живуть лише 5-15 років, а потім або відмирають, або дуже змінюються. По-друге, особливістю сучасного світу професій є те, що на зміну монопрофесіоналізму приходить поліпрофесіоналізм. Це значить, що людині треба прагнути оволодіти не однією професією, а декількома суміжними. По-третє, сама людина не є дещо намічно зв'язане з професією.

Перехід до ринкової економіки загострив проблему зайнятості населення, особливо молоді. Ця категорія найменше соціально захищена від безробіття, тому що, в основному, не має виробничого досвіду. На нашу думку, школа повинна працювати над формуванням комплексу психолого-вольових якостей особистості, які б сприяли успішній професійній адаптації чи зміні професії на суміжну, а в подальшому – появі відчуття задоволення працею. Але сьогодні вибір майбутньої сфери професійної діяльності в більшості старшокласників ґрунтується на:

- обмежених знаннях і поверхневому уявленні про себе й світ професій, праці;
- рекомендаціях і матеріальних можливостях батьків;
- впливі засобів мас-медіа, рекламних кампаній, що не враховують принципи та підходи професійного самовизначення особистості.

Професійна орієнтація здійснюється з метою:

- забезпечення соціальних гарантій вільного вибору професій, форми зайнятості і шляхів самореалізації особистості в умовах ринкових відносин;
- досягнення збалансування між професійними інтересами людини, її психофізіологічними особливостями і можливостями ринку праці;
- прогнозування професійної успішності майбутньої трудової діяльності;
- сприяння безперервному росту професіоналізму особистості як найважливішої умови її задоволеності працею і власним соціальним статусом, реалізації індивідуального потенціалу, формування індивідуального здорового способу життя і матеріального добробуту.

Тому для успішної профорієнтаційної роботи слід досліджувати також структуру і географію ринку, його ємність, кон'юнктуру, що склалася, можливості і ризики, прогнозувати його розвиток, оцінку кон'юнктурних тенденцій. Важливим є дослідження споживачів робочої сили, що дозволяє визначити весь комплекс чинників, якими керуються роботодавці при виборі робочої сили.

Роботодавці зацікавлені у подібній співпраці не менше, ніж професійні навчальні заклади. Адже висококваліфікований фахівець зведе до мінімуму

адаптаційні затрати на робочому місці випускника навчального закладу, а нестача кваліфікованих кадрів (як за професійною структурою, так і за рівнем професійних навичок) означає втрати у продуктивності праці, конкурентоспроможності, прибутковості, зростання власних затрат на перекваліфікацію робочої сили.

З огляду на те, що ринок праці - це особливий ринок, де не тільки задовольняється потреба в робочій силі, але й сам працівник шукає собі відповідне робоче місце, то й предметом дослідження має стати мотивація споживчої поведінки на ринку робочої сили. Досліджуються структура існуючих робочих місць, їх якісні характеристики, тенденції в зайнятості цих місць. Дослідження конкурентів полягає у тому, щоб отримати необхідні дані для забезпечення конкурентної переваги на ринку. З цією метою аналізуються сильні і слабкі сторони конкурентів, вивчається займана ними частка ринку, реакція споживачів на маркетингові засоби конкурентів. Результатом таких досліджень стає вибір шляхів і можливостей досягнення більш вигідного положення на ринку праці щодо конкурентів.

Дослідження життєвих планів молоді, їхніх уподобань і пріоритетів є одним із засобів поліпшення наукової організації профорієнтаційної роботи, підвищення її ефективності. Існують такі проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень:

1. Слабка інформованість молоді зі світом професій. Привабливими для неї є професії переважно інтелектуальної праці, які вимагають вищої освіти: юрист, економіст, програміст, перекладач, лікар, інженер, вчитель. Певну популярність мають професії, за якими можна працювати в багатьох галузях господарства: бухгалтер, кухар, водій та інші. Така обмеженість професійного світогляду пояснюється тим, що різні ланки суспільного життя (радіо, телебачення, преса), заклади освіти, служби зайнятості не ведуть роботи з професійної інформації.

2. Навіть після закінчення школи багато молоді професійно не визначилась, що є наслідком недостатньої роботи в різних напрямках професійної орієнтації (починаючи з незадовільної роботи шкільних психологів), інформації, консультації, відбору.

3. Головними мотивами професійного самовизначення є висока заробітна плата, стабільність; мало цікавить випускників можливість розкриття і застосування своїх здібностей, результати роботи.

4. Існує дисбаланс між професійними намірами молоді і попитом на ринку праці (практично, вона не обирає класичних професій у промисловості, будівництві, сільському господарстві, сфері культури).

Зазначене вимагає застосування нових прогресивних методів профорієнтаційної роботи в закладах освіти; відновлення посад спеціалістів-профконсультантів, психологів, соціальних працівників, які можуть подавати допомогу юним в питанні професійного самовизначення; розгортання мережі державних агенцій, відділів, профінформації та профорієнтації, де кожний

може отримати потрібну інформацію про зміст певної професії, перспективи її здобуття та працевлаштування, пройти психологічне дослідження.

Результати дослідження дають змогу професійно-технічним навчальним закладам формувати навчальні програми у відповідності до тенденцій розвитку ринку робочої сили.

За даними регіональних органів з праці, які склали приблизний список дефіцитних спеціальностей, першу десятку посідають в основному робітничі спеціальності та професії сфери послуг. Але випускники шкіл наполегливо кілька років поспіль на перше місце ставлять професії юриста, економіста, менеджера. Більшість випускників не мають чіткої життєвої перспективи, більш ніж 30% перебувають у стані стресу, одна з причин якого – почуття соціальної незахищеності. Значна частина випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів в останні роки стають спеціалістами професій, на які немає попиту на підприємствах та в організаціях, тому змушені працювати не за фахом.

Держава зробила перші кроки до вирішення цієї проблеми – це запровадження першого робочого місця шляхом надання дотацій роботодавцям. Що ж до робітничих спеціальностей, то треба розробити програму стимулювання роботодавця, аби він захотів брати на роботу випускника училища, а не шукав кваліфікованого робітника зі стажем.

Ми прагнемо організувати роботу так, щоб кожен із випускників професійно-технічного училища № 50 м. Карлівка знайшов своє місце у житті й був по-справжньому конкурентоспроможним на ринку праці. Багато хто з них нині отримує зарплату більшу, ніж майстри училища. Такі реалії сьогодення. Яка ж категорія дітей іде до нас? Із 395 учнів 33% – напівсиріт, 12% – сироти. В основному приходять ті, хто може і хотів би навчатися у вузах, але для цього не мають коштів. Діти різні, з багатьох районів області. Але коли вливаються до нашого колективу, бачать вимоги, що перед ними ставляться, і намагаються їх виконувати. Торік зі стін нашого училища вийшли 150 випускників. Направлено на роботу за професією 85. Продовжили навчання 33 випускники.

Проблема вибору професії є надзвичайно важливою і непростою. Існує безліч суто технологічних питань вибору професії, які може розв'язати лише досвідчений спеціаліст-профорієнтатор. Отже, необхідним є комплексний підхід до профорієнтаційної роботи, який дає можливість кожному учневі усвідомлено підійти до вибору професії.

Література

1. Балл Г. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів // Психолог. – 2004. – № 8 (лютий). – С. 2-11.
2. Варнавських Н. М. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С 109-115.

3. Жемера Н. Сутність та особливості процесу професійного самовизначення учнів старших класів // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2002. – № 4. – С. 26-30.

Хромова Оксана Леонідівна

*провідний науковий співробітник,
лабораторії сімейного виховання
Інституту проблем виховання НАПН
України, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник*

Можливості роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників

Становлення і розвиток України як держави з ринковою економікою вимагають від загальноосвітньої школи виконання низки актуальних завдань, які зумовлюються необхідністю підготовки молодого покоління до самостійного життя та професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах. Одним з таких завдань сучасної системи освіти є підготовка учнівської молоді до професійного самовизначення, підготовка висококваліфікованих працівників, які здатні до гнучкого ділового реагування, вміють самостійно приймати рішення щодо вибору напряму подальшого професійного зростання та вчасно коригувати власні життєві плани й цілі.

Схарактеризуємо низку факторів, які актуалізують визначену проблему. По-перше, це перехід загальної середньої освіти до нового змісту, який би максимально відповідав підготовці до життя конкурентоспроможної людини за сучасних вимог глобалізації, переходу до якісно вищих технологій. Доцільність таких змін зумовлена необхідністю навчати і виховувати кожну дитину відповідно до її конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії, особистісної сутності зрештою.

По-друге, більша частина молодих людей, які завершують шкільне навчання, стикаються з серйозними проблемами, пов'язаними з вибором професії, профілю подальшої освіти, працевлаштуванням. Причини цього не тільки у «зачиненості» ринку праці для молодих і недосвідчених, але й в тому, що переважна частина випускників має досить приблизне уявлення щодо цього ринку, існуючих професій і, як наслідок, опиняється не в змозі співвіднести вимоги, які висуваються тією чи іншою сферою діяльності, зі своїми особистісними можливостями. Вирішення цієї проблеми має бути спрямоване не стільки на власне вибір професії, скільки на підготовку до професійної діяльності на основі актуалізації людського ресурсу, тобто на професійне самовизначення старшокласників.

По-третє, професійне самовизначення є одним з тих елементів системи освіти, які найбільш складно реалізуються, оскільки базується на адекватній або не зовсім адекватній самооцінці учня, яка склалася у навчальній та позанавчальній діяльності.

По-четверте, в умовах глобалізації, коли стрімко змінюється суспільний лад, йде злам форм свідомості та способу життя, саме сім'я та сімейні цінності мають стати джерелом ціннісних орієнтирів, які допоможуть молоді знайти своє гідне місце в сучасному світі. Сім'я не є якимось сталим утворенням, її структура досить мінлива. Існують різні типи сімей: за складом – повна, неповна, проста, складна, багатодітна; за виховним впливом – благополучна і неблагополучна, тощо. Відповідно, сім'я може виступати як в якості позитивного, так і негативного фактору виховання. Саме особистий приклад батьків, їх життєвий досвід і ціннісно-моральні установки відіграють вирішальну роль у професійному самовизначенні дитини. Однак, часто з багатьох причин, батьки із різних типів сімей не в змозі об'єктивно, неупереджено, враховуючи особистісні якості і здібності дитини, спрогнозувати професійний маршрут старшокласника. Надати кваліфіковану психолого-педагогічну, методичну допомогу батькам в цій важливій справі має загальноосвітня школа: педагоги, шкільний психолог, медичний працівник, бібліотекар, враховуючи при цьому специфіку типу сім'ї, характер сімейних взаємин, особливості виховного впливу дорослих членів родини на дитину.

По-п'яте, сьогодні Україна стоїть перед необхідністю сформувати інноваційне суспільство, в центрі якого – громадянин, особистість, людина, здатна створювати новітні технології, розвиватись особистісно і професійно, разом з іншими членами суспільства вдосконалювати сфери громадського життя. Виховати таку людину, створити умови для її подальшого життя і творчої продуктивної діяльності – важливе спільне завдання школи і сім'ї.

Саме це актуалізує проблему роботи школи з професійного самовизначення старшокласників, проте повноцінна реалізація цього завдання неможлива без активного залучення батьків учнів до спільної діяльності з педагогічними колективами по забезпеченню правильного і своєчасного вибору професії старшокласниками ще на шкільній лаві.

Справа в тім, що цілеспрямована і дієва допомога дорослих дітям у їх професійному самовизначенні утруднюється недостатністю теоретичної та практичної психолого-педагогічної підготовки батьків. Отже, важливим завданням педагогічної науки на сучасному етапі розвитку українського суспільства постає забезпечення роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників у її системному вимірі.

Оскільки науково доведено, що в умовах сучасної загальноосвітньої школи кінцевим результатом професійного самовизначення особистості є свідомий вибір майбутньої професії, то одним з важливих напрямів діяльності

навчального закладу стає система роботи з сім'ями різного типу, яка передбачає необхідність спеціальної організації педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників. Вирішення цієї проблеми пов'язуємо з такою організацією процесу педагогізації батьків, яка має бути спрямована не стільки на власне вибір професії учнями старшого шкільного віку, скільки на підготовку до майбутньої професійної діяльності на основі актуалізації людського ресурсу. Складність цієї роботи полягає в тому, що педагогічному колективу доводиться працювати, немовби у двох часових планах: у сьогоденні (реальні учні та їх батьки з притаманними їм турботами і радощами) і у майбутньому (старшокласники – як завтрашні дорослі люди, громадяни країни).

Звідси, робота школи з педагогічної підготовки батьків стає за своєю суттю прогностичною, тобто орієнтованою на те, чого ще немає. При цьому неможливо правильно спрогнозувати, наприклад, економічні або політичні тенденції розвитку суспільства, родинних осередків тощо.

Результати досліджень стану і тенденцій розвитку різних типів українських сімей, проведені нами останніми роками, дозволяють з великою вірогідністю зробити висновок щодо слабких соціально-економічних, психолого-педагогічних можливостей більшості сучасних родин старшокласників формувати в них готовність до вибору професій, допомагати у професійному самовизначенні, в яких реалізується позиція батьків, інших значущих дорослих. Водночас отримані дані свідчать, що центральне місце у системі вибору старшим школярем професійного шляху, попри все, посідає родина: за опитуваннями більше 80% випускників загальноосвітніх шкіл співвідносять своє первісне професійне самовизначення з виховним впливом батьків, з матеріальними можливостями сім'ї. Мова може йти про певні тенденції як позитивного, так і негативного впливу сім'ї на професійне самовизначення підростаючої особистості.

Звичайно, батьки з благополучних сімей краще знають свою дитину і їхні поради щодо обрання життєвого шляху є більш обґрунтованими. Крім того, саме у благополучних сім'ях часто складаються свої професійні династії, традиції, які передаються з покоління до покоління, а також формується ставлення до певних професій, що сприяє ранньому і більш вдалому професійному самовизначенню. В неблагополучних сім'ях батьки часто переносять особистий негативний професійний досвід на ставлення дитини до тієї чи іншої професійної діяльності, а правильний, вдалий вибір професійного життєвого шляху пов'язується ними не тільки з підвищенням у молодій людини ступеня особистого задоволення від навчальної та трудової діяльності, а й з багатьма іншими, не завжди позитивними чинниками.

Звідси виникає потреба у науковій розробці педагогічного інструментарію з професійного самовизначення в рамках системи роботи загальноосвітнього закладу, який дасть можливість батькам з різних типів сімей досить точно визначати основну спрямованість особистості їхньої

дитини, надавати таким сім'ям науково обґрунтовані рекомендації з даного питання. Наголос слід ставити на батьківських психолого-педагогічних підтримці та супроводі професійного самовизначення старшокласників, оскільки вони передбачають взаємодію дітей і батьків, і тим самим дозволяють розвивати суб'єктність старшокласника. Психолого-педагогічні підтримка і супровід, які, на нашу думку, стають результатом ефективної педагогічної підготовки батьків, ми розглядаємо як стратегії підготовки батьків до професійного самовизначення їхніх дітей-старшокласників.

Нами був здійснений попередній аналіз основних проблем, які викликають певну тривогу, занепокоєння батьків щодо стану освіти і виховання дітей у старшій школі. Виявлена наступна рейтингова шкала:

- на першому місці – новації та часті зміни в освітніх програмах, правилах складання ЗНО і вступу до ВНЗ (85%);
- на другому – якість шкільної освіти (79%);
- на третьому – шкільні перевантаження (65%);
- на четвертому – конфліктні ситуації, пов'язані зі школою (57%);
- на п'ятому – проблеми, які виникають у зв'язку з вибором подальшого освітнього маршруту, професійним самовизначенням (52%).

Отже, значний масив батьків старшокласників шукають відповіді на питання, пов'язаних з майбутнім місцем своїх дітей у світі, з вибором професії.

На рівні загальноосвітнього навчального закладу робота з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників має носити системний характер, зокрема структурними елементами цієї системи є: адміністрація школи – директор, завуч з виховної роботи, педагоги, надто класні керівники, шкільний психолог, медичний працівник, бібліотекар, батьки і власне самі старшокласники. Важливою умовою ефективного функціонування такої системи стає планування, коли головна мета з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення їхніх дітей поділяється на низку завдань, за реалізацію кожного з яких відповідає той шкільний фахівець, який здатний вирішити його якісно і висококваліфіковано.

Діяльність цієї системи слід спрямовувати на таку педагогічну підготовку батьків, в результаті якої вони були б здатні:

- виховувати у своїх дітей-старшокласників загальнолюдські цінності, загальнопрофесійні якості, розумні потреби;
- знайомити зі світом професій, правилами їх вибору;
- забезпечувати розвиток професійно-важливих якостей особистості;
- формувати у старшокласників установку на власну активність і самопізнання як основу професійного самовизначення;
- забезпечити процес самопізнання та формування у старшого школяра образу «Я» як суб'єкта професійної діяльності;
- виробити у старшокласників вміння порівнювати образ «Я» з вимогами до обраної професії.

Переконані, що педагогічна підготовка батьків до професійного самовизначення старшокласників буде ефективною за виконання ряду умов, а саме:

організаційних:

- забезпечення соціального партнерства школи, сім'ї та соціуму;
- використання виховного потенціалу освітнього середовища школи для організації педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників;
- перетворення педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників на структурну складову всієї системи роботи школи з педагогізації батьківської громадськості;
- скоординованості всіх представників педагогічного колективу на формування у батьків знань і вмінь, готовності надавати власним дітям-старшокласникам допомогу у виборі майбутнього професійного шляху;
- визначення організатором і координатором роботи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників на рівні навчального закладу – завуча з виховної роботи, на рівні класу – класного керівника;

інформаційно-змістовних:

- насичення гуманістичним змістом родинної життєдіяльності старшокласників;
- проведення вищеназваної роботи послідовно, безперервно, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях, гуманізації, демократизації, визнанні пріоритетними інтересів особистості, поваги до неї.

Вважаємо, що робота школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників має вибудовуватись на основі рівноправної, суб'єкт-суб'єктної, міжособистісної, практико-орієнтованої взаємодії. В контексті особистісно орієнтованої парадигми підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників вбачаємо перспективними діяльнісний, ціннісно-смісловий та компетентнісний підходи. Застосування їх у практиці роботи загальноосвітньої школи означає, що підготовка батьків до надання допомоги дітям-старшокласникам у професійному самовизначенні, спирається на їх індивідуальну своєрідність як суб'єктів пізнання і різноманітних видів діяльності.

Упевнені, що результатом роботи школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників стане їх педагогічна підтримка з боку батьків, яка здійснюватиметься у родинному середовищі за такими напрямками:

- створення умов для задоволення у сім'ї провідних потреб віку – ранньої юності;
- допомога дітям-старшокласникам в опануванні необхідними знаннями щодо обраної професії;

– ознайомлення і навчання старших школярів з допомогою батьків основам самопізнання, самоприйняття, саморозвитку, самоаналізу у вирішенні проблемних життєвих і професійних ситуацій.

Акцентуючи на педагогічній підготовці батьків, зазначимо, що готувати можна до того, що вже існує, але на недостатньому рівні, тому необхідність у підготовці виникає у ситуації можливих або таких, що стоять на заваді, труднощів у досягненні мети. Педагогічна підготовка – це діяльність, яка підкріплює батьків у ситуації їх виховної неспроможності і яка допомагає їм самим подолати цю неспроможність за рахунок власних індивідуальних здібностей, можливостей, здатностей, намагань і бажань.

Дотично до професійного самовизначення старшокласників педагогічна підготовка батьків у загальноосвітній школі здійснюється за такими напрямками: медико-педагогічна, правово-педагогічна, інформаційно-педагогічна, психолого-педагогічна. Поділяючи думки О.Газмана щодо організації педагогічної підтримки, розглядаємо педагогічну підготовку батьків в системі роботи загальноосвітньої школи як вид професійної діяльності педагогів, спрямований на надання батькам превентивного сприяння у попередженні та подоланні труднощів у професійному самовизначенні їх дітей-старшокласників.

Звідси, науково обґрунтування потребують цілі, зміст, адекватні форми, методи і засоби роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників. Така робота має здійснюватись у три етапи з урахуванням специфіки 9, 10, 11 класів, особливо 9 і 11, які є випускними, і для учнів яких є характерними обмірковування і прийняття рішення щодо вибору освітнього маршруту (9 клас); оцінювання своїх особистісних особливостей, здібностей та інтересів стосовно вибору професії (10 клас); прийняття рішення щодо вибору професії (11 клас). Зрозуміло, що етапи педагогічної підготовки батьків є певним чином умовними, їх межі доволі рухливими і залежать від типу сім'ї, індивідуальних особливостей, загального розвитку, рівня освіти батьків.

Отже, доходимо висновку, що успіх професійного самовизначення старшокласників залежить від врахування, використання, узгодженості можливостей всіх фахівців школи, які організують відповідну педагогічну підготовку батьків, інших дорослих членів родини.

Література

1. Вершини С.И. Педагогические основы формирования у школьников готовности к принятию решения о профессиональном выборе: дисс. на соискание ученой степени д-ра пед. наук / С. И. Вершинин. – М., 1997.
2. Газман О. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О. Газман // Классный руководитель. – 2000. – №3.
3. Кравецкий В.С. Подготовка учнів загальноосвітніх шкіл до професійного самовизначення в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд.

пед. наук: 13.00.07 / В. С. Кравецький; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2000.

4. Михайлова Н.Н. Педагогика поддержки / Н. Н. Михайлова, С. М. Юсфин. – М., 2001.

5. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді: [метод. посіб.] / За ред. М. І. Тименка. – К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2001. – 153 с.

6. Рыблова А.Н. Профильно-дифференцированная диагностика профессионального самоопределения учащихся колледжа / А. Н. Рыблова, В. В. Мишле // Педагогика. – 2010. – №2. – С. 113-115.

7. Соколова И.Б. Проблемы профессионального самоопределения учащейся молодежи / И. Б. Соколова // Профессиональное образование. – 2000. – №1. – С. 27-28.

8. Хромова О.Л. Родинне виховання: школа і сім'я – виховуємо разом / О. Л. Хромова. – К., 2007. – 104 с.

9. Хромова О.Л. Сім'я і сімейне виховання у сучасному соціокультурному просторі / О. Л. Хромова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. – Вип. 37. – К.-Запоріжжя, 2006. – С. 229-236.

10. Шамсуждинова И.Г. Психолого-педагогическая поддержка профессионального самоопределения учащихся / И. Г. Шамсуждинова, Е. Т. Казарова // Педагогика. – 2008. – №10. – С. 62-69.

Ільсва Наталія Миколаївна

*головний спеціаліст Кам'янець-
Подільського міського центру
зайнятості*

Роль профорієнтаційної роботи з шкільною молоддю в системі служби зайнятості

У сучасному світі найрізноманітніших професій, коли вимоги до працівників швидко змінюються і багатьом з них часто доводиться вирішувати проблему розширення та підвищення своєї професійної компетенції або переходу до нової сфери діяльності, профорієнтація виступає необхідною єдиною ланкою між людиною, системою професійної підготовки і роботодавцем.

Професійна орієнтація є одним із пріоритетних напрямків у формуванні активної політики зайнятості, досягненні продуктивної зайнятості населення. Постійно діюча система допомоги населенню у виборі професії, одержанні спеціальності та працевлаштуванні, дозволяє найбільш повно узгодити інтереси і можливості людини з потребами суспільства.

Теорія, методи і методики професійної орієнтації в Україні, як і в інших країнах СНД, пройшли складний шлях свого становлення. У 60-х і першій половині 70-х років панувало визначення професійної орієнтації як системи державних заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді

психологічної готовності до вибору професій на основі потреб суспільства із урахуванням інтересів і схильностей особистості учня.

Українські психологи розробили нову концепцію професійної орієнтації, яка знайшла широке визнання в наукових колах, у навчальній роботі вищих закладів освіти педагогічного та психологічного профілю й у практиці профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. Вихідною позицією у розробці нової системи професійної орієнтації було бачення особистості, насамперед не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. І саме цей процес саморозвитку покладено в основу формуючих функцій профорієнтації.

Особистість у професійній орієнтації виступає як суб'єкт діяльності, суть якої полягає у підготовці до професійного самовизначення. Засоби професійної орієнтації при цьому набувають характеру сприятливих умов, що стимулюють особистість до профорієнтаційної діяльності й через це до самопізнання, саморозвитку із спрямуванням на оптимальне вирішення власних життєвих завдань. Свідоме професійне самовизначення передбачає аналіз особистістю суб'єктивних та об'єктивних умов професійного самовизначення з наступним вільним, самостійним прийняттям рішення щодо конкретного вибору професії або напрямку професійної освіти. Тому професійна орієнтація може і повинна бути включеною до цілісної системи шкільної навчально-виховної роботи з учнівською молоддю, і за своєю сутністю є найважливішою складовою його підготовки до самостійного життя [4].

Обираючи професію, треба пам'ятати, що здійснити цей відповідальний крок треба свідомо, враховуючи свої нахили та здібності, особисті та громадські інтереси. Погляд на професію як на вибір постійної, на все життя, справи – хибний, бо не враховує, що людина має різносторонні здібності, які дають можливість накопичувати спеціальні знання та навички в різних сферах діяльності. Розподіл професій на погані і хороші, цікаві і нецікаві, легкі і важкі – помилковий. Знання професії в житті людини залежить не стільки від характеру роботи, скільки від того, як до нього ставиться сама людина, наскільки професія відповідає її запитам і можливостям.

Сьогодні ми бачимо, що учні випускних класів стоять перед проблемою вибору професії. Це завжди було, є і буде, але їм потрібно допомагати підійти до цього вибору свідомо.

Державна служба зайнятості не стоїть осторонь від проблем профорієнтаційного характеру. У центрах зайнятості працюють спеціалісти з профорієнтації, які мають відповідну освіту та кваліфікацію, можуть надати учням поради, щодо вибору професії. Велика частина роботи профорієнтатора відводиться учням. Спеціалісти з профорієнтації проводять їх тестування, оскільки не в усіх школах психолог має такий великий обсяг тестових методик, які допомагають дитині розібратися у виборі професії, а

також з описом професій. Профорієнтатори ознайомлюють учнів з актуальними професіями на ринку праці та розповідають про доцільність вибору саме цих професій.

Якщо у школяра виникають проблеми щодо вибору професії, він завжди може звернутися за допомогою в центр зайнятості, де спеціалісти з профорієнтації допоможуть визначити за допомогою тестів здібності, нахили та інтереси, нададуть інформацію про професії і вимоги, які вони ставлять перед людиною, проконсультують про можливі шляхи здобуття професії, умови прийому і навчання у професійних навчальних закладах.

Профорієнтаційна робота зі шкільною молоддю в службі зайнятості поділяється на: профінформаційну та профконсультаційну.

Професійну інформацію можна визначити як психолого-педагогічну систему формування в особистості активної профорієнтаційної позиції, що відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам здійснення особистістю вільного й усвідомленого професійного самовизначення.

Професійна інформація передбачає надання відомостей щодо стану ринку праці, перспектив у працевлаштуванні, змісту професій, шляхів і можливостей професійного навчання, працевлаштування, основних положень законодавства про зайнятість, видів забезпечення і соціальних послуг служби, умов їх надання тощо.

Робота з професійної інформації школярів передбачає вирішення таких основних завдань:

- 1) ознайомлення учнів з інформаційним матеріалом, що характеризує масові професії;
- 2) інформування учнів про умови оволодіння професіями (про навчальні заклади, навчальні предмети, строки навчання, кваліфікаційні перспективи тощо);
- 3) формування у учнів позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності;
- 4) формування стійких професійних інтересів і правильно мотивованих професійних намірів, в основу яких покладено усвідомлення своїх власних професійно значущих психологічних особливостей, здібностей, а також соціально-економічних умов вибору професії.

Одним із пріоритетних напрямків роботи Кам'янець-Подільського міського центру зайнятості є здійснення спільно з соціальними партнерами комплексу організаційних та інформаційних заходів, спрямованих на подолання професійно-кваліфікаційного дисбалансу між потребами ринку праці та освітніми послугами, між попитом та пропозицією робочої сили на ринку праці шляхом проведення системної профорієнтаційної роботи із зайнятим населенням, а саме зі шкільною молоддю та педагогічними колективами. Для цього проводяться профорієнтаційні уроки на тему: «Шукаємо професію разом», «Зустріч з професією», «Світ професій», професіографічні зустрічі, екскурсії на підприємства, дні відкритих дверей

центру зайнятості та навчальних закладів, ярмарки професій, марафон робітничих професій, розміщення інформаційних куточків та «Барометрів професій» у школах, конкурси малюнків, плакатів (наприклад, конкурс малюнків серед учнів 6-8 класів на тему «Намалюй представника робітничої професії»), презентації інноваційного проекту «Профорієнтаційний термінал», робота якого спрямована на забезпечення інформованості, доступності, мобільності та привабливості профорієнтаційних послуг для молоді, профорієнтаційний захід «Турнір знавців професій», виїзні акції в оздоровчі табори.

Наступним структурним елементом профорієнтації виступає система професійної консультації. Професійна консультація – це система психологічного вивчення особистості учня з метою надання йому обґрунтованих порад щодо оптимальних для нього напрямків і засобів професійного самовизначення. Вона проводиться з метою надання допомоги людині у виборі або зміні професії чи виду трудової діяльності, відповідно до її здібностей, нахилів, рівня професійної підготовки та з урахуванням потреб ринку праці.

У процесі профконсультації учень отримує допомогу, яка дає йому змогу уточнити свою профорієнтаційну позицію, спрямувати її на реальні для нього перспективи і засоби професійного самовизначення. У професійній консультації виділяються щонайменше три групи завдань пов'язаних: із психологічним аналізом особистості даного учня; із зіставленням психологічної структури його особистості і певної професії (чи професій); із визначенням шляхів подальшого розвитку особистості і способів цілеспрямованої допомоги їй у цьому. Ці групи завдань тісно пов'язані між собою. У їх вирішенні розкриваються ті суб'єктивні фактори, що зумовлюють правильний вибір професії і можливості успішної самореалізації особистості у професійній діяльності.

Консультування з професійної орієнтації допомагає людині краще зрозуміти свої інтереси, здібності, характер роботи та прийняти власні рішення щодо професійних завдань та конкретних кроків для реалізації поставленої мети.

У центрах зайнятості надаються індивідуальні консультації учням, на яких вони разом із спеціалістом визначають серед великого переліку професій ті, які найбільше підходять майбутньому випускнику. Для цього профконсультант може застосовувати тестові методики на визначення професійної спрямованості школяра. База методик, які допомагають визначитись у виборі професії, у центрах зайнятості досить широка та зручна, використовуються бланкові та комп'ютерні методики, а саме: «Професійна кар'єра», методика Голланда, методика Кеттела, методика виявлення й оцінки загальних інтересів особистості учнів (ОДАНІ), опитувальник професійної готовності школярів і т. д.

За останні роки вийшло чимало книг, присвячених проблемам професійної орієнтації. Психологи, соціологи, лікарі педагоги спільно розробляють рекомендації, тести, користуючись якими, молода людина може з більшою імовірністю прийняти правильне рішення у виборі професії. Щоб вибір професії був справді свідомим і вільним, необхідно враховувати принаймні три фактори: інформованість про світ професій, знання своїх особистісних особливостей, уміння співвідносити особисті якості з вимогами, які пред'являють професія і спеціальність. З огляду на важливу роль у професійному самовизначенні учнів їхніх батьків особливе значення має співпраця в профорієнтаційній роботі школи, сім'ї та служби зайнятості.

Отже, слід зазначити, що соціально-економічні перетворення в Україні, спад виробництва, зростання безробіття, зокрема серед молоді, суворая конкуренція між виробниками зумовили відчутні зміни на ринку праці. Швидкі темпи науково-технічного прогресу, інформатизація суспільного виробництва супроводжується динамічними змінами у змісті, формах, засобах та об'єктах праці більшості сучасних професій. У зв'язку з цим особливо актуальною стає проблема набуття людиною адекватних уявлень і знань про професійну діяльність.

Вказані явища потребують принципово нових підходів до проблем організації та функціонування системи професійної освіти та професійної орієнтації молоді. Питання профорієнтації молодого покоління завжди були в центрі уваги держави і суспільства. Задля цього об'єднуються зусилля між управлінням освітою та службою зайнятості.

Література

1. Баріхашвілі І. І., Ворона М. П., Старіков І. М. Психологічні основи профорієнтації і професійного самовизначення. – Миколаїв : Атол, 2006. – 224 с.
2. Бєсїда як один з основних методів профконсультаційної роботи в службї зайнятості. Методична рекомендація. – К. : ІПК ДСЗУ. – 2002. – 36 с.
3. Гнїбїденко І. Ф. Ринок освітніх послуг і ринок праці: взаємодія і вплив на професійне навчання та профорієнтацію населення // Ринок праці та зайнятість населення. – К. : ІПК ДСЗУ. – 2008. – №3. – С. 6-12.
4. Гончаренко Т. Професійна діагностика. – К., 2005. – 120 с.
5. Маршавін Ю. М., Фокас Л. М., Лямїна Л. Є. та ін. Єдина технологія надання соціальних послуг центрами зайнятості України: Навчальний посібник. – К. : ІПК ДСЗУ. – 2007. – 302 с.
6. Ортїкова Н.В. Удосконалення системи профінформації у вирішенні проблеми безробіття молоді // Ринок праці та зайнятість населення. – К. : ІПК ДСЗУ. – 2007. – № 2. – С. 22-24.
7. Професійна орієнтація незайнятого населення та молоді в системі державної служби зайнятості. – К., 2008. – 149 с.
8. Ривкова Т. М., Клусковська Ю. В. та ін. Психологічна підтримка безробітних: Методичний посібник для фахівців БЦЗ. – Хмельницький, 2003. – 224 с.

Вовковїнський Микола Іванович

*старший науковий співробітник лабораторії
професійної орієнтації і виховання
Інституту професійно-технічної освіти
НАПН України, кандидат педагогічних наук*

Вплив теорії кондиціонізму на сучасне виховання й профорієнтацію учнів ПТНЗ

Кондиціонізм (від лат. *condicio* – умова) – одна з теорій пізнання, започаткована у фізіології й медицині як позитивістський і методологічний напрям. Основною умовою кондиціоналізму є «заперечення причинно-наслідкових зв'язків і заміна поняття «причини» поняттям «комплекс умов» – як випадкового сполучення різноманітних умов, установок, які викликають», наприклад, хворобу, певну поведінку особистості тощо [3, 616]. Даний напрямок виник на початку XX століття. Яка його передісторія?

У середині XIX століття професор філософії Лейпцігського університету Вільгельм Вундт (1832-1920 р.) заснував першу в світі лабораторію експериментальної психології. В. Вундт розглядав прояв волі як безпосередню реакцію людини на комбінацію сприйнятих подразників, але ні в якому випадку не як свідому цілеспрямованість індивідуума, який володіє свободою вибору. Він був переконаний, що людина позбавлена душі й здатності до самовизначення. Вчений намагався довести, що людина являє собою суму свого попереднього досвіду – подразників, які відображені у її свідомості й підсвідомості. Таким чином, теорія В. Вундта заклала філософську основу принципів кондиціонізму - теорії пізнання, у якій поняття причини замінене поняттям сукупності умов [1, с.14]. Це дало поштовх для досліджень, проведених російським фізіологом І. Павловим та американськими психологами, зокрема Б. Блумом, прихильником біхевіоризму (англ. *behavior* — поведінка).

В. Вундт і І.П. Павлов виступали з ідеєю, що розум людині не потрібний. Людина – це машина, яка діє за принципом «стимул-реакція» і тому потребує тільки соціалізації. У зв'язку з цим у школах, виходячи з даної філософії виховання, стали звертати тепер увагу не на розвиток таланту та індивідуальних якостей особистості, а більше на її соціальну поведінку і соціальну адаптацію. Школа бачила своє завдання в тому, щоб сформувати людину для життя в «соціумі» [1, 21]. Її застосування практично обмежувалось сферою репродуктивного навчання: завчив → відтворив → дія за зразком [2, с.29-30]. Це, звичайно, істотно полегшує роботу вчителя. Йому тільки залишалося нагадувати учням, щоб вони відпрацьовували кожен елемент до відповідного відсотку навчаємості. Таким чином, впровадження теорії кондиціонізму виявилось у створенні шкіл, орієнтованих більше на соціалізацію дітей, ніж на розвиток у них інтелектуальної культури, у появі

суспільства, націленого лише на задоволення своїх матеріальних потреб, застосуванні лоботомії й електрошку в практиці психіатрії [1, с.14, 21].

«Стимул-реакція» – провідна домінанта виховного і навчального процесу навчальних закладів, який проявляється, головним чином, у заохоченні та покаранні. Іншими словами, були закладені основи для контролю за розумом кожної людини. У зв'язку з цим такий підхід отримав настільки велике розповсюдження, що теорії В. Вундта та І. Павлова не підлягали переосмисленню, і тим більше критиці. Такий підхід проявився навіть у тому, що в будь-якому більш-менш значимому університеті Європи або Америки можна було вивчати нову психологію тільки у професора, який захистив дисертацію саме у В. Вундта в Лейпцігу.

Це привело до великих змін у вихованні та навчанні у всьому світі і, перш за все, в американській педагогіці: американські школи, які виховували дітей переважно в дусі американської мрії, були заражені наркоманією та злочинністю. З коледжів та інститутів виходили випускники, які ледве уміли читати, писати і рахувати [1, с.14]. Це, звичайно, відображалось і на підходах освіти всього світу.

Соціалізацію ж і адаптацію (пристосування до навколишніх умов) пропагували як панацею від усіх бід. Але людина, вихована і навчена таким чином, стає наслідком, гвинтиком суспільної системи, перестає бути самою собою. У даний час такий підхід у вихованні і професійній орієнтації продовжується і в наших навчальних закладах, хоча дещо завуальовано, тому що один з принципів психології (на наш погляд, ключовий), проголошений В. Вундтом у 1879 році (людина – це вища тварина), закріплений дослідженнями в області фізіології І. Павловим, залишається головним принципом, в тому числі і психотерапії, і психоневрології. Хоча психологія – це наука про душу, проте такий підхід повністю ігнорує дану велику першочергову місію психології. Такі невидимі складові (душа і розум) не становлять інтересу для класичної науки з її суто матеріалістичним підходом, тому що їх кількість не можна виміряти звичайними методами.

На контроль за розумом людини також орієнтовані:

- політики, ЗМІ, репортери: зацікавлені у нагнітанні політичних, економічних і духовних загроз людині, висвітленні різноманітних «сенсацій» з метою збільшення тиражів популярних газет, журналів, періодичних видань;

- силові органи держав світу: міліція, поліція, які зацікавлені у збільшенні злочинності, тому що таким чином збільшується асигнування на їх утримання;

- фармацевтика: зацікавлена у поширенні різноманітних хвороб та виготовлення ліків для їх «лікування» і, особливо, психіатрія з її психотропними та антидепресантними «ліками»;

- розповсюдження наркоманії: у багатьох випадках беруть участь різні види таємної поліції з відома високопоставлених чиновників та урядовців;

– ритуальні служби та релігія – заробляють на збільшенні фізичної смертності людей.

Прибутки вищеназваних служб і організацій прямо пропорційні тому, наскільки загрозливим стає оточення для людей, яке вони створюють. Тому й не дивно, що серед молоді збільшується кількість самогубств, яка не бачить виходу з такої ситуації, тому що основним постулатом науки про душу (психологія) є: «Щоб бути щасливою, людина повинна пристосовуватись до свого оточення». Іншими словами, щоб бути щасливою, людина повинна стати повним наслідком, а наслідок, як відомо, завжди прагне до смерті.

Вихід з такої ситуації ми вбачаємо у протистоянні реакційним глобалізаційним процесам, які перетворюють населення Землі у стадо рабів. Адже людина за своєю природою не є обумовленою (залежність від яких-небудь причин) істотою, якою керує тільки подразниково-зворотній і рефлексивно-зворотній механізми, що дуже ефектно виглядає у деяких підручниках, але є зовсім непридатним у житті. Всі ці вдалі приклади з пацюками й собаками неприйнятні, коли мова йде про людину, тому що чим складніший організм, тим менш надійно працює формула «подразник-відповідь». І коли мова йде про найскладніший організм – людину, ми отримуємо високий ступінь непостійності в діях подразниково-зворотного механізму. Чим більш свідомий, більш раціональний організм, тим у більшій мірі він самовизначений, на відміну від обумовленості. Самовизначення, як і все у світі, відносне, але, в порівнянні з пацюком чи собакою, людина досить достатньо самовизначена. І це дуже легко можна довести.

Отже, чим більш людина є самоусвідомленою істотою, тим у меншій мірі вона є машиною з «кнопковим керуванням», у чому нас на протязі майже 150 років переконують своїми «дослідженнями» різні науково-дослідні інститути, починаючи від проголошених В. Вундтом принципів експериментальної психології. Таким чином, використання даної філософії неприпустиме у відношенні до людини (це показала практика її застосування), тому що вона сприяє не тільки вихованню просто обумовленої людини, а й створенню рабів (іновизначеність особистості). Своїми нав'язливими методами, без розгляду альтернативних точок зору, кондиціонізм перетворився в догму, плоди якої ми зараз пожинаємо.

Якщо зобразити графічно динаміку руху особистості від іновизначеності (повний наслідок обставин) до самовизначеності (людина-причина: контроль ситуації, прийняття усвідомлених самостійних і осмислених рішень) і всевизначеності (поняття повної відповідальності за все у Всесвіті), то отримаємо наступне зображення (див. рис. 1).

Всеvизначеність

Самовизначення

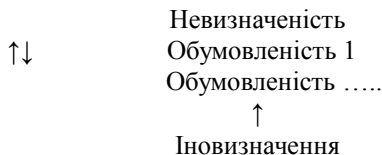

Рис. 1. Динаміка руху особистості від причини до наслідку

Характеризуючи даний рисунок можна сказати, що людина, рухаючись від іновизначення до самовизначення і всевизначеності проходить декілька стадій обумовленості: 1, 2, 3... (залежність від яких-небудь причин, негативних чи позитивних впливів) і коли на особистість діє позитивна обумовленість, вона приходить до невизначеності (точно не встановлений). Далі, за сприятливих умов, особистість стає самовизначеною, тобто такою, яка сама вирішує: бути чи не бути їй керованою своїм оточенням, у відповідності зі своїм особистим вибором. Таким чином, людина контролює ситуацію. Але стати самовизначеною особистість може тільки в тому випадку, коли у неї буде стабільно високий позитивний емоційний тон. А це можливо тоді, коли людина «перестане бути вищою твариною» (В. Вундт). Руху від всевизначеності вниз до самовизначеності немає, тому що це повна етична і естетична свобода, з якої буде відсутня потреба опускатися на нижчий рівень.

Отже, потрібно відійти від сліпого й догматичного слідування принципам психології В. Вундта та копіювання теорії кондиціонізму у вихованні і навчанні підростаючого покоління. Цінність того або іншого висловлювання чи дослідження повинна перевірятися на основі практики, а не вірою в авторитетність людини чи її теорії. «Якби людину можна було б описати за допомогою тільки хімічних формул і механізму “стимул-реакція”», то її індивідуальність не була б помітною. Людина була б схожа на тварину чи робота серійного виробництва, тому що в неї було б відсутнє «Я», яке характеризує її як індивідуальність [1, с.202]. Тому потрібно провести такі дослідження в науці та підготовці учнів ПТНЗ, які будуть відображати справжню сутність особистості з метою її підготовки до життя і праці. Людина повинна знати, чого вона насправді хоче у цьому житті. Іншими словами, особистість за своєю суттю повинна бути причиною. Тільки в такому випадку вона зможе отримувати задоволення від результатів своєї праці та життя в цілому.

Література

1. Виттенбург Б. Шах планете Земля / Берн фон Виттенбург. – М. : Парус, 2007. – 316 с.
2. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989.– 80 с.
3. Советский энциклопедический словарь / [под ред. А. М. Прохорова]. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.

*старший науковий співробітник
лабораторії трудового виховання і
профорієнтації Інституту проблем
виховання НАПН України, кандидат
педагогічних наук*

**Простір профільного самовизначення – важлива умова
формування готовності старшокласників до виваженого вибору
профілю навчання**

Шлях європейської та світової інтеграції, обраний Україною, зумовлює необхідність інтенсивних змін у політичному, економічному й соціальному житті. Саме тому в освітній галузі останніми роками відбуваються реформаційні процеси, спрямовані на досягнення рівня найкращих світових стандартів. Важливим кроком у цьому напрямі стала поява стратегічних освітніх нормативних документів (Національна доктрина розвитку освіти; Закон України «Про загальну середню освіту»; Концепція профільного навчання в старшій школі; Концепція державної системи професійної орієнтації населення). В цих документах закладені основи нової парадигми освіти – орієнтації на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, її конкурентоспроможності в європейському та світовому просторах, виховання покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці, здатним робити особистісний духовно-світоглядний вибір, матиме необхідні знання, навички й компетенції для навчання протягом життя [1].

Сучасна ж ситуація на рівні середньої освіти на думку вчених свідчить, що учнівська молодь після закінчення школи не здобуває широких можливостей вибору професії, учні та випускники не обізнані з потребами ринку праці та не можуть бути конкурентоспроможними.

Вони вважають, що розв'язання проблеми самовизначення особистості, свідомого вибору профілю освіти та майбутньої професії, якій сприяє система профорієнтації школярів, є найсуттєвішим завданням сучасної загальноосвітньої школи. Саме в цьому аспекті масова школа повинна виконувати функцію орієнтира, радника в процесі інформування, прогнозування, розширення діапазону професійного вибору учнівської молоді. Тим самим сприяти адекватній психологічній підготовленості до свідомого вільного вибору профілю навчання та майбутньої професії відповідно намірів, потреб, інтересів та здібностей особистості учня.

Зазначимо, що фундаментальні психолого-педагогічні дослідження проблеми підготовки учнівської молоді до вибору майбутньої професії були здійснені К. Абульхановою-Славською, С. Батишевим, Л. Буєвою, Ф. Іващенко, Є. Климовим, Б. Ломовим, В. Моляком, В. Поляковим,

М. Пряжніковим, В. Рибалкою, В.Сидоренком, М. Тименком, В. Синявським, Б. Федоришиним, С. Чистяковою, М. Янцуром та іншими дослідниками, які визначили методологічні підходи, мету, завдання, зміст цього процесу та засоби його реалізації в різних видах навчальної та трудової діяльності учнів.

Чільне останнім часом місце складають наукові праці, присвячені вивченню проблем вибору майбутньої професійної діяльності школярами в умовах профільного навчання (О. Мельника, О. Кoberника, М. Піддячого, М. Піщалковської, Н. Побірченко, І. Сотніченко, Г. Терещука та ін.). На їх думку процес самовизначення учнів в сучасних умовах надто розтягнутий і характеризується «інфантильно незрілим» ставленням дитини до власного майбутнього, недостатніми адаптованими здібностями й можливостями включення в доросле життя, невідповідністю особистісних очікувань і очікувань суспільства.

Ринкова трансформація економіки України передбачає масштабні перетворення як у сфері економічних відносин, так і у сфері структурної модернізації виробництва. Сучасне виробництво внаслідок застосування новітніх технологій і диверсифікації, гнучких та динамічних форм організації праці урізноманітнює характер праці, висуває нові вимоги до працівника, зокрема щодо підвищення його функціональної мобільності та універсалізації, адаптаційних можливостей, ініціативності і самостійності в роботі. Тому наявність у молодой людини високих професійних якостей, професії широкого профілю, багатосторонніх трудових навичок і умінь збільшує її можливості на ринку праці як власника робочої сили, робить конкурентоспроможною і адаптивною до динамічних умов ринкового середовища. Сучасна якісна освіта, професійні знання повинні відігравати визначальну роль у забезпеченні зайнятості і самозайнятості, особистих доходів молодого підростаючого покоління в ринкових умовах. А це, в свою чергу, вимагає відповідної підготовки, заснованої на науково обгрунтованій системі професійної орієнтації.

На жаль в освітніх навчальних закладах нині гостро відчувається відсутність цілісної системи профорієнтації учнівської молоді. Моніторингове дослідження, яке нами проведене засвідчило, що майже 65% учнів старших класів вважають, що діюча нині школа не дає їм належної освіти і спрямованості для успішної побудови подальшої професійної кар'єри, не орієнтує на вибір майбутньої професії. Анкетування батьківської аудиторії показало, що більшість з них, до 90%, не задоволені організацією профорієнтаційної роботи в школах і тому прагнуть самостійно допомагати своїй дитині у виборі майбутньої професії. Результати досліджень свідчать також про те, що лише незначна частина школярів (до 13%) звертається за одержанням профорієнтаційної інформації про різні види праці до вчителів. Переважна ж кількість учнів (87%) надає перевагу іншим джерелам інформації; 32% підлітків звертаються за допомогою у вирішенні питань вибору професії до батьків та інших родичів; 19% осіб дізнаються про види трудової діяльності, які їх цікавлять, із засобів масової інформації; 13% школярів

прислуховуються до порад ровесників у визначенні власних професійних переваг; 11% опитаних взагалі не мають уявлення про те, де можна одержати знання про професії, які їх цікавлять.

Підлітки мають вкрай слабку поінформованість про світ професій, сфери професійної діяльності, вимоги, які ставить та чи інша професія до людини. В середньому учні восьмих класів називають 13-ть професій. До їх числа входять найпоширеніші: продавець, будівельник, перукар, двірник, пожежник, вантажник, електрик, слюсар та інші, а до п'ятірки найпопулярніших – водій, вчитель, шахтар, міліціонер і лікар. На жаль, у лексиконі старшокласників зовсім немає сучасних назв професій менчердайзер, аудитор, комівояжер, метрлотель, провізор та інші.

Про необхідність проведення профорієнтаційної роботи з учнями засвідчує і той факт, що 85% опитаних батьків вважають за необхідне введення матеріалу про професії до навчальної діяльності з метою успішної підготовки їх до свідомого вибору профілю навчання, а в майбутньому і сфери праці. Крім того, переважна більшість з них (98%) погоджується з можливістю використання профорієнтаційного матеріалу в позаурочній діяльності.

Отримані результати моніторингового дослідження дають нам можливість прийти до висновку, що рівень профорієнтаційної роботи в школі ще надто на низькому рівні. Залишилося також серед значної кількості педагогів сформоване раніше негативне ставлення до цієї роботи, оскільки профконсультацію трактують як кількахвилинну бесіду вчителя з учнем на тему: «Ким ти хочеш бути в майбутньому?». В таких умовах школярі не те, що не отримують належної допомоги, вони навіть не розуміють значення усвідомленого й обґрунтованого вибору майбутньої професії для себе та суспільства. Адже у всіх класах, де ми проводили дослідження, сучасні підлітки не розуміють і не знають, що таке профконсультація. Не розуміють цього і вчителі, їхні уявлення про шкільну профорієнтаційну роботу в умовах профільного навчання досить поверхові. Очевидними є її цілковита відсутність або ж неефективність. Означене нами вище свідчить про необхідність удосконалення системи професійної орієнтації зі школярами, яка б ефективно діяла в сучасних освітніх закладах. Потребує також для неї сучасного змісту та педагогічних засобів науково-методичного супроводу професійного самовизначення кожної молодої людини.

Реформування системи загальної середньої освіти, яке, зокрема, передбачає впровадження профільного навчання, створює потенційно сприятливі умови для успішного розв'язання окреслених вище проблем та створення простору професійного самовизначення, який надасть можливість удосконалити систему профорієнтаційної допомоги, провести більш радикальні зміни у ставленні суспільства до цієї проблеми, а школярам – надасть можливість реалізувати свої потенційні можливості.

Загальною метою створення такого простору є створення умов для досягнення кожним учнем можливості підготувати себе до майбутнього вибору

профілю навчання, шляхом включення в профорієнтаційний простір, який поєднує у собі психологічні, педагогічні та соціальні аспекти, сприяє самовизначенню, саморегуляції своєї освітньої діяльності, розвитку і саморозвитку дитини як суб'єкта життєдіяльності, в тому числі й професійної.

Основні завдання створення простору: узгодження дій педагогічних, методичних, соціальних, психологічних і медичних служб із виконавцями профорієнтаційних програм відповідно до запитів соціуму; виявлення професійних схильностей з використанням міжгалузевих методик обстеження фізичного та психічного здоров'я дитини; застосування комплексного підходу до оцінювання сім'ї з метою створення ґрунту для планування відповідної соціально-психолого-педагогічної допомоги; розвиток знань, умінь та навичок, які дають старшокласнику змогу розв'язувати проблеми у складних соціальних умовах; застосування міжгалузевого підходу до створення індивідуально-виховних, розвивальних програм.

Простір профільного самовизначення – це сукупність закладів, що мають загальні цілі, ресурси для їх досягнення та єдиний центр управління. Простір необхідний для обміну ресурсами за для досягнення мети та координації зусиль. До простору профільного самовизначення, повинні входити різні типи освітніх закладів.

Перш за все – це школи, які спрямовані на активізацію профорієнтаційної діяльності старшокласників, оволодіння ними такими компонентами змісту профільного самовизначення: світ професій, що поєднує у собі знання про види професійної праці людини та напрями профільного навчання в старшій школі; образ «Я», який поєднує у собі знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог бажаного профілю навчання в старшій школі; технологія вибору профілю навчання, який поєднує у собі знання правил вибору учнем майбутнього профілю навчання, його умінь складати та корегувати індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності й уникати усталених помилок; профільні проби, які передбачають виконання проектних робіт суспільно-гуманітарним, природничо-математичним, технологічним, художньо-естетичним, спортивним напрямом профільного навчання.

Важливо залучити також заклади професійної освіти (коледжі, технікуми, МНВК, ВНЗ, підприємства, Державну службу зайнятості, та інші установи), що володіють ресурсами для проведення допрофільного та профільного навчання, а також різного роду рейтингових змагань. Крім освітніх закладів, до складу простору профільного самовизначення необхідно щоб входили методичні та психологічні служби міста, регіону.

Завдання психологічних служб – надавати повну інформацію педагогам та батькам про особливості спеціальних і загальних здібностей старшокласників, критерії їх виявлення і шляхи формування. В основі психологічного забезпечення допрофільної підготовки лежить сприяння

свідомому вибору учнями майбутнього профілю навчання. Важливо досягти усвідомлення учнем себе як суб'єкта вибору профілю навчання. Психологічна служба повинна забезпечити своєчасне виявлення і максимально повне використання в навчанні та вихованні дітей їх інтелектуального і особистісного потенціалу, наявних здібностей, інтересів і нахилів.

Дуже важливо в просторі профільного самовизначення скоординувати зусилля всіх спеціалістів, які беруть в ньому участь. Вчителі-предметники повинні враховувати основні аспекти і напрями оновлення навчального змісту відповідно до вимог сьогодення, шкільні психологи, класні керівники, педагогічна громадськість, батьки, представники підприємств і служби зайнятості населення повинні враховувати вплив на дітей соціальних факторів: мікросередовища, засобів масової інформації тощо. Тільки за умови системного психолого-педагогічного супроводу допрофільної підготовки процес формування готовності учнів до свідомого вибору профілю навчання можна зробити ефективним і результативним.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки: впровадження профільного навчання в старшій школі є одним з етапів реформування освітньої галузі в Україні, що відповідає загальній тенденції розвитку старшої школи в провідних країнах світу та положенням міжнародних стандартів середньої освіти; створення ж простору профільного самовизначення дозволить старшокласникам глибше усвідомити роль обраного профілю в житті, спрямує їх на вибір професії, пов'язаної з використанням знань відповідного профілю навчання, тобто, забезпечить поглиблену професійну підготовку учнів основної школи; подальшого ґрунтовного вивчення потребує організація психолого-педагогічного діагностування профільних інтересів старшокласників, механізмів та важливих чинників, які впливають на ефективну допрофільну підготовку сільської молоді.

Література

1. Стратегії реформування освіти в Україні: Рекомендації освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.
2. Кремень В. Освіта – пріоритет номер один / В. Кремень. // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – № 1. – С. 13-14.
3. Липова Л.А. Особливості організації профільних класів / Л. А. Липова // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4. – С. 57-64.
4. Готуємося до профільного навчання / [Липова Л., Малишев В., Замаскіна П., Перепилиця О.] // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 29-33.
5. Пряжников Н. Школьная профориентация: реальность и мечты / Н. Пряжников // Школьный психолог. – 2003. – № 4. – С. 12-13.
6. Шеремет Т. М. Робота з обдарованими дітьми в умовах сільської школи / Т. М. Шеремет // Нива знань. – 2001. – № 3. – С. 34-35.
7. Концепція профільного навчання в старшій школі. // Інформаційний збірник МОН України. – № 24. - К.: Пед. преса. – 2003. – С. 3-15.
8. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

*старший науковий співробітник лабораторії
професійної орієнтації і виховання
Інституту професійно-технічної освіти
НАПН України, кандидат технічних наук,
доцент*

Формування оптимізму в учнів ПТНЗ як засіб професійного самовизначення

Сучасні умови вимагають від молоді не тільки відмінного оволодіння професією, а, передусім, сформованості нових суб'єктивних якостей, серед яких найважливішими є здатність до швидкої орієнтації в соціальній ситуації, готовність до переорієнтації і перенавчання, оновлення знань, умінь і навичок, самостійність і відповідальність за свій вибір, уміння переконструювати в структурі своєї особистості окремі елементи, адекватні меті, завданням і умовам ситуації; активність, впевненість у власних силах, оптимізм.

Проте, як свідчить аналіз багатьох наукових джерел, саме цих визначальних якостей не вистачає молоді. Чому? Бо розвитком цих якостей людини займаються, в основному, її батьки та вихователі – і то тільки в ранньому віці, причому, роблять це досить часто неправильно (пригадаймо феномен формування навченої безпорадності). Вони називають цей процес вихованням, хоча ні за своєю формою, ні за змістом він неспроможний досягти тих цілей, котрі перед ним ставлять. Крім того, у сучасних освітніх інститутах слово «виховання» застосовується дуже рідко. Такий стан з вихованням суттєво ускладнює здатність випускника ПТНЗ будувати своє життя.

Так, більшість випускників шкіл, які поступають до ПТНЗ, не впевнені у власних силах і не розуміють того, що в ринкових умовах особливо цінним є оптимізм, впевненість у власних силах, професіоналізм. Тільки 13% першокурсників ПТНЗ демонструють достатній рівень соціальної зрілості, більшість з них відчувають невпевненість в собі, відчуття неповного контролю за ситуацією. За результатами соціологічного дослідження, в якому брали участь учні ПТНЗ 2-3 курсів, 75% з опитуваних бажають уникнути невдачі, що, в цілому, характеризує їх тривожність, невпевненість, низьку самооцінку, пояснення своїх невдач зовнішніми причинами. Такі якості стають суттєвою перешкодою на шляху до самореалізації та професійного самовизначення майбутніх молодих фахівців.

Низька адаптивність молоді до соціальних зрушень, невідповідність до активної діяльності щодо влаштування своєї долі, розвиток утриманської

психології, прагнення перекласти відповідальність за власну долю на інших, низький рівень самооцінки викликає необхідність переорієнтації соціально-психологічних установок у свідомості молоді з інфантильного підходу до вибору професії та працевлаштування до активного пошуку професійної діяльності й шляхів самореалізації в ній. Для подолання цієї негативної ситуації, що суттєво погіршує професійну орієнтацію учнівської молоді ПТНЗ, потрібно в процесі навчання учнів формувати в них активну життєву позицію, впевненість у власних силах, оптимізм, здатність до самореалізації в різних видах професійної діяльності в умовах ринкової економіки, яка вимагає не лише опанування на високому рівні професійними навичками, але й готовності до конкуренції та зміни професії.

Як же сформувати ці оптимістичні якості в учнів ПТНЗ? Звичайно, їх можна (та й потрібно) формувати в межах виховного процесу по формуванню в них позитивного мислення, а можна це робити й самим учням в межах самовдосконалення. Позитивне мислення характерне тим, що людина свідомо контролює свої думки і не дозволяє укорінюватися негативним думкам, емоціям (запобігає конкретними діями виникненню негативних емоцій). При цьому вірить у себе, вірить у кінцевий успіх, залишається при будь-яких обставинах оптимістом. Воно характерне, як правило, позитивній «Я-концепції» особистості і, певною мірою, є звичкою.

Зупинимось на останньому напрямі, який є одним із важливих інструментів формування позитивного мислення.

Скористуємося для цього досягненнями сучасної психології, в якій найбільш значним відкриттям було відкриття Я-концепції (образу власного Я). Оволодіваючи розумінням Я-концепції, навчаючись модифікувати її та пристосовувати для досягнення поставлених цілей, людина отримує надзвичайну владу над собою та зміцнює впевненість у собі. Р. Бернс визначає Я-концепцію як динамічну сукупність властивих кожній особистості установок, які визначають різноманітні аспекти життя людини. Вона визначає, по-перше, те, як буде діяти індивід в конкретних умовах; по-друге, те, як він буде інтерпретувати дії інших; по-третє – його очікування.

Наші тлумачення і оцінки зовнішнього світу ґрунтуються на установках, які склалися у нас протягом усього життя. Установки – це ті орієнтири, які дозволяють нам у будь-який момент постати перед тією чи іншою людиною, подією чи повідомленням у повній готовності.

Я-концепція дає поведінці жорсткий стрижень і орієнтує її: якщо в моєму Я запрограмовано, що я досягну успіху, то я можу подолати всі спокуси розваг, свою слабкість і лінощі, щоб утвердити своє Я. Якщо ж у моєму Я жорстко записано, що мене очікує поразка, то мені важко в цій ситуації досягти успіху. Я-концепція формується під впливом минулого досвіду, наших успіхів та невдач; ставлення до нас людей, особливо в дитячі роки; власної зовнішності. Із цих цеглинок формується образ власного Я. Будь-яка ідея або думка про себе, випадково вкраплюючись у загальну картину, відразу

стає для нас реальною, правдивою. Ми вже не сумніваємося у справжності знову набутої якості і діємо так, ніби вона відповідає істині.

Отже, образ власного Я – ключ до формування особистості та до її поведінки. Але цим справа не вичерпується. Образ власного Я визначає й діапазон можливостей людини – те, що вона в змозі чи не в змозі здійснити. Розширюючи діапазон образу, людина розширює для себе і сферу можливого. Створення адекватного, реалістичного уявлення про самого себе наділяє людину новими якостями, новими можливостями.

Таким чином, якщо образ власного Я у нашій думці перекручений і нереальний, то й реакція наша на зовнішні подразники буде неадекватною.

Численні експерименти абсолютно чітко продемонстрували, що, як тільки змінювалась Я-концепція людини, то проблеми й задачі, пов'язані з нею, вирішувались швидко та без надмірних зусиль. Найбільш переконливі експерименти в цьому напрямку провів Прескот Лекі, один з перших дослідників у психології образу власного Я. Дослідженнями було встановлено, що труднощі багатьох учнів і студентів не є наслідком їх розумової або фізичної неповноцінності, а є, насамперед, результатом їх уяви про себе як нездібних до навчання. В цілому, успіхи в навчанні, на роботі і в житті більше визначаються уявою людини про свої здібності, ніж самими здібностями. Це також довів розробник психокибернетики М. Мольц.

В цілому, осягнення та використання теорії Я-концепції відкриває простір для суттєвих змін особистості завдяки таким важливим умовам:

1. Всі наші дії, почуття, вчинки завжди узгоджуються з Я-концепцією. Змінюючи її, ми змінюємо себе, своє життя.

2. Уявлення про себе дійсно можна змінити. Вже давно відомо, що успіх сприяє успіху. Пам'ять про минулі вдачі відіграє роль банку інформації, який надає нам впевненості у власних силах і сприяє у вирішенні чергового завдання або проблеми. Але ж звідки брати спогади про успіхи, якщо в минулому були тільки невдачі?

Дану проблему вдалося розв'язати завдяки одному важливому відкриттю, яке дозволяє синтезувати або штучно відтворити та контролювати практичний досвід у нашій свідомості. Експериментальні й клінічні психологи довели, що нервова система людини не в змозі відрізнити фактичну ситуацію від ситуації штучної, яка створена яскраво та в деталях нашою уявою. І хоча це може здаватися дещо незвичним, але лабораторні експерименти показали доцільність застосування синтетичного досвіду в успішній професійній діяльності, в шаховій майстерності тощо. Синтетичні образи дозволяють нам практикувати нові стосунки з людьми та риси характеру, нездійснені іншим шляхом. Синтетичні образи в нашій уяві (тобто образи, які ми створюємо подумки) є моделлю зовнішніх умов. Пригадаймо, адже саме під впливом зовнішніх умов відбуваються зміни (виховання) людини.

Таким чином, відкриття такого феномену як «Я-концепція»

ознаменувало великий успіх у психології та технології зміни особистості. Можливість зміни Я-концепції є важливим чинником для формування оптимістичних якостей особистості, включаючи, звичайно, й учнів ПТНЗ.

Вплив синтетичного досвіду доведено багатьма експериментами. Так, відомий психолог Р.А. Вендал експериментально довів: якщо об'єкт щодня певний період часу проводить перед мішенню, уявляючи себе, що кидає в неї дротики, то його результат поліпшується в такій же мірі, як якби він справді щодня в цьому тренувався.

Відомо також про вплив уявного тренування на підвищення майстерності при виконанні штрафних кидків у баскетбол. Перша група студентів фактично щодня протягом 20 днів практикувалася в киданні м'яча. Її результати фіксувалися в перший і останній день експерименту. Друга група, у якій також були взяті показники першого й останнього дня зазначеного періоду, не тренувалася зовсім. Учасники третьої групи після першого контрольного дня проводили щодня 20 хвилин на баскетбольній площадці, уявляючи, що закидають м'яч у кошик. Передбачувані помилки відповідно коректувалися. При підведенні підсумків експерименту виявилось, що перша група поліпшила свої показники на 24%, друга група не мала зрушень, а третя група, яка тренувалася тільки подумки, поліпшила результати на 23%.

Отже, для того щоб змінити власну Я-концепцію, потрібно подумки намалювати самого себе таким, яким би ви хотіли стати, і побачити себе у цій новій ролі. Таке бачення – неодмінна умова будь-якої трансформації особистості, незалежно від застосовуваного методу. Отже, якщо людина хоче перемінитися (риси характеру, поведінку в певних обставинах), вона повинна «побачити» себе в новій ролі.

Отже, багаточисельні експериментальні матеріали підтверджують ефективність використання тренування бажаного образу подумки (зміна Я-концепції) в різноманітних життєвих сферах.

Наведені вище міркування дозволяють розібратися в технології зміни Я-концепції (програмування підсвідомості), а, отже, і формування оптимістичних якостей учнів ПТНЗ, яке включає в себе такі етапи:

- усвідомлення потреби та можливості зміни негативної Я-концепції;
- формування нового образу власного Я;
- подумки відтворення нового образу (візуалізація – ментальна практика);
- поведінку, відповідно до нового образу;
- повторення останніх двох етапів протягом певного часу.

Звичайно, розглянутий в статті підхід до формування оптимістичних якостей учня за допомогою зміни Я-концепції особистості можна використовувати як в широкому сенсі, для самовиховання учнів ПТНЗ, так і в більш вузькому, для формування в учнів й інших якостей. З метою його подальшого практичного використання планується розробка відповідних

методик, якими зможуть користуватися учні для власного самовдосконалення, включаючи і професійне самовизначення.

Карп'юк Марія Денисівна

*старший науковий співробітник
лабораторії професійної орієнтації і
виховання Інституту професійно-
технічної освіти НАПН України,
кандидат філологічних наук, доцент*

Екологічний аспект профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ

Під профорієнтаційною роботою розуміємо комплексну науково обґрунтовану систему практичних методів і засобів впливу на особистість учня з метою забезпечення самостійного усвідомленого вибору професії, її освоєння та здійснення професійної діяльності на основі врахування індивідуально-психологічних властивостей підлітка й потреб ринку праці в кадрах [5, с.725]. Фактично, через профорієнтаційну рекламу того чи іншого фаху проектується професійний шлях людини: її рання підготовка до соціалізації, до активної участі в трудовій діяльності суспільства; адаптація до різноманітних деструктивних ситуацій виробничого характеру, самостійного пошуку свого місця в професійному житті, можливого безробіття чи необхідності змінити вид діяльності та перекваліфікуватися. Професійна орієнтація є комплексною системою, соціально-економічною за виникненням, суттю й критеріями оцінки ефективності; психолого-педагогічною й медико-психофізіологічною – за методами вивчення й виховання особистості учня; міжвідомчою й міждисциплінарною – за формами організації [там же, с.726].

Науково-технічний поступ якісно змінює роль і місце кваліфікованого робітника у виробничому процесі. Сьогодні особливо зростає потреба у високоосвічених, креативних, всебічно розвинутих робітниках, здатних поєднувати інтелектуальну й фізичну працю, дотримуючись норм морально-етичної поведінки та професійно-конструктивної комунікації відповідно до вимог загальнолюдської культури в поліетнічному соціумі. Отже, оптимальне поєднання інтелектуально-креативного, духовно-екологічного, виробничо-трудоного, морально-етичного та психофізичного розвитку майбутніх кваліфікованих робітників – це вимога сьогодення, що гостро постає перед психолого-педагогічними колективами ПТНЗ.

Формування відповідальності в учнів ПТНЗ має виняткове значення для подальшої професійної діяльності. Розвиваючись, підліток вчиться брати на себе відповідальність за свою поведінку, свої вчинки перед власним сумлінням, колегами, друзями, рідними. У перехідний період від дитинства до

юності, а особливо при одночасному професійному становленні, відповідальність, як і будь-яка моральна якість, є мінливою, негармонізованою, нестабілізованою, нецілісною, перебуває в стані формування. Тому так важливо, щоб батьки, педагоги, вихователі й психологи допомогли учням на будь-якому етапі їх професійного самовизначення багатогранно й повніше усвідомити гаму й палітру викликів, пов'язаних з особливостями розвитку ринкової економіки в умовах розбалансованої законодавчо-правової системи України, з викликами, що виникають з огляду на конфронтаційні взаємовідносини між членами соціуму із-за порушення їх соціально-економічних інтересів, і з огляду на гостру потребу власною професійною майстерністю забезпечувати гармонізацію суспільного виробництва, постійно дбаючи про максимальне збереження навколишнього середовища та природних ресурсів, пам'ятаючи в щоденній професійній праці про актуальність як для економіки України, так і для світового господарювання Концепції гармонійного збалансованого розвитку, що в єдності охоплює провідні чинники позитивного розвитку суспільства: економічний, соціальний та екологічний.

Сьогодні екологія (від грецьк. «oikos» – дім, родина, середовище + логія) охоплює практично всі сфери життя людини (духовні, психологічні, гуманітарні, економічні, технічні, наукові, політичні) і стала наукою про проблеми виживання в навколишньому середовищі. Отже, виникла необхідність відверто акцентувати увагу на тому, що планетарна цивілізація підходить до кризової межі й сьогодні стоїть перед проблемою виживання. У зв'язку з цим доречно згадати думки К.Маркса про те, що перемоги техніки куплені ціною моральної деградації. Всі наші відкриття й увесь наш прогрес приводять до того, що матеріальні сили наділяються інтелектуальним життям, а людське життя, позбавлене своєї інтелектуальної сторони, зводиться до рівня простої матеріальної сили.

Сучасний етап розвитку людства абсолютною більшістю фахівців різних галузей знання характеризується як кризовий. На такій оцінці сходяться представники й природничих, і соціально-гуманітарних наук. Стає зрозуміло, що модель прогресу за рахунок експлуатації Природи, аж до її винищення, стає фундаментом можливого самознищення людської цивілізації. Звідси потреба: не замикатися межами традиційних проблем, що розглядаються в тій чи іншій науці, а намагатися максимально інтегрувати здобутки різних напрямів знання, адже сьогодні вже відомо, що увесь Всесвіт функціонує за голографічним принципом. Суть голографічної природи Універсуму полягає в тому, що все в Світобудові пов'язане між собою. Це єдина вібраційно-комунікативна система, між елементами якої здійснюється безперервний обмін інформацією, енергією. XXI століття наповнене викликами, для розуміння природи яких традиційні схеми мислення вже не спрацьовують. Що ж нового бачимо в динамічних змінах сьогодення, до сприйняття й розуміння яких має бути готовою кожна особистість, кожний

освітянин, науковець, педагог, вихователь, кожний робітник, фахівець ринку праці? По-перше, це парадигма глобалізму та пов'язана з нею ідея інформатизації. Завдяки цим процесам учень ПТНЗ все більше й повніше розуміє світ як свій дім, який має бути безпечним для всіх землян. Базовими проблемами сучасної гуманістики є: а) космопланетарна природа людини; б) холістичне, цілісне, екологічне мислення особистості; в) професійна освіта, якість якої відповідає рівню сучасних планетарних, національно-культурних, духовно-екологічних, економічних, валеологічних, управлінських завдань. По-друге, забезпечення нового рівня гуманізації всіх сфер діяльності кваліфікованого робітника, а також розвиток демократичних основ державності, утвердження рівноправного громадянського суспільства, пізнання законів функціонування екології, економіки, соціуму, Всесвіту. По-третє, формування толерантної, моральної поведінки членів колективу, соціальних організацій і різних інституцій з метою зробити світ безпечним для всіх, а еволюційний поступ землян збалансованим і конструктивним. По-четверте, у сфері самоуправління, зокрема, – вміння складати бізнес-програми майбутніми кваліфікованими робітниками, тобто вміння вести свою справу, що є важливим для конкурентоспроможності випускників ПТНЗ, а також їх успішної фахової самореалізації. По-п'яте, усвідомлювати фундаментальні основи (на підставі синтезу планетарних, космічних, біосферних, неосферних, атропосферних, культурологічних начал життя) саморозвитку систем у світі. По-шосте, потреби розробити й закласти в навчальні дисципліни механізми забезпечення збалансованого розвитку суспільства й економіки. По-сьоме, необхідність формувати адаптаційні механізми в майбутніх кваліфікованих робітників, що дає можливість, незважаючи на всі впливи, зберігати цілісність, здатність до самоудосконалення, самоконтролю, самоаналізу, саморозвитку, самореалізації. По-восьме, потреба вивчати інноваційні знання про космопланетарну природу людини, що допоможе глибше зрозуміти місію, призначення особистості в Універсумі, а також її взаємозв'язок з одухотвореним Простором. По-дев'яте, усвідомлювати, що будь-який розвиток детермінований і цілеспрямований, він планується й програмується, тому так важливо, щоб випускник ПТНЗ був психологічно готовим сприймати важливість таких знань.

У контексті загострено-динамічних координат сьогодення важливо розуміти, що соціальний аспект профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ потребує постійної уваги й роз'яснення з метою збагачення майбутніх кваліфікованих робітників знаннями про цінність доброзичливих міжособистісних відносин з партнерами по професійній роботі. Це поліпшує психологічну атмосферу в колективі, удосконалює взаємодіяльність, співпрацю, взаємопідтримку, взаємовиручку; сприяє взаємодовірі, отже, гармонізує, урівноважує психостани учасників виробничо-трудового процесу, активізує становлення й закріплення надійного, стабільного морально-

психологічного клімату. Екологізація виробничо-ділових взаємин між партнерами по професії є важливим здоров'язберігаючим і релаксивним засобом, що, набираючи масового характеру, суттєво впливає на якість енергоінформаційного простору села, міста, району, області, регіону, планети Земля в цілому.

Економічний аспект профорієнтаційної роботи з учнями ПТНЗ спрямовується психологами, педагогами, майстрами виробничого навчання, вихователями, методистами на пояснення того, що саме через практичну професійну діяльність проявляється результативність особистісно-індивідуальних потенціалів кваліфікованих робітників, матеріалізуючи їхню майстерність, дисциплінованість, відповідальність, мобільність, працьовитість, (чи інші якості) чим засвідчується або успіх і продуктивність професійної праці, або, навпаки, втрати від несподіваних недоглядів, помилок, аварій, збитків, травм тощо. Особливої уваги й наполегливої постійної роз'яснювальної профорієнтаційної роботи з учнями ПТНЗ потребують екологічні аспекти як психології особистості підлітка, так і сучасної економіки. Відсутність належної екологічної культури й свідомості в учнів ПТНЗ красномовно промовляє статистичними даними. Саме з вини людського фактора, як свідчить статистика, відбувається велика кількість (до 85%) різних аварій і катастроф. Усереднена структура виробничих пригод, що призвели до нещасних випадків, скажімо, в 2003 році, має у відсотках такий вигляд: а) дорожньо-транспортні пригоди – 22%; б) падіння з висоти – 13%; в) падіння предметів, обвали землі та інші – 11%; г) ураження робітника предметами, що рухаються, розлітаються, обертаються – 16%; д) ураження струмом – 10%; е) вплив екстремальних температур – 3%; є) інші причини – 25%. Всього в 2003 році на виробництві було травмовано 25,7 тисяч чоловік, у тому числі 1,1 тисяча травм зі смертельним результатом [10].

Перебудова економіки й соціально-культурної сфери – це, насамперед, перебудова людей. Виникає гостра необхідність подолання звужених спеціалізацій і диференціацій, необхідність у міждисциплінарній інтеграції різних знань. Шлях до реформування економічних і технологічних систем починається з реформування особистості учня: зміни його світогляду, модернізації знань, удосконалення умінь і навичок, формування нової парадигми екологізації економіки, починаючи від аналізу методологічних підходів до конкретних навчально-методичних розробок. Майбутні кваліфіковані робітники мають розуміти, що екологічна економіка – це міждисциплінарна галузь знань, яка дає можливість побачити взаємозв'язки між екосистемами, соціальними організаціями та ринково-економічними структурами, а також умови, які забезпечують еволюційно-безпечний стан і прогресивний розвиток усіх трьох компонентів єдиної мегасистеми Природа – Людина – Суспільство (економіка).

У кінці XX – на початку XXI ст. почало все більш виразно заявляти про себе колективне усвідомлення того, що принципи гуманізму мають

поширюватися не тільки на людину (дитину, школяра, учня, студента), але й на природу та економіку. Отже, гуманізм втрачає свій попередній зміст і стає екогуманізмом, так як любов людини, егоїстично спрямована тільки на неї саму, приводить, у кінцевому результаті, до екокризи, що виразно проявляється в таких явищах, як:

1. Погіршення якості умов проживання, що спричиняє скорочення тривалості життя, збільшення захворюваності, смертності й погіршення генофонду етносу. 2. Ріст соціальної напруги в результаті несприятливих екологічних факторів. 3. Небезпечне забруднення продуктів харчування й питної води. 4. Поширення радіоактивного забруднення. 5. Забруднення повітряного простору й небезпечні зміни клімату. 6. Утворення зон екологічної неблагополучності й загроз життю. 7. Деградація поновлюваних природних ресурсів (родючості ґрунтів, рибних і лісових ресурсів). 8. Виснаження невідновлюваних природних ресурсів (мінеральної сировини, вуглеводневих енергоносіїв). 9. Збільшення ризиків великих техногенних катастроф. 10. Погіршення якості поверхневих і підземних вод, а також прибережних вод морів. Крім зазначених загальнопланетарних факторів, що викликають занепокоєння щодо перспектив виживання людської цивілізації в найближчому майбутньому, для України, особливо після Чорнобильської катастрофи, характерні перш за все такі екологічні проблеми: 1. Зміна структури земельних ресурсів унаслідок вилучення земель під господарські потреби та забудови, а також через розвиток деградаційних процесів у ландшафтах (ерозії, абразії, суфозії, просідання ґрунтів, підтоплення та заболочення). 2. Зменшення запасів корисних копалин (вичерпання ресурсів, зменшення їхньої якості та різноманітності, небезпека порушення середовища внаслідок видобутку корисних копалин тощо). 3. Погіршення екологічного та санітарно-епідеміологічного стану довкілля. 4. Зменшення біопродуктивності ґрунтів. 5. Скорочення тваринного й рослинного різноманіття. 6. Забруднення повітря внаслідок шкідливих технічних викидів у атмосферу. 7. Зниження родючості ґрунтів унаслідок вимивання гумусу, засолення, підтоплення, а також забруднення важкими металами, пестицидами та іншими речовинами. 8. Зменшення запасів і забруднення поверхневих і підземних вод унаслідок посиленого водозбору, потрапляння забруднюючих речовин у водні об'єкти. 9. Постійна загроза, пов'язана з можливими рецидивами аварій на Чорнобильській АЕС. 10. Ігнорування представниками атомного лобі інноваційних безпечних технологій вироблення електроенергії для потреб суспільства. Стан справ з погляду екології ускладнюється ще й іншими факторами, по-перше, тим, що сьогодні на планеті Земля сконцентровано біля двох тисяч тонн радіоактивних речовин. Ці елементи не є продуктом Природи, вони отримані в ядерних реакторах штучним науково-технологічним шляхом і є постійним потенційним детонатором небезпеки життю землян. По-друге, наша планета покрита на початок ХХІ століття не державними утвореннями, а наддержавними системами ринку, приватними

центрами, які конкурують між собою, борються за сфери впливу, за владу, за фінанси й технології. Ці наддержавні монстри керуються інтересами власного збагачення й процвітання, а не стратегіями конструктивної еволюції планети, що є додатковим фактором напруги й небезпеки. Адже ринок, закріплюючи ті чи інші технології, по суті, реалізує гальмування технологічного оновлення на виробництві, що опосередковано впливає на конструктивну еволюцію планети. По-третє, промисловість провідних у науково-технічному плані держав світу (США, Японія) вже сьогодні використовує більше половини планетарних ресурсів атмосфери, води, енергетики. Нинішня глобальна економічна криза є прямим і свідченням, і наслідком нездатності сучасної людської особистості піднятися до рівня усвідомлення її нової могутньої ролі в світі, усвідомити свої обов'язки й відповідальність за екологічний стан планети. Доречно пригадати думки відомого українського педагога В. О. Сухомлинського, який зауважував, що про вік математики, вік електроніки, вік техніки, вік космосу чути на кожному кроці... Та справа в тому, що всі ці вирази не відображають суті того, що насправді відбувається в наш час. Світ вступає в епоху Людини — ось що головне. І чисто технократичний підхід до екології економіки не тільки вузький і обмежений: він згубний і для одухотвореної Природи, і для еволюціонуючої людини, бо знімає з рахунку ціннісне, морально-етичне підґрунтя людського відношення до Природи — джерела натхнення, творчості, відпочинку, оздоровлення, гармонізації, а не лише ресурсної бази економіки. Існує тісний взаємозв'язок між національним характером етносу й краєвидами відповідного місця. Українська культурна традиція, якій притаманна душевність, чуйність, сердечність, романтизм, емоційність, ліричність, має специфічну ознаку, назва якої — пейзажне мислення: це, насамперед, здатність особистості сприймати духовні поняття в ландшафтних формах через традиційні архетипічні образи та уявлення (Громовик, Святovid, Купайло, Коляда, Гея, Геліос, Дажбог, Перун, Стрибог, Велес, Сур, Див, Ярило, Плеяди, Оріон, Волопас, Велика та Мала Ведмедиця, Кассіопея, Берегиня та ін.). З давніх-давен, з роду в рід передаються підростаючому поколінню від праукраїнства Закони правильного (екологічного, як говоримо зараз) життя:

1. Правильне мислення: Воля, Мета, Відвага.
2. Правильне бажання, хотіння: Любов, Справедливість, Послідовність,
3. Правильне виконання: Відповідальність, Точність, Дисципліна.
4. Правильне ставлення до себе: повноцінне Я, Незалежне Я, Узгоджене (гармонійне, збалансоване) Я.
5. Правильне харчування: Якісна пожива, Національне вариво, Обрядність (Традиція).
6. Правильна Любов: Милосердність, Співпереживання, Жертовність, Ощадність, Душевна краса і Вірність.
7. Правильна віра: Природне її народження, Блаженне розуміння, Правильне призначення [6, с. 276-303].

Руйнування природних ландшафтів веде до знищення живих символів, які несуть енергію краси, любові, гармонії, натхнення в серця людей. Засвоєння учнівською молоддю оточуючого природного простору – це вихід у сферу духовної культури, бо екогуманна культура особистості й суспільства в цілому – це, насамперед, здатність людини відчувати живе буття світу на енергоінформаційному (надтонкому) рівні, запліднюючись його силою; входити в стан натхнення, творчої снаги, релаксації, творчості, медитативного оздоровлення.

Здійснюючи профорієнтаційну роботу з учнями ПТНЗ важливо закладати основи екологічної культури, яка сприяє розумінню цінності живої природи, а отже, в практичній професійній діяльності обирати шляхи й методи найменшої шкоди довкіллю. Недбалість у господарюванні, байдужість чи зажерливість до ресурсної бази Природи – все це ознаки низької екологічної культури людей, які й стають заручниками своєї безвідповідальності, споживацького егоїзму. Як мінімум, у процесі профорієнтаційної роботи учні ПТНЗ мають поглибити власну самосвідомість, розумінням таких вже встановлених Законів, які можна звести до коротких афористичних тез:

Закон № 1. Все пов'язане з усім [Коментар. Біосфера – наш спільний дім. Екологічного щастя в одній країні не може бути. Йому перешкоджають забруднення середовища, парниковий ефект та озонні дірки. Цьому лихові має протистояти вся планетарна спільнота].

Закон № 2. За все треба платити [Коментар. За свою бездумно-злочинну діяльність у біосфері планети людина-господарник розплачується дорогою ціною власного здоров'я, поступовою втратою біорозмаїття, обмеженням ресурсів для подальшого існування].

Закон № 3. Все треба кудись дівати [Коментар. Продукти життєдіяльності людини забруднюють довкілля. Міжнародна спільнота, особливо під тиском зелених, приймає спеціальні документи, які забороняють вивезення й поховання отруйних і радіоактивних відходів у економічно відсталих країнах. Світовий океан — також не місце для відходів].

Закон № 4. Природа знає краще [Коментар. Людина-господарник має зберігати екологічну рівновагу біосфери, не претендуючи бути мудрішою від Природи, та розвивати більш ефективно власний потенціал. За законом ноосфери В.І.Вернадського, біосфера неминуче перетвориться в ноосферу, тобто в сферу, де екологічний розум (збалансований, прогностичний) людини відіграватиме домінуючу роль у конструктивному розвитку відкритої системи Природа – Людина – Суспільство (економіка). Лише виважене, обачне, прогностичне ставлення до Природи, а не насильство та волюнтаризм, можуть бути основою формування ноосферної свідомості кваліфікованого робітника [1, с. 320-321].

Епоха незалежного від Природи експансивного розвитку людства закінчилася. І сучасний кваліфікований робітник це має виразно

усвідомлювати, розуміти закономірності й закони розвитку багатовекторної динамічної, відкритої системи Природа – Людина – Суспільство (економіка). Іншими словами, саморозвиток, заснований на процесах природної саморегуляції, самоорганізації трансформується під впливом діяльності людства. І щоб ці трансформації не стали трагедійними для людей деформаціями незворотного характеру, важливо, щоб людство в цілому й кожний індивід зокрема свідомо поліпшували свої духовно-моральні, екоетичні якості в поведженні один з одним та природою, що є джерелом і естетичної насолоди, й базою нашого морального добробуту. Тільки на такий культурно-моральний світоглядній основі людство здатне дорости й формувати конструктивні стратегії управління природними процесами. Тому потрібні нові підходи, нове бачення біосферно-техносферних процесів і взаємозв'язків, нові форми свідомої поведінки людини на виробництві, сформовані на засадах нової екологічної та методологічної культури. Інакше розвиток глобальної екологічної кризи у віддаленій перспективі може призвести до загибелі цивілізації та дуже суттєвого погіршення життєвих умов найближчим часом. Вважаємо, що ця проблема є найпріоритетнішою з усіх інших як для професійної школи, так і вітчизняного державотворення. Екологічна й світоглядна культура кваліфікованого робітника – це, фактично, володіння теорією конструктивної виробничої діяльності, це вміння масштабно бачити й локально практично діяти; здатність оперувати загальними методами, засобами, способами, підходами до пізнання реального стану справ у багатомірному Світі, частиною якого ми є. І при цьому контролювати свій вплив думками, словами, мріями, планами, ідеями, образами, почуттями, вибором, вчинками на дійсність. Домагатися, щоб такий вплив на живий космоорганізм не був негативно-отруйним, деформуючим, а отже, таким, що несе загрозу безпеці життєдіяльності.

Отже, підвищення якості підготовки учнів ПТНЗ потребує прийняття вітчизняним співтовариством нової духовно-екологічної та світоглядної стратегії розвитку професійної школи, що зорієнтована на виживання людини-господарника в XXI столітті за рахунок стратегії екологічно безпечного, збалансованого, неосферно-синергетичного розвитку. Перехід до колективної турботи про безпечно-конструктивний розвиток землян – це, насамперед, зміна пріоритетів у системі «Людина – Суспільство (економіка) – Природа». Йдеться про підпорядкування діяльності людини екологічному, морально-етичному, світоглядно-цілісному імперативу – настійній потребі знати, розуміти й дотримуватися законів природи – відкритої багатомірної матеріально-енергетичної системи; беззаперечно сприймати її вимоги й обмеження, що визначаються цими законами, взаємовпливами та взаємозв'язками.

Іншими словами кажучи, – це такий розвиток, який не пошкоджує рівновагу систем і підсистем Землі; коли матеріальне виробництво й споживання, а також інші види діяльності соціуму відбуваються в межах, які

визначаються здатністю природних екосистем регенеруватися, відновлювати енергетичну самодостатність, поглинати забруднення й підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь. А для цього потрібні свідомі колективні зусилля з метою досягнення якісно нових суспільних відносин, нового світо-усвідомлення громадян у масштабах сім'ї, школи, інших освітніх закладів району, області, держави, Європи, всього світу; зміни відносин між державами, країнами, містами, селами й селищами, між корпораціями, фірмами, підприємствами й підприємцями, управліннями усіх напрямів творчої діяльності людей, а також зовсім інший – неосферний – підхід до споживання природоресурсів у межах кожної структури й підструктури, в межах кожної країни. Першочерговим і одним з найскладніших завдань професійної освіти для посилення екологічної культури учнів ПТНЗ, крім інтеграційних процесів, є, звичайно, зміна світоглядних установок і стереотипів: замість антропоцентричного світогляду в стислі терміни треба формувати в учнів і дорослих гуманний (біоцентричний, ноосферо-синергетичний, цілісно-холістичний) світогляд, де домінують екоетичні цінності, норми, правила поведінки між складовими елементами відкритої динамічної системи «Природа – Людина – Суспільство (економіка)».

Екологічний аспект профорієнтаційної роботи з учнями ПТНЗ спрямовується на формування в них основ екологічної самосвідомості та культури, що реалізується через засвоєння ними перш за все таких базових настанов і концептів:

1. Екогуманізм до усіх складових системи Природа – Людина – Суспільство (економіка) – це актуальна проблема сьогодення, яка потребує оновлення світоглядної парадигми як учнівської молоді ПТНЗ, так і членів суспільства з усіма його структурами.

2. Гуманізація професійної освіти сприяла усвідомленню потреби поширити такі підходи не лише на особистість людини, але й на природу та економіку, що є складовими взаємопов'язаними компонентами єдиної динамічної відкритої системи.

3. Світ не існує фрагментарно-роз'єднано, дискретно, в ньому все з усім когерентно взаємозв'язано, взаємозумовлено, взаємомотивовано законами.

4. Людина має потребу в живій природній системі. Відокремлюючись від неї штучним середовищем та матеріалами, вона позбавляє себе багато чого. Негативні зміни в природі неодмінно впливають на здоров'я та рівень життя людини. Антропосфера – це залежна частина біосфери, яка з участю людини (людства) трансформується.

5. Окультурення та руйнування дикої природи погіршує стан біосфери, як наслідок, також і світ людини. Отже, необхідно зберігати частину біосфери в первинному стані – як заповідники, національні парки, цілинні землі й ліси. Дика природа має таке ж право на існування, як і людина. Сусідство з дикою природою збагачує світ людини.

6. Живі та неживі елементи природи разом з людиною та економікою мають складні взаємозв'язки. Вплив на один елемент або спотворення самих зв'язків приводить до змін у всій природній системі, що виразно проявляється в якості атмосфери, води, Землі, повітря, клімату планети в цілому.

Література

1. Бровдій В.М., Гаца О.О. Закони екології (соціально-економічні, геофізичні і геохімічні) : Навч. посібник / За ред. В.М. Бровдія. – К. : Освіта України, 2007. – 380 с.
2. Вернадський В.И. Несколько слов о неосфере // Успехи биологии. – 1944. – № 18. – Вып. 2. – С. 113-120.
3. Дмитриев А.Н. Планетофизическое состояние Земли и жизнь // Вестник международного Института космической антропологии, 1997. – Вып. 4. – С. 45-54.
4. Екологізація навчально-виховного середовища загальноосвітнього закладу: навч.-метод. посібник/ Уклад. Н.В. Кудикіна, Л.В. Романенко, К.А. Романенко, Т.А. Іваха. – Обухів : Обухів. друк., 2010. – 208 с.
5. Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України; головний редактор В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Крисаченко В.С. Екологічна культура . – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
7. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: Підручник. – 3-є вид. – Суми: ВТД Університетська книга, 2006. – 367 с.
8. Панченко В. І. Деякі аспекти розвитку екопсихологічної культури учнівської молоді // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Харків, 2002. – Вип. 3. – С. 271-275.
9. Рудоміно-Десятська О. В. Екологічна психологія. – К.: ІПО Київ. Націон. Ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 2001. – 71 с.
10. Статистичний щорічник України за 2003р. – К.: Консультант, 2004. – 632 с.

Литвинова Надія Іванівна

*старший науковий співробітник відділу
профорієнтації та психології професійного
розвитку Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України, кандидат
психологічних наук*

Психотехнології підготовки учнівської молоді до вибору професії: профорієнтаційний супровід

Постаючи перед проблемою вибору професії, учнівська молодь стикається з цілою низкою протиріч, які їй доводиться долати, приймаючи рішення щодо набуття тієї або іншої професії. Це, передусім, протиріччя між професійним ідеалом, який склався, та самооцінкою реальних можливостей; протиріччя задоволення власних потягів, щодо продовження навчання у вузі та можливістю їх реалізації у майбутньому; протиріччя між спонуканнями, які виникають та відсутністю у розпорядженні особистості засобів, прийомів,

вмінь, щодо досягнення конкретної мети; протиріччя між можливістю проявити себе в багатьох видах діяльності та необхідністю самообмежень тощо. Тому визначення психологічних детермінант, які впливають на вибір майбутньої професійної діяльності та їх ролі у підготовці учнівської молоді до свідомого вибору професії, є надзвичайно актуальним й своєчасним. Саме це й слугувало метою нашого дослідження.

Узагальнення наукових досягнень у даному напрямку засвідчило, що при дослідженні життєвих планів учнівської молоді, ми маємо справу не просто з вибором професії, а з соціально-професійним самовизначенням особистості. Соціальна орієнтація, зазначають Ю. Петров та Ф. Філіпов, є усвідомлення особистістю свого місця у соціальній структурі суспільства, свого зв'язку з тими або іншими соціальними групами і можливостями переміщення на ту або іншу соціальну позицію.

Таким чином, соціальна спрямованість представляє собою потяг особистості придбати відповідну соціальну позицію в суспільстві, котра забезпечить задоволення духовних та матеріальних потреб, які мають для неї суб'єктивну значущість. Тобто, професія виступає для неї лише в якості засобу для досягнення вказаної вище мети, тобто соціального положення. Поряд з кваліфікацією і посадою професія визначає сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак соціального стану індивіду (матеріальний стан, широта соціальних контактів, ступень участі в управлінні, престиж тощо), які поєднуються в поняття «соціальна позиція». При такому понятті вибір професії являє собою закінчений етап соціального самовизначення.

Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що у більшості учнів реалізація життєвих планів пов'язана з намірами здобувати вищу та середню спеціальну освіту. Причому близько половини з них (43,3%) бажають вступити до вищих навчальних закладів. Враховуючи те, що 11,8% учнів планує вступити в технікуми, а 13,8% – в училища, то 69% учнів має орієнтацію на продовження освіти. 20,3% побажали працювати в різних галузях сфери виробництва та обслуговування (навчатися в ПТНЗ – 7,9%, працювати – 11,0%, працювати та навчатися – 2,4%).

Необхідно зазначити, що 10,5% учнів, які брали участь в дослідженні не змогли дати відповіді на запитання стосовно їх особистих планів на майбутнє.

Більш глибоке ознайомлення з життєвими планами учнівської молоді шляхом аналізу їх творів, а також висловлювань під час індивідуальних, групових бесід показало, що у багатьох з них орієнтація на професії, які передбачають здобуття вищої або ж середньої спеціальної освіти, є необґрунтованим. Так, наприклад, лише 36,2% учнів, які мають наміри вступати до вищих навчальних закладів або ж технікумів, були спроможні більш або менш аргументовано обґрунтувати свій вибір (мають добру успішність у навчанні з профільних предметів, чітко уявляють умови праці й вимоги, які пред'являє обрана професія, активно готуються до майбутньої

трудової діяльності тощо).

Безумовно, наявність таких глибоких та стійких мотивів вибору професії виявляється не лише в усвідомленому і відповідальному ставленні такої категорії учнів, щодо навчання, але й в потязі їх до вивчення широкого кола позапрограмного матеріалу. Крім того, такої внутрішньо особистісний фактор, котрим є мотив, сприяє активному збору повідомлень щодо професії, яка планується вибиратися з найрізноманітніших джерел, а також робиться спроба до самопізнання своїх особистісних якостей.

Поряд з цим, у групу тих учнів, котрі планують продовжувати освіту після здобуття атестату, входить значна кількість, яка має середні здобутки у навчанні, погано орієнтується у специфіці праці з професії, що планує обрати. Вони, як правило, не усвідомлюють вимог, які виявляє ця професія щодо психічних і фізичних якостей фахівці, а також зовсім не орієнтуються в умовах майбутньої праці.

Співставлення різних даних, що стосуються підготовленості учнів до вибору професії, які були віднесені в дану групу, показує, що їх ставлення до цього питання можна охарактеризувати як зацікавленість до неї. При цьому, характерною ознакою для цих учнів є те, що їх уявлення про особливості професії носять поверхневий характер і спираються на інформацію, яка була здобута з книг, кінофільмів, оточуючого середовища (батьки, однолітки, друзі), які показують лише їх зовнішні та привабливі сторони.

Характерно, що 8,4% учнів, котрі віднесені до даної групи, не знають до якого вищого навчального закладу вступити; вони просто мають наміри продовжувати навчання.

Аналіз результатів дослідження дозволив визначити, що контингент учнів, які бажають обрати робітничі професії, є також не однорідним. Так, до цієї групи входять учні, котрі добре орієнтуються в робітничих професіях й досить чітко уявляють, яких саме знань, умінь і навиків вимагають професії, про які вони мріють. До даної групи, нажаль, входять й такі учні, які не уявляють, що означають вимоги до сучасного робітника. Вони погано вчаться, помилково вважають, що в їх трудовій діяльності не знайдуть застосування придбані знання. Хоча вже в період навчання вони прийняли усвідомлене рішення щодо обрання робітничої професії в майбутньому, більш глибокій аналіз факторів, які визначили їх життєві плани, викликає занепокоєння. Річ у тім, що до свого рішення вони приходять, як правило, внаслідок врахування тих незначних шансів, які маються в них щодо вступу до вузу або середнього спеціального навчального закладу. В процесі професійного самовизначення вони виходять не з інтересу до робітничих професій. На наш погляд, їх рішення продиктоване системою раціональних мотивів. Однак відсутність інтересу до професії призводить до того, що ці учні без належної відповідальності відносяться до виконання своїх обов'язків. Надалі їм важко буде стати висококваліфікованим робітником, оскільки рівень їх загальноосвітньої підготовки не відповідатиме вимогам сучасного ринку

праці до працівників виробничого профілю.

Як зазначалося раніше, 1,8% учнів, які брали участь у дослідженні, планують в майбутньому вчитися та працювати. В той же час, слід зазначити, що саме таким учням притаманний високий рівень соціальної зрілості. Вони усвідомлюють потребу сучасного ринку праці у висококваліфікованих фахівцях сфери виробництва, але й не забувають про своє професійне зростання в майбутньому.

Спеціальної уваги заслуговують ті учні, які взагалі не визначилися з вибором професії. Їх ставлення до сфери виробництва можна охарактеризувати як нейтральне. Більш детальний аналіз всієї сукупності даних свідчить, що дана група учнів розуміє важливість професійного самовизначення. В той же час вони не підготовлені до її розв'язання. Причиною такого становища є те, що саме такі учні потребують пильної уваги з боку дорослих. Учні даного типу мають труднощі при виборі професії не через те, що в них відсутні інтереси, а більше всього тому, що вони мають широке коло інтересів. У зв'язку з цим, саме таким учням необхідна суттєва допомога у звуженні сфери інтересів на основі самоаналізу. Все це в кінці кінців дозволить учням даного типу професійно самовизначитись у майбутньому.

Отже, здійснений аналіз особистих планів учнів свідчить, що майже 70% з них орієнтовані на продовження навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. Намір працювати в сфері виробництва мають 20,3% учнів. При цьому 10,5% учнів не змогли відповісти на питання щодо їх планів на майбутнє.

Аналіз наявних відповідей свідчить про те, що більше всього бажаючих працювати в сфері обслуговування і побуті (30%). На виробництві, будівництві та транспорті мають намір працювати 29,7%, у галузі медицини, культури, освіти – 20,8%, а в сільському господарстві – лише 4,2%.

Таким чином, здійснене вибіркве анкетування учнівської молоді загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних навчальних закладів свідчить, що більшість учнів визначилася в своєму професійному виборі. Найбільш популярними серед учнівської молоді є професії адвоката, юриста, менеджера. Вони посідають перше місце в рейтингу професій, які планують обрати в майбутньому учні. На другому місці – професії бухгалтера, економіста, фінансиста. На третьому – лікаря різного профілю, медсестри. На четвертому – інженерні професії різного профілю. На п'ятому – професії, які пов'язані з програмуванням, обслуговуванням комп'ютерних систем. На шостому – маркетолога, секретаря-референта. На сьомому місці – професії, які пов'язані з педагогічною діяльністю в різних сферах навчально-виховної діяльності. Що ж стосується робітничих професій, то вони знаходяться на останньому місці.

Найбільш популярними робітничими професіями, які обрала учнівська молодь як загальноосвітніх так і професійно-технічних навчальних закладів, є

професії водія (на першому місці); на другому – автослюсаря; на третьому – автомеханіка та електрозварювальника; на четвертому – токаря; на п'ятому – професії, які пов'язані зі сферою обслуговування та побуту.

У своїх професійних намірах учні керуються наступними мотивами: інтересом до професії – 28,1%; соціальною значущістю професії – 22%; престижністю – 16,1%; матеріальними міркуваннями – 21,4%; зовнішньою привабливістю професії – 33,2%. Слід зазначити, що дехто з учнів, які приймали участь у дослідженні, вказали на два-три фактори, що визначили вплив на вибір майбутньої сфери діяльності.

Як бачимо з наведених вище даних, останній фактор, тобто зовнішня привабливість професії, посідає головне місце у виборі професії, що пояснюється, поряд з іншим, і недоліками здійснення профорієнтаційної роботи з конкретною категорією учнів.

Отже, спираючись на вищезазначене можна зробити висновок, що на вибір професії впливає цілий ряд факторів, які лежать в основі мотивації вибору взагалі та робітничої професії, зокрема. Ці фактори бувають об'єктивними і суб'єктивними. Так, наприклад, наявність професії та її потреба в сфері виробництва є об'єктивним фактором, а особистісне бажання індивіда обрати цю професію, його придатність до неї – суб'єктивним фактором.

Як свідчить аналіз одержаних даних, учні, які планують обирати професію, не надають значення наявності в них відповідних задатків і здібностей. Багатьом з них притаманне те, що вони не мають елементарної уяви про зміст праці, не враховують їх потребу на ринку праці. Понад 60% анкетованих вважають, що отримають професію, яку вони обрали. А необгрунтована віра без врахування об'єктивних умов й обставин досить часто перетворюється в самовпевненість.

Як вдало зазначає В. В. Синявський, таку ситуацію можна пояснити тим, що в свідомості учнівської молоді ореолом професії є професії, які вимагають вищої освіти, а не робітничі. Це є, безсумнівно, інтегральний ефект системи роботи загальноосвітніх навчальних закладів. І суть справи не в тому, що в цих закладах не проводяться бесіди про робітничі професії, екскурсії чи інші виховні профорієнтаційні заходи, а в тому, що знання в школі подаються таким чином, що в учнів формується професійний мотив стати журналістом, фінансистом, лікарем тощо. Критерієм оцінки роботи школи є кількість випускників, які вступили до вищих навчальних закладів. Причиною цих обставин є не просто недоліки профорієнтаційної роботи школи. Тут необхідна не тільки професійна орієнтація, але й соціальна орієнтація на виробничу працю, на статус робітника. Все це свідчить про недоліки, які мають місце в роботі загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, виробничих колективів щодо підготовки молоді до свідомого вибору майбутнього, й передусім в сфері матеріального виробництва.

У результаті здійсненого дослідження ми дійшли висновку, що далеко не всі учні мають глибокі та стійкі інтереси до професії. У зв'язку з цим набуває особливого значення систематична роз'яснювальна робота серед учнів про зміст робітничих професій у бесідах, диспутах, через екскурсії та інші масові заходи. Більша частина учнів після закінчення школи прагне продовжувати навчання у вищих або ж середніх навчальних закладах, що безумовно, обумовлюється значним зростанням інтелектуального рівня праці. В той же час, бажання продовжувати навчання більшості юнаків і дівчат вступає в повне протиріччя з потребами сучасного ринку праці у фахівцях різного профілю. Неправильне ставлення до деяких, зокрема, робітничих професій, пов'язане з недостатнім ознайомленням учнів зі змістом та умовами праці на виробництві, вимогами до сучасного фахівця цієї сфери, з необмеженими можливостями для творчого зростання. Мотивація вибору професії часто носить недостатньо обґрунтований характер. Учні не можуть пояснити, чому вони обирають ту чи іншу неробітничу професію. В більшості випадків вибір професії пов'язаний із зовнішньою стороною певного виду праці. Мотиваційна сфера учнів формується під впливом випадкових факторів.

Тобто, вибір професії учнівською молоддю обумовлюються цілою низкою психологічних детермінант. Тому зараз постала гостра необхідність у розробці нових психотехнологій щодо здійснення профорієнтації з учнівською молоддю з метою підготовки їх до свідомого вибору професії. Профорієнтаційний супровід учнів у процесі підготовки їх до вибору професії доцільно здійснювати за такими напрямками:

<i>Проблеми профорієнтаційного супроводу</i>	<i>Психотехнології профорієнтування</i>
Визначення реальної проблеми щодо вибору професії	Бесіди, інтерв'ю, анкетування
Соціально-економічні й сімейні умови життєдіяльності учнів	Опитування та аналіз сімейних стосунків, матеріального забезпечення, потреб ринку праці
Комплексне вивчення індивідуально-психологічних особливостей учнів	Діагностика ціннісних орієнтацій, самооцінка інтересів, схильностей, здібностей
Компетентне відображення світу професій, які обираються	Діагностичні профорієнтаційні ігри, вправи, тренінги професійного самовизначення
Розбалансованість ідеального та реального образу професії, мотивації професійного вибору, неадекватна самооцінка	Психолого-педагогічний консиліум, методика самооцінки та самоаналізу, професійна рефлексія тощо.
Пошук причин у ситуаціях кризи професійного самовизначення та корекція професійного вибору	Тестування, бесіди, складання планів професійного розвитку, альтернативних сценаріїв професійного становлення та переорієнтації учнів

Тобто, вихідною позицією в розробці нової системи професійної орієнтації повинно бути бачення особистості насамперед не як об'єкта, а як суб'єкта саморозвитку. І саме цей процес саморозвитку повинен бути покладений в основу формуючої функції профорієнтації Тобто, здійснюючи профорієнтаційну роботу з учнівською молоддю педагогічні працівники повинні чітко усвідомлювати, що саме особистість у процесі проведення цієї роботи виступає як суб'єкт діяльності, суть якої полягає у підготовці її до свідомого вибору майбутньої сфери діяльності.

Література

- 1.Кобченко В. В. Психотехнічні засоби у професійної консультації // Стан і перспективи професійної орієнтації, трудового і профільного навчання та підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. – Бориспіль, 2002. – С. 14-17
- 2.Литвинова Н. І. Філософія освіти та розвиток творчої особистості // Нові технології навчання: пошуки, проблеми, знахідки. – Львів, 1999. – С. 65-69.
- 3.Побірченко Н.А. Моделювання професійного самовизначення неперервної освіти / Польсько-український щорічник. Ченстохова – Київ, 2009. – С. 257-262.
- 4.Побірченко Н.А., Мерзлякова О.Л. Успішна професія – як її обирають. Нові підходи до організації професійного самовизначення учнівської молоді // Психолог. - № 1 (337), січень, 2009. – С. 12-16.
- 5.Психолого-педагогическая профконсультация учащихся. Методические рекомендации. / Под ред. Е. А. Климова. – Л., 1975. – 168 с.
- 6.Психологічні виміри якості підготовки фахівців у навчальному закладі : методичні рекомендації . – Переяслав-Хмельницький, 2001. – 24 с.
- 7.Методи психодіагностики в системі професійної консультації / Під ред. В. В. Синявського. – К., 2000. – 145 с.
- 8.Профконсультационная работа с учащимися старших классов /Под. ред. Б. А. Федоришина. – К.,1988. – 145 с.
- 9.Федоришин Б. О., Руденко М. А. Формування психологічної впевненості у молоді при виборі професії // Стан і перспективи професійної орієнтації, трудового і профільного навчання та підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. - Бориспіль, 2002. – С. 28-32.

*старший викладач кафедри
загального та германського
мовознавства Чернігівського
державного педагогічного
університету ім. Т.Г.Шевченка*

Професійні домагання як спонукально-оцінна основа професійного самовизначення старшокласника

Сучасні умови входження України в світовий економічний простір супроводжуються стрімким зростанням на ринку праці конкуренції між фахівцями високої професійної кваліфікації. Такі тенденції помітні, передусім, у зростанні попиту на кваліфіковану робочу силу, яка відповідає і в змозі на високому рівні забезпечити просування готової продукції (товарів, послуг) від виробника до споживача, що вимагає кваліфікованого іншомовного обслуговування руху робочої сили, капіталів, засобів виробництва і їх продуктів (товарів і послуг). Потреба у фахівцях з іноземної мови зростає ще й тому, що сучасний цивілізаційний розвиток пов'язаний з стрімким ускладненням технологій і техніки, зростанням її собівартості та наукомісткості, розроблення якої й забезпечення руху від виробника до споживача не в змозі виконати самостійно жодна з країн. Означені вище особливості сучасних глобалізацій процесів, які сформували у нашій державі стійкий попит на професії, предметом діяльності яких є фаховий переклад, й визначає актуальність і значущість формування у старшокласників професійних домагань у сфері гуманітарних професій.

Зважаючи на означене вище метою статті є обґрунтування сутності формування у старшокласників професійних домагань у професіях, предметом яких є взаємодія з іншою людиною, групою, колективом.

Розкриємо сутність поняття «професійні домагання особистості». Відзначимо, теоретико-методологічне обґрунтування поняття «соціальні й професійні домагання особистості» здійснено в працях К. Альбуханової-Славської, Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, Г. Костюка, А. Леонтьєва, В. Мясищева, С. Рубинштейна, К. Платонова. Вітчизняними дослідниками доведено, що професійні домагання та їх самооцінка є складовими структури самосвідомості особистості, які представляють «Я-образ» соціального, життєвого й професійного самовизначення суб'єкта. Якраз у площині усвідомлення свого «Я» та ставлення до самого себе перебуває категорія «домагання», завдяки якій розкриваються можливості пояснення цілеспрямованості особистості, механізмів її активності (мотиви, бажання, потяги, прагнення, проекти, плани, змісти, прогнозування й ін.) у досягненні певного в різних видах діяльності соціально-професійного статусу тощо.

В останні роки увага вітчизняних науковців зосереджена, переважно, на дослідженнях домагань особистості (особистісних, соціальних, професійних) у межах категорії «Я-образ» і таких його компонентів як самоповага, самооцінка, саморегуляція, дихотомія «Я» реальне та «Я» ідеальне. Вітчизняні дослідники (І. Бех, Т. Титаренко) наголошують на необхідності вивчення домагань особистості у взаємозв'язку з емоційною сферою (мотиваційна складова), самооцінкою (пізнавальна складова), які формують і проявляються в діяльності (діяльнісна складова) [2; 4].

Так, зокрема, І. Бех, характеризує особливості підліткового віку, доводить, що підліток обирає для себе «еталон дорослого», через який він сприймає й оцінює себе, але який, однак, не завжди відповідає справжнім його можливостям. В результаті самооцінка підлітка часто коливається, вона нестійка і переважно неадекватна. Підліток або недооцінює, або, навпаки, переоцінює себе: рівень його домагань часто не відповідає рівню фактичних досягнень. Поведінка, яка регулюється подібною самооцінкою, може призвести до конфлікту з оточуючими [2, с. 119].

Розглядаючи життєві домагання особистості як потребове ставлення людини до власного життя, Т. Титаренко приходить до висновку, що вони є динамічною моделлю бажаного майбутнього життєвого світу, рамкою, в яку людина хоче запакувати своє життя. Це активне, емоційне, стійке, цілеспрямоване, конкретне ставлення до себе і свого оточення, до часу свого життя, до власного майбутнього, в якому враховуються колишні поразки і перемоги, інтереси особистості та соціуму, потреби соціалізованого «Я» і глибинного ества, інтенції потенціалу. Життєві домагання відрізняються від життєвих цілей, планів, мрій і намірів, вони задають швидкість і напрямок руху, формують загартованість до перешкод і випробувань, допомагають переосмисленню свого теперішнього життя, визначають завтрашні резерви [4, с. 5-7].

Звичайно, окреслені вище положення ґрунтуються на дослідженнях відомих вчених у галузі психології розвитку особистості і, передусім, у дослідженнях проблем життєвого шляху особистості (К. Абульханова-Славська, О. Брушлінський), найважливішою умовою якого є життєва перспектива як образ бажаного та усвідомлюваного можливого майбутнього життя. На думку К. Абульханової-Славської така перспектива дає людині можливість організовувати власне життя, планувати та реалізувати його. Якраз домагання особистості спонукають її до здійснення саме тієї діяльності, яка відповідає цим домаганням. Крім того, наголошує вчена, домагання це більш узагальнений механізм особистості, ніж її мотиви. Різниця між мотивацією та домаганнями полягає в тому, що коли змістом мотивації є те, на що спрямовані потреби (тобто їх предметна спрямованість), то домагання виражають ціннісну характеристику і самого суб'єкта, і його життя [1].

Наголошуючи на самопізнанні, як найголовнішому механізму розвитку дитини старшого шкільного віку, Л. Божович стверджує про становлення у цьому віці стійкої самооцінки, яка базується на рівні домагань. Саме це, на її думку, породжує потребу в дитині бути не лише на рівні вимог оточуючого середовища, а й на рівні власних вимог і власної самооцінки. Дослідницею було виявлено, що нездатність дитини задовольнити сформовані домагання спонукають її до гострої потреби зниження самооцінки, результатом якої стають негативні переживання й афективна поведінка. Домагання особистості – це рівень складності обраних суб'єктом цілей [3, с. 176].

Отже, рівень домагань особистості виконує дві основні функції – спонукальну і оцінну. Оцінна функція виступає як критерій вибору, тобто тим еталоном, на який орієнтується особистість. Сутність спонукальної функції полягає також в тому, що оцінені професійні домагання старшокласника стають мотивом для вибору напрямку і способу його орієнтації в професійному світі. Тому в такій якості вони є мотивуючим фактором, який спонукає особистість до пошуку адекватних ситуації рішень. Сутність оцінної функції професійних домагань старшокласника полягає в тому, що об'єктивно задана потреба професійного самовизначення змушує його замислюватися над питаннями професійної праці людини, порівнювати різні професії між собою, аналізувати їх специфіку й у такий спосіб виробляти власне оцінне судження про той чи інший вид діяльності. Поряд з цим дитина примірює себе до таких професій, аналізує можливості й розробляє ймовірні шляхи оволодіння нею. Тобто формує власне уявлення про своє «Я-реальне», яке відповідає чи не відповідає, або ж відповідає лише частково рівню тих вимог, які висуває професія до фахівця.

Як мотив, професійні домагання учня старшої школи спонукають до процесу пошуку рішень і вибору однієї з можливих альтернатив. У старшому шкільному віці цей процес має таку, на нашу думку, послідовність. На початковому етапі під впливом середовища, навчання й особистого досвіду у старшокласника формується рівень професійних домагань, тобто рівень і значущість майбутніх професійних досягнень, до яких він прагне. Згодом, у процесі наближення завершального етапу навчання у старшій школі формуються кілька альтернативних рішень, виконання яких забезпечить досягнення бажаного результату, які порівнюються зі сформованим рівнем домагань. У процесі прирівнювання таких альтернатив виникає «напруга домагань» під впливом суттєвої їх розбіжності або тотожності. Їх узгодження, прийняття або відхилення і виступає мотивом активності старшокласника й спонукає його до внутрішньої роботи над собою (пошук до додаткових альтернатив, стратегія і тактика самовдосконалення, програма підвищення рівня навчальних досягнень тощо).

Таким чином професійне майбутнє у формі професійних домагань, яке старшокласник уявляє як потенційно можливе, як перспективу професійного зростання, виконує функції узагальнення досягнутого рівня та регуляції активності як суб'єкта діяльності. Варто також відзначити, що вибір майбутньої професії, основу якого складають обґрунтовані, дієві та адекватні професійні домагання особистості, залежить від зовнішніх (специфіка профільного навчання, близьке соціальне оточення тощо) та внутрішніх факторів (загальні та індивідуальні здібності, рівень навчальних досягнень, сформованість професійно-важливих якостей тощо). Тому можна з упевненістю стверджувати про сформованість професійних домагань є необхідною передумовою усвідомленого та обґрунтованого професійного самовизначення особистості.

Розкриємо взаємозв'язок понять домагання особистості та ціль, оскільки, незважаючи на їх функцію, це цілком самостійні наукові категорії. Ціль є, за визначенням О. Тихомирова [5], усвідомленим образом майбутніх результатів, це внутрішньо репрезентований бажаний стан, який організований у певну супідрядну динамічну систему цілей. Супідрядність означає те, що людина може вибирати з системи цілей одну залежно від її суб'єктивної значущості, власних можливостей і від переконання про можливу ефективність майбутньої діяльності. Вибір і прийняття цілі активності з сукупності можливих залежить від сформованого «Я» – образу особистості, усвідомлення його сутності й сформованого ставлення до себе, своїх можливостей і потенцій. При цьому обрана ціль, її складність, зміст і значущість є домаганнями особистості, реалістичність і дієвість яких та адекватна самооцінка спонукає до діяльності.

Отже, домагання особистості в сучасних дослідженнях розглядається як цілеутворювальна складова особистості, яка фіксує складність перешкод на шляху досягнення певного рівня мети. Домагання містять у собі тимчасові характеристики: минуле (досягнення), теперішнє (стратегія і тактика цілепокладання) і майбутнє (мета майбутньої діяльності). Взаємозв'язок рівня домагань особистості та самооцінки виявляється в їх узгодженості (неузгодженості) за показниками адекватності, висоти й стійкості. Зважаючи на означене вище, ми можемо стверджувати, що домагання особистості є регулятивною складовою цільовою структури особистості, яка визначає динаміку складності досягнення певного рівня мети.

Таким чином професійні домагання старшокласника та їх адекватна самооцінка визначають сформованість у нього готовності до обґрунтованого професійного самовизначення. При цьому їх сформованість визначає прагнення юнаків і дівчат обрати професію й досягнути в майбутньому цілей певної складності.

Отже, проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що професійні домагання старшокласника – це динамічне особистісне утворення, яке характеризує його прагнення досягти результату певного рівня складності у процесі професійного самовизначення. Вибір такого рівня складності ґрунтується на глибокому самопізнанні та самооцінці досягнутих ним попередніх результатів, які задають напрям його майбутньої активності. Такими напрямками мають бути:

- ознайомлення учнів із специфікою та особливостями діяльності фахівців, рівнем вимог до підготовленості та сформованості професійно-важливих якостей окремих спеціальностей гуманітарної сфери;

- включення старшокласників у різні форми професійних випробувань (проектні, дослідницькі, пошукові, аналітичні роботи тощо);

- розроблення кожним індивідуальної освітньої траєкторії й програми майбутніх професійних досягнень.

Такі напрями профорієнтаційної роботи зі старшокласниками дадуть змогу сформувати у них високий реалістичний рівень домагань, у якому поєднується впевненість в цінності власних дій, прагненням до самоствердження і самовдосконалення, відповідальність і стійкі професійні наміри.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 301 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. – К. : Либідь – Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте (психологическое исследование) / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 452 с.
4. Життєві домагання особистості: монографія / [Т. М. Титаренко І. В. Лебединська, Н. В. Анікіна, О. Я. Кляпець та ін.; за ред. Т. М. Титаренко]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 456 с.
5. Психологические исследования творческой деятельности / Отв. ред. О. К. Тихомиров. – М.: Издательство Наука, 1975. – 253 с.

Циганок Оксана Анатоліївна

*методист професійно-технічного
навчального закладу
«Дніпродзержинський центр
підготовки і перепідготовки
робітничих кадрів»*

Інноваційний підхід соціально-профорієнтаційної реклами в професійно-технічному навчальному закладі, як засіб підвищення престижу робітничої професії серед учнівської молоді

Профорієнтація – це система науково обґрунтованих підходів, методологічних принципів, методів і методик, що складають соціально організовані та психологічні умови розвитку готовності учнів до професійного самовизначення, у дорослої людини – готовності до усвідомленої реорієнтації. Головне завдання професійної орієнтації полягає у визначенні того простору знань та інформації, з якими учень має прийти до вибору професії, а доросла людина до необхідного внесення змін в досвід набутої діяльності.

Мета професійної орієнтації полягає в теоретичному та методологічному обґрунтуванні саморефлексивних процесів, що спрямовують особистість на усвідомлений вибір професії та внесення необхідних коректив в професійну діяльність. Місія професійної орієнтації в психологічній науці полягає в розвитку готовності особистості до вибору професії та саморефлексії змін в професійній діяльності.

Основні цілі соціально – профорієнтаційної реклами:

- цілеспрямована робота на соціальну рекламу престижності кваліфікованої робітничої професії;
- допомога сучасній молоді свідомо підходити до вибору майбутньої професії в залежності від індивідуальних психологічних схильностей;
- довести, що професійно-технічні спеціальності можуть бути так само успішні, як і престижна вища освіта;
- показати нерозривний зв'язок між бажаною професією й необхідною освітою;
- профорієнтація молоді, щодо реальної ситуації пов'язаної з дефіцитом професіональних кадрів на ринку України.

У процесі профорієнтації здійснюється науково-дослідна робота профорієнтолога, в яку він включає учнів на всіх етапах їх навчання. Науково-дослідна робота в профорієнтації охоплює наступні етапи: інформаційний; діагностичний; консультування; трудових спроб; співбесіди. Розглянемо більш докладно кожний етап.

Перший етап – інформаційний. Дозволяє отримати максимум інформації про професії, їх зміст, статусі на ринку праці, рівнях освіти, перспективах працевлаштування, можливостях продовження навчання.

Другий етап – діагностика. Має на меті виявлення мотивів та ступеня усвідомленості вибору абітурієнтами професії, їх інтересів та схильностей.

Третій етап – консультування. Передбачає індивідуальну консультативну допомогу у виборі професії з використанням даних професіограм і психограм.

Четвертий етап – трудові спроби. Здійснюється майстрами виробничого навчання або педагогами з підлітками, які первинно визначилися з професією (спеціальністю), в лабораторіях і навчально-виробничих майстернях установ професійного навчання. Під час трудових спроб відбувається знайомство учнів з робочими місцями, їх технічним оснащенням; виявляється моторика (відчуття власного тіла та координація рухів), значимі психічні процеси, здатність виконувати операції у визначеній послідовності; співвідносяться очікування підлітків з реальними умовами трудової діяльності; здійснюється оцінка ними самими своїх можливостей засвоєння обраної професії.

П'ятий етап – співбесіда. Проводиться адміністрацією та представниками індивідуально з кожним абітурієнтом. Мета співбесіди – виявлення усвідомленого вибору професії, ступеня відповідальності за нього, визначення спрямованості інтересів та бажань [1-5].

Комплексний підхід до профорієнтаційної роботи дає можливість кожному учневі усвідомлено і відповідально підійти до вибору професії. У зв'язку зі змінами на ринку праці, відбувається постійна динаміка у світі професій. У цей час налічується близько 40000 професій, однак, щорічно з'являється близько 500 нових професій або старих професій з новими вимогами, й стільки ж професій зникає. Саме тому перед школярами гостро встає питання правильного вибору професії. Серед десятків, сотень прийнятих людиною рішень, жодне не може зрівнятися за своїм значенням, по ролі, по впливу на долю з рішенням – ким стати, яким шляхом піти, у якій сфері служити людям.

Вибір професії – це завдання не з легких. У житті завжди складно зробити правильний вибір, особливо, якщо мова йде про вибір професії. Та й поняття правильний вибір досить відносно. Те, що здається правильним на сьогоднішній день, завтра може виявитися невірним рішенням. Але ж від того, наскільки правильно ми виберемо для себе ту або іншу професію, залежить певною мірою наше життя, її успішність.

Вибір професії не тільки в наш час, але й у майбутньому, у першу чергу, обмежується індивідуальними особливостями особистості. Проте, на сьогоднішній день обираючи професію чи спеціальність треба враховувати як бажання, індивідуальні особливості, здібності людини, так і потребу сучасного ринку праці в кадрах.

Свідоме ставлення до вибору професії ми розуміємо як мотивовану діяльність учнівської молоді, спрямовану на ознайомлення із змістом професії, практичну апробацію своїх можливостей, оволодіння активними способами підготовки до майбутньої праці, самовиховання професійно важливих якостей [2, с. 75].

Таким чином, свідоме ставлення до вибору професії – це мотивована спрямованість особистості на:

- усвідомлення соціального та особистого значення вибору професії;

- оволодіння системними профорієнтаційними знаннями;
- активні способи підготовки до майбутньої праці і практична апробація своїх можливостей;
- самовиховання професійно важливих якостей.

Найпоширенішими помилками, яких припускаються молоді люди під час вибору професії є:

1. Вибір професії за компанію. Багато хто вступає до навчального закладу лише тому, що до цього ж навчального закладу вступає товариш чи декілька приятелів, не усвідомлюючи, яку помилку він робить. Адже життя прийдеться прожити власне, а не чуже.

2. Категоричність вибору: чорно – білий варіант уявлень про сутність професійної роботи. Якщо професія подобається, то все в ній здається гарним, і - навпаки. Молода людина не замислюється над тими сторонами, які не можна побачити з першого погляду, але саме вони можуть складати основний зміст праці й не відповідати інтересам або здібностям.

3. Тиск батьків або інших дорослих.

4. Престижність професії.

5. Перенесення ставлення до людини представника професії на відношення до самої професії. Дуже часто гарне ставлення до людини викликає бажання отримати таку ж професію, як й у цієї людини.

6. Застарілі уявлення про процес праці.

7. Незнання або недооцінка власних фізичних протипоказань. Адже є багато професій, які мають певні вимоги до фізичного стану людини, така робота може негативно вплинути на стан здоров'я.

Для того, щоб вибір професії був зроблений свідомо, з урахуванням здібностей, можливостей і потреб на ринку праці абітурієнту необхідно: мати чітке уявлення про свої інтереси, здібності, нахили; визначити сферу діяльності та перелік підходящих для себе професій; мати чітке уявлення про обрану професію; оцінити свої здібності, можливості, стан здоров'я, необхідні для роботи за обраною професією; знати, чи користується попитом на ринку праці обрана Вами професія.

Розібратися з цими питаннями в нашому закладі допомагають: соціальний педагог, психолог, члени приймальної комісії, які виконують роль профорієнтологів. Функції профорієнтологів: допомагають визначити здібності, особисті нахили з використанням психологічних методик; надають рекомендації, щодо професії, яка максимально відповідає індивідуальним особливостям; пропонують інформацію про обрану професію, її особливості, знання та вміння, які необхідні для найкращого оволодіння нею; ознайомлять зі станом ринку праці в регіоні та його перспективним розвитком.

Отже, чим може загрожувати неправильний вибір професії? Звичайно, втратою навіть мінімального інтересу до навчання, і, як наслідок, даремно витрачений час, нервові клітки; у найкращому разі - метання по різних спеціальностях і посадах.

У Дніпродзержинському центрі підготовки і перепідготовки робітничих кадрів створена система профорієнтаційної роботи, яка спрямована на забезпечення підвищення престижності робітничих професій. З метою поліпшення профорієнтаційної роботи в нашому центрі створено психологічно-консультативний пункт для підлітків та їхніх батьків Зроби свій вибір у світі професій. Спеціалістами пункту надаються поради, консультації, проводяться години психологічного спілкування та розвантаження. З його створенням у нас назбиралось чимало матеріалів, які є основою та джерелом допомоги майбутнім абітурієнтам зробити свій вибір. В психологічно-консультативному пункті для підлітків та їхніх батьків можна дізнатися про права та обов'язки абітурієнтів, отримати рекомендації щодо вибору професії, відомості, пов'язані з процесом навчання, правила навчання тощо. Пункт допоміг багатьом випускникам знайти відповідь на цілий ряд запитань, а головне з них «Ким бути?» Протягом року поповнюється тематична картотека «Сходинки успіху», де зібрані аналітичні описи газет, журналів про наш навчальний заклад.

Одним із головних критеріїв соціально-профорієнтаційної реклами в ДЦППРК є використання різних засобів реклами це: банери; білборди; реклама на міських видах транспорту (маршрутні таксі, трамваї); підготовка рекламної продукції (оголошення, листівки, буклети); інформаційно-методичних матеріалів (рекомендації, інформаційні бюлетені); здійснення зв'язку з поліграфічними підприємствами, телебаченням; розміщення інформації про навчальний заклад у довідниках для вступників, розміщення реклами в газетах; з метою покращення профорієнтаційної роботи та реклами закладу створено сайт ДЦППРК; проводяться виступи агітбригад (в школах міста; виїзди в різні міста області) та ін. Використання таких технологій дозволяє, як показує практика, залучити дійсно велику кількість абітурієнтів.

Неможливе підвищення престижності робітничої професії без участі роботодавців. Співпраця навчального закладу і роботодавця – це перспективний шлях розв'язання багатьох проблем, що виникають у процесі підготовки і працевлаштування молодих робітників.

Презентація досвіду навчального закладу на рівні регіону, області участь у Всеукраїнських та Міжнародних виставкових заходах, конференціях – це є одним із засобів підвищення престижності робітничої професії.

Таким чином можна, можна зробити висновки, що правильний вибір професії - відповідність здібностей, інтересів, нахилів, особистісних якостей людини вимогам тієї чи іншої професії – це запорука успіху в професійній діяльності. Вірний вибір дозволить особистості повністю реалізувати свій професійний потенціал, одержувати задоволення від обраної діяльності, стати професіоналом високого класу. Тому головне завдання профорієнтологів, які працюють в системі професійно – технічної освіти допомогти майбутньому абітурієнту зробити правильний вибір професії, максимально враховуючи всі його індивідуальні особливості.

Вибір професії не тільки в наш час, але й у майбутньому, у першу чергу, обмежується індивідуальними особливостями особистості. Проте, на сьогоднішній день обираючи професію чи спеціальність треба враховувати як бажання, індивідуальні особливості, здібності людини, так і потребу сучасного ринку праці в кадрах.

Література

1. Вайсбург А. А. Организация профориентационной работы школы, ПТУ, предприятия. – М. : Просвещение, 1986. – 128 с.
2. Деякі напрямки реалізації сучасної концепції професійної орієнтації учнівської молоді України // Проблеми трудового навчання і професійної орієнтації учнівської молоді: Тези республіканської науково практичної конференції, м. Рівне. – Рівне, 1993. – С. 75-76
3. Педагогические основания реализации курса «Человек и мир профессий» // Молодежь – труд - профессия: Тезисы Международной научно-практической конференции г. Херсон. – Херсон, 1993. – С. 78-80
4. Як зробити правильний вибір професії. Екскурс-консультація // Вчимося жити самостійно : Навчально-методичний посібник для роботи з учнями випускних класів інтернатних закладів. Ж. В. Петрович, О. В. Безпалько, О. М. Денисюк та ін. – К., 2002. – С. 103-127
5. Інтернет ресурси: [http\\ www.profosvita.org.ua](http://www.profosvita.org.ua)

Волощук Ірина Петрівна

*старший викладач Національного
технічного університету України
«КПІ»*

Формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників у середовищі політехнічного ліцею

Вимоги сучасного суспільства, принципи виховання формують потреби суспільства у створенні професійно визначеного, активного типу особистості. На основі принципів виховання у системі профільної освіти визначаються стратегія, цілі, зміст, методи та форми виховання, а також взаємодія суб'єктів виховання. Головними пріоритетами такої профорієнтаційної допомоги є активізація роботи ВНЗ з ліцеями, створення і використання спільної науково-методичної та матеріальної бази для профорієнтації й навчання старшокласників у системі доуніверситетської підготовки. Оскільки ВНЗ постійно дбають про талановитий та конкурентоспроможний контингент абітурієнтів, то урядом була започаткована Національна програма «Майбутнє України для талановитої молоді», головними виконавцями якої є Державний Університет ім. Т. Шевченка, Національний Технічний Університет України «КПІ» та мала Академія Наук. Програма враховує важливість розвитку природничо-математичної освіти і науки в Україні. Реалізація програми дозволить підвищити якість природничо-математичної підготовки школярів,

здійснити ранню професійну орієнтацію за широким спектром природничих наук. Програма забезпечує створення систем та умов для пошуку талановитої молоді, яка неможлива без створення системи неперервної професійно-орієнтованої технічної освіти усіх рівнів, від школи до університету. Такі дослідники, як Л. Мітіна, С. Чистякова, Г. Резапкіна вважають середовище профільного середнього закладу освіти як систему навчально-виховної роботи, яка потенційно спрямовує учнівську молодь до професійного самовизначення. У даному випадку акцент ставиться на допомогу у виборі професії, який здійснюється на основі відповідності вимог професії до індивідуальних інтересів та здібностей які корелюють з потребами суспільства. Г. Резапкіна виховну роботу у середовищі профільного середнього закладу освіти вважає психолого-педагогічним супроводом і розглядає з точки зору аксіологічного підходу. На її думку завданнями виховання є: виховання ціннісного ставлення до трудової діяльності, професії; формування адекватної самооцінки; виховання системи професійних цінностей [3, с. 44].

Отже, цілями та завданнями профорієнтаційної роботи в умовах навчально-виховного середовища політехнічного ліцею є організація профорієнтаційних виховних закладів, які визначаються змістом виховної діяльності в рамках вивчення профільних предметів, курсів, які доповнювались розширенням професійно зорієнтованих об'єднань старшокласників за їхніми інтересами – підготовчі курси (факультети довузівської підготовки), клуби, секції, студії тощо. Сформованість професійних ціннісних орієнтацій дозволить набути навички для самостійного проектування свого професійного майбутнього. Під професійними ціннісними орієнтаціями ми розуміємо інтегральний феномен структури особистості, який відображає її позитивне ставлення до різних аспектів професійної діяльності, специфічних ознак праці, характеристик професії та слугує механізмом самостійного й усвідомленого вибору професії. Їх формування передбачає здійснення низки психолого-педагогічних та організаційних заходів. Дані заходи мають на меті досягнення певного, достатньо високого рівня сформованості у старшокласників кожної із структурних складових професійних ціннісних орієнтацій, які у своїй сукупності забезпечать достатній рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій як цілісного явища. Таким чином, процес формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників нами розглядається як одночасна та паралельна реалізація процесів формування її основних структурних компонентів, а саме: когнітивного (рівень профорієнтаційних знань, знання про цінності професії), емоційного (усвідомленість особистісної цінності вибору професії) та дієво-практичного (реалістичність та сформованість особистого професійного плану, успішність у навчально-практичній діяльності). При цьому формування структурних компонентів професійних ціннісних орієнтацій здійснюється не відокремлено, а

взаємопов'язано та взаємозумовлено. Ми вважаємо, що організаційно-педагогічне середовище політехнічного ліцею у взаємодії з НУТУ «КП» буде позитивно впливати на формування професійних ціннісних орієнтацій, які, як зазначалось вище, є тим смисловим фактором, який активізує старшокласників зробити самостійний вибір професії.

Як зазначила Н. Селиванова, виховна система профільного навчання має реалізувати такі напрями профорієнтаційної роботи: акцентувати ціннісні аспекти профорієнтаційних знань в контексті тієї чи іншої навчальної дисципліни, використовувати особистісно-орієнтовані технології, впроваджувати міжпредметну інтеграцію [4, с. 33]. Організація та специфіка профільного навчання визначає взаємодію середньої школи з конкретним професійним навчальним закладом (в нашому дослідженні - політехнічний ліцей та Національний технічний Університет України «КП»). Така взаємодія дозволяє враховувати індивідуальні особливості учня, розвивати його самосвідомість та ініціативу у процесі вибору професії, поглиблювати профільні знання з метою виховання діяльнісного інтересу до професії, розвитку професійно важливих якостей, що дає змогу старшокласникам, ще в стінах середнього навчального закладу отримати необхідну для ВНЗ фундаментальну підготовку і плавно увійти до вузівської програми навчання. Основним напрямом даної взаємодії є забезпечення загальноосвітньої підготовки та профільної підготовки, яка відповідає професійній спеціалізації факультетів даного закладу і реалізується його науково-педагогічними працівниками. Ця ідея знайшла втілення через навчання за здібностями та інтересами, за ознаками професії, що проектується, та спрямована на формування ключових компетентностей старшокласників: набуття ними навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності; розвиток їхніх інтелектуальних, творчих, моральних якостей, прагнення до саморозвитку, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії.

У політехнічному ліцеї НТТУ «КП» існує чотири профілі навчання: фізико-математичний, економічний, хіміко-екологічний, гуманітарний. Кожен з них має свої профільні предмети, які характеризують специфіку навчання. Також тут запроваджена концепція інтегрованого навчання - поєднання одного предмета, скажімо, математики, з іншим, наприклад, фізикою. Інтегрована робоча навчальна програма з дисципліни «математика» поглиблено вивчається у політехнічному ліцеї з орієнтацією на підготовку учнів до технічних спеціальностей. Інтегровані уроки дають учням можливість ознайомитися з усіма чотирма напрямками інженерно-технічної діяльності (аналіз та технічне прогнозування, дослідницькі розробки, конструювання, проектування), тобто у старшокласників формуються знання та професійно-зорієнтовані вміння, які дозволять їм у майбутньому успішно працювати в різних професійних середовищах та бути готовими до оволодіння різними видами професій.

Зміст інтегральних міжпредметних зв'язків дозволяє реалізувати деякі методи вирішення інженерно-технічних завдань та розвивати професійно важливі якості й вміння. Тому для ліцеїстів, на відміну від учнів загальноосвітніх шкіл, складена поглиблена програма з фізики, де, крім введення додаткових тем, які мають професійну спрямованість, в кінці курсу проводяться лабораторні практикуми, під час яких учні набувають практичних навичок роботи з фізичними приладами, що розширює їхні знання та інтереси до майбутньої професії. Створено окремі лекційні, практичні й лабораторні курси, які проводяться викладачами університету в університетських лабораторіях. Їх зміст, форми та методи дають змогу максимально наблизити навчання ліцеїстів до умов та вимог викладання фізики, математики, хімії, тощо на першому курсі Національного Технічного Університету України «КПІ». Таким чином зміст навчання з математики та фізики має певний потенціал для ознайомлення старшокласників зі змістом та функціями деяких інженерно-технічних та професій гуманітарного циклу, дозволяє сформувати знання та вміння, які притаманні фаховій діяльності цих професій, а також може сприяти розвитку інтересу до відповідних професій. Так, наприклад, при вивченні геометрії використовуються завдання, які дозволяють ознайомити старшокласників з методами вирішення проблем оптимізації інженерних проектів. Розв'язання задач конструкторсько-технічного чи виробничо-технічного змісту можна розглядати як реалізацію профінформаційної функції. Так наприклад, при проектуванні певних технічних об'єктів значна увага приділяється створенню відповідної інфраструктури, зокрема, – транспортних магістралей, тобто, учні набувають додаткових знань щодо змістовних характеристик різних професій. Дане середовище потенційно розвиває інженерний стиль мислення учня політехнічного ліцею. Викладання фізики як однієї з фундаментальних дисциплін, в політехнічному ліцеї має свої особливості. Так, зміст, форми та методи, які використовує загальноосвітня школа і методи вищої школи, мають бути адаптовані до фахової спрямованості навчально-виховного процесу у політехнічному ліцеї, в якому використовується принцип наступності знань.

У навчально-виховному середовищі політехнічного ліцею існують три групи форм набуття профорієнтаційних знань та навичок: навчально-планові, спеціальні, позапланово-позаурочні. До навчально-планових відносять: уроки активного навчання, проблемну лекцію, практичну роботу, творчий семінар, наукову дискусію. У групу спеціальних входять лабораторні роботи на уроках, цільові заходи інженерної спрямованості, зустрічі-консультації з представниками інженерної і комп'ютерної справи. Позапланово-позаурочні форми включають чотири підгрупи: ті, що посилюють міжпредметні зв'язки з навчальними дисциплінами природничо-математичного і технологічного профілю (вечори, дискусії, бінарні додаткові заняття «Фізика і комп'ютер», «Інформатика в інженерній справі», «Комп'ютер в інженерних і економічних розрахунках»); ті, що посилюють практичну спрямованість вивчення

інформатики (консультації-практикуми, розв'язання прикладних задач інженерного характеру, навчальний семінар); ті, що проведені за методикою колективної творчої справи (ярмарок комп'ютерних ідей, фестиваль інженерної майстерності, клуб майбутніх інженерів); ті, що об'єднують традиційні навчальні форми із дозвіллям (вечори цікавої інженерії і цікавої інформатики, презентації інженерних знахідок, творчий портрет інженера).

Головна педагогічна функція базових дисциплін «Комп'ютерне моделювання» і «Методи наближених обчислень» реалізується з метою розвитку інженерного (технічного) мислення майбутнього спеціаліста в галузі техніки. Підготовка майбутніх інженерів до практичної інженерно-технічної діяльності, до праці на сучасному виробництві реалізується змістом спецкурсів «Комп'ютер в інженерних і економічних розрахунках» і «Інженерна комп'ютерна графіка».

Логіка вивчення дисциплін інваріантної частини навчального плану в політехнічному ліцеї будується послідовно – спочатку базовий курс «Основи інформатики та обчислювальної техніки», потім базовий курс користувача «Нові інформаційні технології»; варіативної частини – спочатку фундаментальні, потім прикладні профільні курси. Таким чином, інженерна спрямованість курсу інформатики забезпечується за рахунок перерозподілу акцентів у традиційному шкільному курсі інформатики і додаванням до нього нових елементів профільних курсів різних типів і тематики.

Отже, інженерні (технічні) компетенції формуються і розвиваються, в основному, в процесі розв'язання виробничо-технічних завдань. До них відносяться інженерно-технічні, що розкривають не тільки власне технічний аспект діяльності інженера, а й соціально-економічний, управлінсько-організаційний та інші. Такий підхід відображається у структурі та змісті робочих програм з кредитних модулів в тематиці профільних спецкурсів. Іншими словами, інженерно-технічні задачі використовуються як навчальні (тренувальні) з метою підготовки майбутніх інженерів до розв'язання дійсних виробничо-технічних проблем. Задачі математичного моделювання допомагають старшокласникам інтегрувати отримані знання профільних предметів з професійними знаннями та вимогами до спеціалістів інженерних професій, що розширює прогностичні вміння старшокласників моделювати своє професійне майбутнє.

Поряд з професійною орієнтацією учнів політехнічного ліцею на заняттях проводиться формування тих професійних знань, вмінь та навичок, які необхідні спеціалістам певних галузей. На кафедрі інформатики та обчислювальної техніки розроблений та запроваджений курс інформатики, спрямований на формування у ліцеїстів професійних якостей, які необхідні, в першу чергу, для використання засобів сучасних інформаційних технологій та математичного моделювання, пов'язаних з пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням та передачею інформації. Завдання допрофесійної підготовки майбутніх інженерів в умовах політехнічного ліцею обумовлюють

сутність і специфіку процесу формування інженерного стилю мислення засобами інформатики. Так, навчальна дисципліна інформатика має потенційні можливості для розвитку інженерного стилю мислення, оскільки спрямована на формування системно-інформаційного підходу до аналізу навколишнього світу взагалі і світу техніки зокрема. Практичні заняття ознайомлюють ліцеїстів із застосуванням новітніх інформаційних технологій в майбутній фаховій діяльності. В основі ліцейного курсу інформатики лежить концепція політехнічної освіти, наукове забезпечення якої має міжпредметний характер. Крім того, курс інформатики передбачає розв'язання за допомогою комп'ютера великої кількості прикладних задач різного типу, алгоритм вирішення яких близький до алгоритму розв'язання технічних задач. Зміст цілеспрямованого формування інженерного стилю мислення включає систему знань, практичних умінь і навичок, якими необхідно опанувати учням політехнічного ліцею в процесі їх допрофесійної підготовки.

Основними пріоритетами профорієнтаційної роботи в сучасних умовах є, на думку М.Пряжнікова, не тільки допомога учнівській молоді адаптуватись до соціально-економічних умов ринку праці, а й формування ціннісно-смыслового ядра у процесі вибору професії. Тобто, відбувається «... побудова системи професійних цінностей та смислів в зоні професійного вибору» [2, с. 24]. Форми, зміст та методи навчання у політехнічному ліцеї створюють певне середовище, яке може позитивно впливати на формування ряду показників, когнітивного, емоційно-оцінного та дієво-практичного компонентів формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників, оскільки на їх формування впливають всі складові, які входять у навчально-виховний процес. При цьому істотно розширено можливості проектування учнем індивідуального освітнього шляху. Крім того, профільне навчання дає змогу реалізувати індивідуальні освітні можливості учнів в умовах класно-урочної організації навчально-виховного процесу. Проте чіткої системи формування такого важливого психологічного новоутворення як професійні ціннісні орієнтації, які слугують смисловим компонентом професійного самовизначення старшокласників, у навчально-виховній роботі сучасної школи не створено.

Ми розробили та впровадили авторський профорієнтаційний курс «Профорієнтаційні ціннісні орієнтації – вибір професії», розрахований на 17 годин, які розподіляються на три блоки. Перший блок тренінгових занять спрямований на формування профорієнтаційних знань щодо здійснення професійного самоаналізу за допомогою складання порівняльних психограм та професіограм. За результатами даної роботи старшокласники придбають знання, які дадуть їм змогу оцінити власний потенціал та здійснити професійний самоаналіз. Другий блок занять призначений для створення позитивного емоційного ставлення до особистісного вибору професії. Розкриваються поняття особистісний сенс праці, визначаються особистісні та

професійні цінності. Третій блок занять націлений на формування профорієнтаційних вмінь та навичок побудови особистісного професійного плану як тактики у побудові своєї кар'єри. На підсумковому уроці здійснюється контроль здобутих знань та вмінь у форматі проекту-презентації майбутньої професії. Практична робота в рамках викладання курсу дозволила старшокласникам більш глибоко засвоїти актуальні поняття та закономірності сучасного ринку праці та сформувати ключові профорієнтаційні компетентності. Протягом викладання курсу учні заповнюють щоденник вибору професії, в якому фіксують здобуті знання та вміння, а також етапи здійснення своєї професійної мрії.

Така побудова програми дозволяє використовувати її для всіх профілів навчальної спеціалізації у старшій школі, оскільки блоки є загальними для всіх профілів. Підвищення ефективності профорієнтаційної роботи в експериментальних класах передбачало використання широкого спектру методів її активізації, під якими розуміється цілеспрямований педагогічний вплив на особистість учня, що актуалізує перед ним проблему особистісного смислу вибору майбутньої професії і пов'язану з ним діяльність, насамперед, – самостійну, яку спрямовано на самопізнання та ознайомлення зі світом професій, співставлення власних якостей особистості з вимогами, які ставить обрана професія до людини. До числа таких методів можна віднести профорієнтаційні ігри, ігрові профорієнтаційні вправи (кейси) та мікроситуації, опитувальники, що активізують, дослідження потреб даної професії у місті, області, країні, професіографічні дослідження, проекти-презентації, що дозволяють системно впроваджувати та активно використовувати інформаційні та комунікаційні технології у виховному процесі, у ході реалізації проектів-презентацій навчати учнів створювати тиражні цифрові продукти (електронні довідники професій на які існує попит, буклети, фото презентації, що наповнюють єдину інформаційну мережу навчального закладу, тощо). Дана діяльність зумовлює комплексний розвиток ключових компетентностей учнів у сфері мисленнєвої діяльності, самоорганізації, міжособистих відносин та інформаційної компетентності учнів.

Результати експерименту дозволили прийти до висновку, що результативність процесу формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах профільного навчання суттєво підвищується при взаємодії середнього загальноосвітнього та вищого навчальних закладів, а також за умови забезпечення систематичної ціннісноформувальної профорієнтаційної роботи.

Література

1. Анисимова Н. П., Кузнецова И. В Профориентация, профотбор и профадаптация молодежи // Н. Анисимова, И. Кузнецова. – Ярославль : ЯЦПО, 2000. – 365 с.

2. Пряжников Н. Профессиональное самоопределение. Теория и практика // Пряжников Н. – М : Эксмо, 2005. – 236 с.
3. Резапкина Г. В. Беседы о самоопределении в 5-9 класса // Г. В. Резапкина – Москва : Прогресс, 2010. – 196 с.
4. Селиванова Н.Л. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения // Н. Л. Селиванова. –М. : Айрис, 2010. –306 с.

Шестаківський Микола Миколайович

*методист з профорієнтації
Степанівського міжшкільного
навчально-виробничого комбінату*

Степанівський міжшкільний навчально-виробничий комбінат – автор моделі підготовки дитини до життя у світі дорослих

Для будь-якої економічно розвиненої країни на сьогодні пріоритетного значення набуває питання якісної підготовки молоді до самостійного повноцінного життя в сучасному соціумі дорослих, де діють закони жорсткої конкуренції, бізнесу та упроваджуються складні соціально-політичні технології. Адже йдеться про культурний, професійний та духовний потенціал молодого покоління, покоління, якому довіряють майбутнє. Ряд європейських держав намагаються створити досконалу систему професійної освіти, яка б забезпечувала економіку кваліфікованими фахівцями і одночасно створювала умови для перманентного розвитку життєвої компетентності особистості. При цьому одним з важливих елементів такої системи є служби, які здійснюють психологічну та інформаційну підтримку процесу розвитку особистості дитини, починаючи з етапу ототожнення себе з іншими членами суспільства, протиставлення свого «Я» іншим, прогнозування власної соціальної позиції у майбутньому та вибору майбутньої професії, як початкової ланки майбутньої професійної кар'єри.

Такі зміни торкнулися й України. Новий період у житті нашої держави ознаменувався динамічним розвитком економіки, стрімким впровадженням у всі галузі виробництва новітніх інформаційних технологій, розвитком телекомунікацій, комерціалізацією компаній, що продають товари та послуги, виходом на ринок нових закордонних інвесторів, введенням міжнародних стандартів праці, бурхливими змінами у політичному, культурному житті суспільства. Звичними для пересічного громадянина стали такі поняття як жорстка конкуренція на ринку праці, рекрутмент, бізнес-тренінги, топ-менеджмент, PR-технології тощо.

Ціллю сучасної шкільної освіти – головного інструменту процесу адаптації дитини до світу дорослих – стає формування у випускників готовності до успішної діяльності в нових соціально-економічних умовах. Актуальності набуває людиноцентризм, як напрямок у освіті, що дозволяє випускникові школи, за умови вчасного втручання компетентних спеціалістів та здійснення диференційованого підходу, максимально дослідити, розкрити власний внутрішній потенціал, вивчити свої психофізіологічні особливості, потреби, домінуючі інтереси (усвідомити образ «Я»), прогнозувати свою позицію в суспільстві, на ринку праці, формувати навички самостійного пошуку важливої інформації, активізувати процеси самопізнання, самоактуалізації, самовдосконалення, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, усвідомлення відповідальності за власний компетентнісний розвиток, який передбачає не стільки обрання тієї чи іншої професії, скільки створення власного професійного образу, який вимагає оволодіння певним набором життєвих і професійних компетенцій задля досягнення майбутнього життєвого успіху, побудови успішної професійної кар'єри та траєкторії власного входження у світ дорослих.

Реалізації окресленої нами вище складної мети сучасної освіти активно сприяє впровадження профільного навчання у старшій школі, допрофільна підготовка та підвищення ролі професійної орієнтації молоді (профільне навчання забезпечує отримання початкової професійної підготовки, неперервної освіти протягом усього життя, виховання всебічно розвиненої, компетентної особистості; воно відбувається за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарним, природничо-математичним, технологічним, художньо-естетичним, спортивним). Усі ці заходи в комплексі дають можливість створити цілісну та дієву модель успішної інтеграції дитини у світ дорослих.

У процесі реалізації даної моделі в умовах звичайної загальноосвітньої школи отримуємо наступні труднощі:

1. Загальноосвітня школа хоча і перебудовується, намагаючись налаштуватись на потреби сучасної молоді, але все ще сприяє адаптивній моделі самовизначення учня. При адаптивному самовизначенні у молодій людини в процесі пошуку власного місця у житті, домінує тенденція до підпорядкування зовнішнім обставинам, прийняття готових штампів, стереотипів.

2. У нашій країні досі відсутня система консолідації зусиль усіх організацій, що займаються проблемами молоді, з метою підтримки загальноосвітніх шкіл у сприянні особистісному розвитку та професійному становленні молоді; такі організації повинні сприяти рефлексивній моделі соціалізації дитини чи підлітка, яка на відміну від адаптивної дозволяє дитині усвідомити, оцінити та спрогнозувати свої майбутні можливості.

Тому, доцільно коротко проаналізувати відповідну систему, що створена і достатньо ефективно функціонує в економічно розвинених країнах, зокрема у США.

У Сполучених Штатах Америки вже у старшій школі починається початкова професійна підготовка молоді в рамках профільного навчання. Молоді люди віком від 14 років мають право отримати не лише першу свою робітничу професію, а і пройти спецкурси, що допоможуть їм адаптуватися до соціуму, перевірити себе і свій професійний вибір, змодельовати можливі життєві ситуації та підготуватися до них. При чому освітні установи США, спільно із соціальними інституціями, об'єднують матеріально-технічні та наукові бази, даючи можливість учням найбільш ґрунтовно дослідити власну сферу професійних інтересів та розкрити свої таланти. Так, на початку ХХІ століття в США існувало 16000 професійних відділень при загальноосвітніх школах та понад 1000 міжшкільних навчальних закладів і відділень спецкурсів, які надавали учням старшої школи допрофесійну, початкову професійну та необхідну соціально-психологічну підготовку. Серед таких організацій найбільшим попитом користувалися Об'єднані окружні центри кар'єри, аналогами яких в Україні є МНВК (тут і далі міжшкільні навчально-виробничі комбінати).

Нажаль, у нашій державі роль міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, які по суті є важливою проміжною ланкою між школою і ВНЗ, між юнацьким віком та дорослим самостійним життям, недооцінюють і часто не розуміють. Прикладом тому може слугувати засідання круглого столу по проекту «Вибір успішної професії», що був ініційований Інститутом інноваційних технологій та змісту освіти МОН України, Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, та відбувся під час виставки «Сучасна освіта 2009» у м. Києві. Проблемним питанням на цьому засіданні було професійне і соціальне майбутнє української молоді, але жоден МНВК України не був залучений до впроваджуваної програми «Вибір успішної професії». Інститут інноваційних технологій і змісту освіти (відділ професійно-технічної освіти) при запровадженні державних стандартів професійно-технічної освіти не врахував актуального питання отримання професій у старшій школі, тоді ж як наведений вище досвід зарубіжних країн, зокрема й США, свідчить про необхідність організації такої педагогічної діяльності.

Степанівський міжшкільний навчально-виробничий комбінат, що знаходиться у Менському районі Чернігівської області, на основі власних напрацювань та практичного досвіду в сфері підготовки життєво-компетентних випускників, презентує модель підготовки молодшої людини до успішної інтеграції у суспільство дорослих. Дана модель може розглядатися як комплекс методичних рекомендацій по організації ефективної профорієнтаційної роботи та соціально-психологічного супроводу професійного становлення зростаючої особистості. Структурними компонентами такої моделі є:

1. Допрофільна підготовка молоді.

2. Профільне навчання. Соціальне загартування. Профорієнтація.

3. Діяльність віртуального кабінету консультування та профорієнтації. Супровід випускників.

4. Імітаційне навчання в умовах навчально-тренувальної фірми. Дієві професійні проби.

5. Ступенева освіта. Початок безперервної освіти впродовж життя.

Далі запропонована модель розглядається детальніше.

МНВК – заклади системи загальної середньої освіти, які за своїм призначенням повинні забезпечувати потреби старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів у допрофільній, профільній, початковій професійній підготовці та профорієнтації.

Діяльність Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (далі – СМНВК) починається з моніторингу готовності учнів шкіл мікрорайонів та шкільних освітніх округів Менського району, що отримали базову середню освіту до профільного навчання, а на основі отриманих результатів учням 8-9-х класів пропонується модель допрофільного навчання, що виглядає наступним чином: впроваджується 70-ти годинний соціально-психологічний спецкурс «Людина та світ професій» рекомендований МОН України, який має три етапи: інформаційний (профінформування, роз'яснення сутності профільного навчання), психологічний (діагностика), діяльнісний (первинні професійні проби). Кінцевою метою допрофільного навчання є практична допомога учневі в усвідомленому виборі профілю навчання у 10-11 класах; розкриття його професійних схильностей та інтересів. Спецкурс «Людина та світ професій» передбачає обов'язкові професійні проби за усіма напрямками профілізації на базі СМНВК (відбуваються у формі курсів за вибором, факультативів, предметних гуртків, наукових товариств учнів, навчання у динамічних профільних групах, де учні мають можливість змінювати один напрямок діяльності на інший або поєднувати їх між собою, в пошуках того, що найбільше відповідає нахилам і природнім професійним здібностям особи, що здійснити у загальноосвітній, особливо, малокомплектній школі практично не можливо). Даний спецкурс проігнорований багатьма навчальними закладами України, як показує моніторинг, в основному через відсутність матеріально-технічної бази для професійних проб та непоінформованість учнів про можливості спецкурсу. У СМНВК такі проблеми вирішені через утворення шкільного освітнього округу (об'єднання наукових та матеріально-технічних баз кількох закладів), ініціатором створення якого є сам МНВК, батьківські комітети та районний відділ освіти РДА, а також через проведення активної профінформаційної роботи серед учнів методистами СМНВК.

Профільне навчання за участю СМНВК, орієнтоване, перш за все, на побажання учнів, підкріплені результатами їхньої допрофільної підготовки. Воно будується на основі комплексу спільних дій навчальних закладів – шкіл освітнього округу та СМНВК. Спецкурси та курси за вибором, що пропонує СМНВК сприяють свідомому професійному самовизначенню учнів і логічно завершуються отриманням разом із атестатом про загальну середню освіту найпростішої робітничої професії у відповідності до обраного профілю навчання. За стереотипами сприйняття може здатися, що СМНВК робить акцент на технологічний профіль, але на сьогоднішній день створено відповідну навчально-матеріальну базу, навчально-методичне і кадрове забезпечення (серед працівників СМНВК відмінники освіти України, Заслужений працівник освіти України, активні учасники та переможці всеукраїнських оглядів-конкурсів «Успішна професія», «Робітнича професія», «Сучасна освіта в Україні»), є ліцензія Державної акредитаційної комісії при МОН України на право надання професійної освіти майже, за всіма існуючими напрямками профілізації. Школи, учні яких обрали технологічний напрям профілізації, опановують у СМНВК актуальні на сьогоднішньому ринку праці професії: «Оператор комп'ютерного набору», «Секретар керівника», «Обліковець», «Касир», «Продавець», «Швачка», «Водій транспортних засобів категорій А, В, С», «Тракторист-машиніст сільгоспвиробництва», «Робітник з євроремонту». Учням ЗНЗ інших напрямків профілізації СМНВК пропонує профільні спецкурси, що за бажанням учнів можуть закінчитися отриманням професії, адже програмний матеріал даних спецкурсів входить до навчальних модулів ліцензованих професій, вказаних вище. Наприклад, навчальним закладам, які обрали природничо-математичний напрям профілізації, СМНВК пропонує фізико-математичний профіль та відповідні йому спецкурси: «Основи візуального програмування», «Комп'ютерна графіка», «Технології конструкційних матеріалів», «Теоретичні та практичні основи теорії автоматичного керування»; біотехнологічний профіль та спецкурс «Сучасні агротехнології». Для шкіл із суспільно-гуманітарним спрямуванням передбачено профіль української філології зі спецкурсами «Ділова українська мова», «Сучасні офісні інформаційні технології»; профіль іноземної філології та спецкурс «Ділова англійська мова»; економічний профіль і спецкурси «створення бізнес-планів», «Облікові системи проектування на основі програм «1С». Художньо-естетичний напрям профілізації представлений у СМНВК профілем дизайну й спецкурсами «Моделювання сучасного одягу», «Основи Веб-дизайну», «Комп'ютерні презентації». Навчальні години для спецкурсів, а по можливості й для опанування відповідних ним професій, виділяються із варіативної складової типових навчальних планів згідно до обраного учнем профілю навчання.

Учасники навчально-виховного процесу СМНВК, окрім профільних курсів, охоче вивчають профорієнтаційно-соціальний спецкурс «Побудова кар'єри», котрий допомагає проаналізувати власний професійний потенціал, обґрунтовано обрати майбутню професійну галузь, підготуватися до вступу у конкретний навчальний заклад, дослідити регіональний та всеукраїнський ринок праці і спрогнозувати свою позицію на ньому, виробити індивідуальну професійну, соціальну, духовну, культурну траєкторію, успішно інтегруватися в суспільство. У ході профконсультування школярам пропонується пройти курс соціального загартовування в умовах жорсткої конкуренції. До послуг учнів електронні довідники ВУЗів, ресурси мережі Інтернет, присвячені ринку праці, плануванню майбутнього, розвитку особистості; спеціалістами СМНВК створена електронна діагностична система «Професійні здібності учня» (з нею можна ознайомитись на сайті СМНВК <http://www.stepanivka.narod.ru/>), яка допомагає психологам-профконсультантам навчального закладу в груповій та індивідуальній тренінговій і корекційній роботі. Крім того, між СМНВК та деякими вищими навчальними закладами (ВНЗ) і професійно-технічними навчальними закладами (ПТНЗ) області налагоджено співпрацю у сфері ступеневої освіти та довузівської підготовки. Завдяки цьому учні мають змогу отримувати професійні консультації, вирішувати дистанційні тестові завдання за можливою майбутньою спеціальністю, знайомитись із навчальними програмами факультетів ВНЗ, дистанційно адаптуватись до умов навчання в обраному ВНЗ, організовувати круглі столи зі студентами та викладачами ВНЗ і ПТНЗ, отримувати рекомендаційні листи для вступу до ПТНЗ.

На офіційному веб-сайті СМНВК, який знаходиться за адресою <http://www.stepanivka.narod.ru/> функціонує Віртуальний кабінет консультування та профорієнтації, що є корисним як для осіб, котрі прагнуть отримати методичну допомогу по організації профорієнтаційної роботи у навчальному закладі (адже у відповідних розділах віртуального кабінету наявне повне науково-методичне та навчальне забезпечення), та учнівської молоді, яка бажає поглибити власні знання у сфері вибору професії, пройти додаткову психологічну діагностику, прочитати розгорнуті професіограми актуальних професій (понад 100 найменувань), дослідити інформацію, що не увійшла до програмного матеріалу профорієнтаційних спецкурсів, отримати пораду чи анонімну консультацію з особистісних проблемних питань. Навіть молоді люди, які не є вихованцями СМНВК, також можуть звертатись за порадами до віртуального профконсультанта, що працює у кабінеті в режимі on-line. Такий кабінет є інновацією як у діяльності СМНВК, так і в освітній практиці України загалом, цей факт був відмічений дипломом на обласному конкурсі дієвих сайтів навчальних закладів. Віртуальний кабінет консультування та профорієнтації є засобом психосоціального супроводження випускників та зворотного зв'язку з випускниками, допомагає при проведенні моніторингу зайнятості учнів.

У процесі профільного навчання в СМНВК, кожен учень має можливість займатися в умовах навчально-тренувальної, імітаційної фірми, де імітуються умови справжнього підприємства з усіма його виробничими процесами. Таке навчання усуває розрив між теорією і практикою, оскільки здійснюється на конкретних робочих місцях, що дозволяє створювати, розвивати й обігрувати різні виробничі ситуації; моделювати внутрішньовиробничі взаємозв'язки між структурами організації і відтворювати атмосферу ділового спілкування, ділових зв'язків безпосередньо в процесі навчання; спробувати свої сили, працюючи на конкретному робочому місці. Це, в свою чергу, породжує навички спілкування і поведінки в реальному трудовому колективі, формує ділові якості майбутнього життєво компетентного випускника.

Назва «імітаційна навчальна фірма» більш точно відбиває головну відмінну рису використовуваних технологій навчання учнів «learning by doing»: у такій фірмі імітується реальна діяльність організації в конкретній галузі (наприклад, у комерційній чи банківській справі, будівництві, готельному господарстві, соціальній сфері, туризмі тощо). Учні освоюють конкретні робочі місця у процесі навчання. Імітаційна фірма дає змогу впроваджувати і використовувати в навчальному процесі технології замкнутого циклу, а це значно зберігає і збільшує ресурси освітньої організації. Така технологія, запозичена із досвіду європейських країн, має низку переваг. По-перше, наближення до реальної дійсності, коли учні вчаться на власних помилках, не завдаючи збитків фірмі. По-друге, постійна робота у команді виховує в учнів колективний (корпоративний) дух. По-третє, учні можуть за ротаційною системою працювати й тренуватися, набуваючи досвіду в усіх відділах фірми, адже тут не існує «секретів фірми». Кращі працівники фірми займаються науковою роботою – написанням курсових проєктів з їх подальшим публічним захистом. Дана проєктна діяльність дозволяє підготувати майбутнього абітурієнта до написання курсових та дипломних робіт. Навчальна імітаційна фірма у СМНВК активно співпрацює з навчально-тренувальним банком у Черкаському інституті банківської справи та з іншими аналогічними фірмами у навчальних закладах України, влаштовуючи з'їзди, конференції, ярмарки.

СМНВК дає можливість своїм випускникам продовжити ступеневе навчання за обраним профілем. Цьому сприяють договори, що укладені між СМНВК та професійно-технічними і вищими навчальними закладами України різних рівнів акредитації.

Дирекція та методична служба СМНВК неодноразово ділились досвідом із запровадження описаної моделі підготовки молоді людини до успішної інтеграції у суспільство дорослих безпосередньо та через наукову пресу на обласному та всеукраїнському рівнях.

Профільне навчання є дуже перспективним видом навчання і необхідною складовою безперервної освіти, інтеграції дитини у суспільство

дорослих та розвитку її особистості на усіх етапах життєвого шляху. А міжшкільні навчально-виробничі комбінати, як про те свідчать результати соціологічного опитування серед учнівського контингенту та результати моніторингу зайнятості випускників, відіграють вирішальну роль у його організації, сприяючи формуванню рефлексивної моделі професійного самовизначення, яка на відміну від адаптивної дозволяє учневі усвідомити, оцінити, випробувати, реалізувати та спрогнозувати свої можливості та обрати успішну траєкторію розвитку по закінченні школи.

Злочевська Людмила Степанівна

*науковий співробітник лабораторії
професійної орієнтації і виховання
Інституту професійно-технічної
освіти НАПН України*

Роль мотивації у формуванні професійної кар'єри учнівської молоді ПТНЗ: арттерапевтичний підхід

Соціально-економічний розвиток сучасного суспільства, пов'язаний з його технічним прогресом у промисловості, сільському господарстві, енергетиці, а, також, з формуванням людських трудових ресурсів, ставить нові завдання до підготовки і виховання майбутніх молодих спеціалістів технологічного профілю, коли зростає не тільки значення трудової діяльності для людини, зростає її складність і відповідальність за виконання своїх професійних обов'язків.

Роль праці, як індивідуальної так і колективної діяльності, як форми і умови існування та розвитку людини, суспільства, ноосфери, можна розглядати як спосіб самореалізації людини в суспільному житті, в спілкуванні (комунікації, обміну інформацією), в пізнанні себе та навколишнього світу, у розвитку самовдосконалення і самоствердження, створення матеріальних і духовних благ.

Мотивація займає ведуче місце в структурі поведінки особистості і є одним з основних понять, які використовуються для пояснення рушійних сил діяльності в цілому. Мотив, мотивація – це є спонукання до активності і діяльності суб'єкта, де сукупність мотивів, їх ієрархічна структура і своєрідність впливають на розвиток мотиваційної сфери особистості, яка є динамічною системою і постійно змінюється в залежності від багатьох життєвих обставин.

Професійна природність учнів до конкретної діяльності, як зазначає В.О.Бодров, вимірюється не тільки рівнем розвитку здібностей, але і багатьма особистісними якостями, насамперед, характером мотиваційної сфери – змістом мотивів, їх направленістю і ступенем активності. Індивідуальна

ефективність діяльності особистості знаходиться у великій залежності від мотивації. Далі він визначає, що « ... мотивація може компенсувати різні професійні недоліки, але слабку мотивацію неможливо нічим компенсувати – її тільки можна розвивати» [1].

Характер мотивації в учнівській молоді (конкретні мотиви і мета, направленість, широта та інтенсивність) обумовлюється особливостями професійного поетапного становлення: вибір професії, реалізація вибору, в подальшому трудова діяльність, яка сприяє розвитку подальшої професійної кар'єри молодих спеціалістів.

Усі джерела активності особистості можна об'єднати поняттям мотиваційної сфери, яка включає в себе потреби, інтереси, установки, ідеали, наміри, направленість, нахили, переконання, а також – соціальні ролі, стереотипи поведінки, соціальні норми, правила, життєву мету і цінності, ставлення до професійної кар'єри, і, врешті, світосприймання в цілому.

За своїми проявами і функціями в регуляції поведінки сучасної молоді людини, мотивуючі фактори можна розділити на три відносно самостійних класи: потреби та інстинкти як джерела активності; мотиви як причини, які вимірюють вибір визначених актів поведінки; емоції, суб'єктивні переживання, установки як механізми регуляції динаміки поведінки.

Мотивація професійної діяльності в учнівській молоді ПТНЗ має специфічний характер щодо мотивації поведінки взагалі. Тому стосовно до завдань діагностики професійної придатності і прогнозування шляхів розвитку важливих якостей молодого спеціаліста за обраною професією, важливо розглядати не тільки ті потреби, які збуджують молоду людину виконувати ту чи іншу діяльність (змістовні теорії мотивації), але й ті, завдяки яким виникає намір виконувати (або не виконувати) конкретне завдання та бажання досягати визначеної мети (процесуальні теорії мотивації).

Важливе наукове і практичне значення має цілісна психологічна характеристика особистості учнівської молоді, і насамперед, рівень розвитку творчих можливостей юної особистості у період вибору і опанування професією, де провідною діяльністю цього віку є оволодіння навичками з обраного фаху, а також, формування усвідомленого ставлення до професійної діяльності, в процесі якого вимальовуються індивідуальні професійні якості.

Психічний розвиток особистості виявляє такі особливості, які спонукають до яскравого вираження індивідуальності через самопізнання, самоусвідомлення, самоорганізацію, самотворення, котрі допомагають розкрити здібності та нахили особистості, а рівень розвитку зазначених характеристик і визначає ресурс можливостей для реалізації професійної кар'єри. Потребу досягати успіху (або мотивація досягнення) можна розглядати як досить стійке прагнення молоді людини, яка є сучасником нових перетворень у суспільстві, знайти своє місце у соціальному середовищі, реалізувати свої плани, наміри і прагнення та бажає отримати високі результати у своїй професійній діяльності.

Загальне мотивування поведінки можна розглядати як три функції взаємозв'язку: очікування бажаних результатів (оцінка ймовірності); очікування винагороди (де відсутність або невідповідність зв'язку між результатом і винагородою знижують рівень мотивування); валентність (цінність винагороди, яку припускає для себе дана конкретна людина).

На формування світогляду і визначення власної позиції до професійного майбутнього учнівської молоді ПТНЗ впливає рівень її самопізнання, самоорганізації і самоствердження, а також, сформованості усвідомленого образу «Я», де саме перевага одного мотиву над усіма іншими, тобто її вибір, і впливає на побудову професійної кар'єри в цілому.

Юнацький вік традиційно вважається періодом інтенсивного розвитку самосвідомості особистості, коли зміна соціального статусу, нові системи соціально-економічних і організаційно-управлінських стосунків у суспільстві, соціальні ролі, умови та обставини, розширення контактів і новий зміст професійних вимог входять у життя кожного молодого фахівця та спонукають його до постійного саморозвитку і навчання впродовж всього життя. К. Роджерс писав: «... допомогти людям стати особистостями це значно важливіше, ніж допомогти їм стати математиками або знатоками французької мови» [4].

Оновлення освітньої парадигми спрямоване на визначення самобутності і самоцінності кожної молодої людини, якій притаманна індивідуальна краса і неповторність, де її розвиток визначається не як представника колективного суб'єкта, а, передусім, як рівноправної соціально компетентної особистості.

Розглядаючи практичний досвід вітчизняних і зарубіжних фахівців стосовно форм і методів профорієнтаційної роботи, в контексті сучасного розуміння шляхів розвитку професійної кар'єри учнівської молоді ПТНЗ, ми можемо визначити багато напрацювань цікавого, корисного і діючого психологічного інструментарію у практичній психології. У полі сучасного простору науки і практики все більше дослідників доходять висновку про необхідність використання у профорієнтаційній роботі не тільки вербальні методи, які дозволяють дослідити радше раціональні, усвідомлені уявлення респондентів, а й широкого залучення ресурсів проєктивних методик, завдяки яким є можливість актуалізувати неусвідомлені процеси психічного розвитку особистості.

Останнім часом зростає увага дослідників до використання методу арт-терапії у соціальній і педагогічній сферах, де чималий спектр різноманітних орієнтирів цього методу спрямовує особистість юнацького віку на самопізнання, на усвідомлене ставлення до свого професійного «Я» та сприяє розвитку особистісного і кар'єрного зростання. У цьому сенсі, в своїх публікаціях Л. Д. Лебедева, окреслюючи науковий підхід до використання арт-терапії в освіті, вважає, що вона є системною інновацією, яка характеризується: комплексом теоретичних і практичних ідей, нових

технологій; різноманітністю зв'язків із соціальними, психологічними і педагогічними уявленнями; відносною самостійністю (відокремленістю) від інших складових педагогічної діяльності (процесів навчання, управління та ін.); можливістю до інтеграції і трансформації [3].

Повністю поділяючи цю позицію, ми вважаємо, що арт-терапія, як специфічна діяльність, на зіткненні мистецтва, психології і психотерапії, стала відповіддю на громадські тенденції, які так чи інакше відтворюють естетичні потреби людей в застосуванні художньої діяльності для розвитку світогляду самої особистості, а також, для самопізнання, самовизначення і формування свого професійного образу «Я», забезпечуючи психологічну захищеність на шляху саморозвитку і самоусвідомлення.

Ідея впровадження арт-технологій у педагогічний процес є досить новим методом у практичній психології, який арт-терапевти та практичні психологи вважають доцільним, актуальним, ефективним та результативним [2]. Оцінюючи сучасне мистецтво з позиції духовного впливу, зазначимо, що під впливом гуманістичного підходу, інтерес до арт-терапії пов'язують з поширенням так званих креативістичних уявлень, де центральним є поняття творчості. У системі цих уявлень відкриваються безграничні можливості впливу образотворчого мистецтва на розвиток особистості, яка має багатогранну, багатомірну і неповторну сутність. Зв'язок з гуманістичною психологією зумовлює їх орієнтацію на персоналізацію особистісно-розвивального процесу, піднесення емпатії та свідоме ставлення до власного «Я», активізацію творчого потенціалу учнівської молоді у сучасному соціокультурному просторі.

Розглянемо більш конкретно методи і підходи арт-терапії, які можна використовувати стосовно розвитку мотивації на шляху професійного зростання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів на прикладі модифікованої автором методики В.Окландера «Трояндовий кущ». У сучасній освітній практиці, поряд з формуванням знань і умінь, до пріоритетних включені завдання, які пов'язані із загальним особистісним розвитком і збереженням психологічного здоров'я учнів та направлені на допомогу особистості віднайти і відкрити своє неповторне «Я», а в юнацькому віці віднайти мотиви до професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Одним із основних підходів, які використовуються у методиці В.Окландера «Трояндовий кущ», є метод спрямованої візуалізації, що відкриває можливості до самопізнання та самовідчуття і допомагає відкрити потаємні шляхи до визначення психічного та емоційного стану, ставлення до соціального середовища, ресурсний потенціал та інше. Завдяки методу спрямованої візуалізації, учасники процесу із заплученими очима уявляють трояндовий кущ, а в цей час арт-терапевт активізує творчий процес, задаючи такі питання: «який цей кущ - він сильний чи слабкий, великий чи маленький?», «чи є на ньому квіти, якого вони кольору та розміру?», «які

гілочки, листочки та коріння?», «хто його доглядає?», «як він себе почуває?» та інші. Надалі учасники розплющують очі і малюють кожний свій трояндовий кущ. На наступних етапах роботи проводиться обговорення емоцій та почуттів, що виникли під час виконання роботи та виявлення ключових моментів, які при використанні даної техніки можна узагальнити таким змістом:

- розмір куща та його розміщення на аркуші свідчать про рівень самооцінки та соціального самовизначення учасника;

- наявність шипів – показує на емоційне ставлення до оточуючого світу;

- коріння і земля передають асоціації соціального середовища, наскільки комфортно і затишно, а саме головне, впевнено чи ні почувається молода людина;

- наявність людей чи тварин зазвичай вказує на задоволення потреби у спілкуванні, теплі, любові та свідчить про взаємини з близькими людьми;

- відношення до людей та тварин визначає взаємодію із соціумом;

- наявність дороги (велика чи маленька стежка) і є символом, який визначає бажання проявляти чи не проявляти, і в якій мірі, готовність до пошуку, до руху вперед; тобто, до особистісного і професійного розвитку;

- сонце – асоціюється із емоційною стабільністю та самодостатністю, а також, показує рівень ресурсних можливостей.

Під час інтерпретації арт-терапевтичних робіт саме пошук та спільне обговорення таких ключових моментів і відіграють означену позицію, яка дозволяє молодій людині зануритись у свій внутрішній світ, замислитись над своїм місцем у соціальному просторі сьогодення, визначити ресурсні можливості. Ми вважаємо, що використовуючи методику В.Окландера «Трояндовий кущ», найвагомішим здобутком у цій роботі є сам ціннісний досвід у процесі самопізнання та занурення у світ власних почуттів, з якого починається шлях до особистісного та професійного розвитку. Ознайомлення з цією методикою дає нам підстави визначити, що суттєвим у використанні даного підходу є, з одного боку, його технологічність (синтез методик: візуалізація, малюнок, терапія творчим самовираженням) та орієнтація на самозаглиблення і самопізнання, яких так не вистачає в бурхливому сьогоденні у сучасної молоді, а з іншого – можливість віднайти як внутрішні, психічні ресурси особистості, так і зовнішні, що містяться у найближчому навколишньому оточенні, які спроможні стати підґрунтям для саморозвитку та самоствердження сучасної молоді людини.

Арт-терапія (метод «соціально-психологічного лікування», як зміна стереотипів поведінки і підвищення адаптаційних здібностей особистості засобами художньої діяльності) формує творче відношення до життя, з його проблемами, завданнями, надає можливість навчитись бачити багатомірність способів і засобів досягнення мети, розвиває приховані здібності до вирішення складних життєвих завдань,

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що арт-терапія і є саме тою методологічною базою, яка об'єднує і досягнення наукової думки, і досвід мистецтва, в якому проявляються інтелект людини, її почуття, ставлення, ціннісні орієнтації, рефлексія та ресурсна можливість досягнення своєї мети, тобто для молодих спеціалістів - професійної кар'єри.

Література

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. - М.: «ПЕРЛЗ», 2001. – 511 с.
2. Вознесенская Е. Л. Особенности и перспективы развития арт – терапии в Украине. //Вища освіта України – Додаток 3 (т. 5) – 2007. – Тематичний випуск «Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Моніторинг якості освіти». – С. 268-275.
3. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – С Пб.: изд. «Речь», 2005. – 254 с.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. /Пер. с англ. М. М. Исениной; Общ. ред. и пред. Е. И. Исениной. - М. : Прогресс, Универс, 1994. - 479 с.

Пархоменко Олександр Миколайович

*науковий співпрацівник лабораторії
трудового виховання та профорієнтації
Інститут проблем виховання НАПН
України*

Умови професійного самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання

Проблема професійного самовизначення учнівської молоді посідає важливе місце у формуванні особистості, оскільки стосується вирішального моменту вибору майбутньої професії. Особливої актуальності вона набуває у старших класах. Основним і досить складним завданням сучасної освіти є формування в учнівській молоді готовності до свідомого та самостійного вибору професії. Вирішення цього завдання багато в чому залежить від самих учнів, від їхнього прагнення до особистісної самореалізації, від усвідомленості себе суб'єктом власного життя, вміння виражено і самостійно приймати відповідальні рішення. Тому визначення умов професійного самовизначення старшокласників вимагає сучасного і наукового вирішення.

Зміни в соціальному, політичному та економічному житті України вимагають оновлення і збагачення духовної культури, виховання особистостей, здатних адаптуватися до нових умов розвитку суспільства в країні. Професійне самовизначення виявляється провідною складовою частиною виховання особистості і в системі його здійснення вирішальне

значення відводиться загальноосвітній школі. Тому в розв'язанні цієї проблеми важливе місце належить профільному навчанню для учнів старших класів, яке покликане забезпечити можливість реалізувати себе в майбутньому у тій галузі, яка відповідає їхнім особистим якостям і потребам сучасного ринку праці [6].

Основу процесу складає організація всієї життєдіяльності учнів старших класів з врахуванням соціальних інституцій та індивідуальних особливостей, завдяки яким розвиваються всі сторони особистості, її якості. Вирішальну роль у формуванні індивідуальних якостей визначає цілісний процес виховання, в зміст якого входять різні складові. Залежно від історичного періоду розвитку суспільства, його соціальних, політичних та економічних чинників умови професійного самовизначення змінюються. Впливаючи на розвиток якостей особистості, кожна складова формування професійних якостей формує певні умови для самовизначення старшокласника.

Професійне самовизначення в профільному навчанні є системним процесом як в змістовому, так і в процесуальному його аспектах. Змістовими компонентами самовизначення є розумове, духовне, моральне, естетичне, правове, екологічне, економічне, фізичне, патріотичне, сенсорне та самовиховання. Процесуальними елементами є сім'я, дошкільний заклад, загальноосвітня школа, позашкільні заклади, заклади професійної підготовки та дитячі, учнівські і молодіжні організації й засоби масової інформації. Тому взаємне поєднання вище вказаних компонентів формує наступну умову для повноцінного самовизначення для старшокласників.

Основною і найбільш вагомою умовою для успішного професійного самовизначення є продуктивна праця. Саме в праці створюються найбільш сприятливі умови для розуміння і усвідомлення старшокласником необхідності самостійно обирати майбутню професію. Тому, розглядаючи завдання профільного навчання і зважаючи на сучасні суспільні вимоги, потрібно визнати комплексним формування необхідних особистих якостей такі як розумові, фізичні, моральні, духовні, сенсорні, патріотичні, правові, екологічні, економічні, естетичні та самовиховання. Дані компоненти в їх сукупності вважаємо важливим елементом в визначенні умов професійного самовизначення старшокласників.

Наступною умовою можна вважати формування професійних здібностей. Формування здібностей старшокласників в профільному навчанні необхідно вести з врахуванням індивідуальних особливостей. Тобто розглядаючи внутрішні умови розвитку потрібно враховувати зовнішні умови предметної і мікросоціальної сфери. Навчальні програми профільного навчання одною з цілей визначають формування початкових професійних здібностей відповідної сфери діяльності. Такі умови дають можливість старшокласникам під час навчального процесу в школі відчувати на собі

особливості атмосфери та необхідність спеціальних здібностей в обраній сфері діяльності.

Вибір професії відображає певний рівень особистісних домагань учнів. Він включає оцінку своїх об'єктивних можливостей (людині, яка у дитинстві не вчилася організовувати робоче місце, важко практично завершити власний проект) та оцінку своїх здібностей. На старшокласника впливає суб'єктивний рівень вимог, які формуються ним по відношенні до професії, він часто завищений. Найчастіше це стимулює людину до подолання труднощів. Гірше, якщо рівень домагань занижений, і юнак ні до чого не спрямований. Тому наступною умовою для самовизначення під час профільного навчання є створення умов визначення старшокласником його особистісних домагань [3].

Необхідно зазначити, що професійне самовизначення учнів означає не автономію від дорослих, а чітку орієнтацію та визначення свого місця у дорослому світі. Поняття самовизначення, яке використовується у вітчизняній психології, подібне до поняття ідентичність, розробленого американським вченим Е. Еріксоном. Тільки реалізована, сформована ідентичність особистості (самостійність, ініціативність, компетентність) дозволяє старшокласнику вирішити головне завдання, яке ставить перед ним суспільство, – завдання самовизначення, вміння розробити свій життєвий план [2].

Звичайно, невизначене майбутнє не дає можливості йти до нього. Спроби батьків прискорити цей процес за допомогою прямого психологічного впливу, як правило, дають негативні результати, викликаючи у старшокласників зростання відчуття стурбованості, а іноді і відмову від будь-якого самовизначення, небажання взагалі щось вибирати. Підтримка батьків і їх розуміння індивідуальності вибору їх дитини є наступною умовою для самовизначення в виборі майбутньої професії.

Раннє самовизначення у виборі майбутньої професії вважається позитивним, хоча теж має свої недоліки. Підліткові захоплення нерідко визначені випадковими факторами. Категоричність вибору та небажання розглянути інші варіанти часто служить психологічним захисним механізмом, засобом втечі від сумнівів. У майбутньому в період юності, це може призвести до розчарування. Іноді рання професіоналізація пов'язана з несприятливими сімейними умовами, низькою успішністю та іншими негативними факторами, які знижують рівень свідомого та добровільного вибору. Важливий також і рівень інформованості старшокласників як про майбутню професію, так і про самих себе. Юнаки та дівчата погано знають конкретні особливості кожної професії, що робить їх вибір переважно випадковим. У виборі професії велике значення має вивчення професійних особливостей різних галузей, що є одним із головних завдань профільного навчання в навчальних закладах [5].

В підсумку необхідно зазначити, що система профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах за своїм характером є методичною системою і включає такі основні взаємозв'язані елементи як цілі і завдання виховання, зміст освіти, форми, методи і засоби здійснення виховного впливу на особистість. Професійне самовизначення старшокласників є важливим елементом цієї системи, що обумовлює підходи до визначення змісту й обсягу навчального матеріалу відповідно обраному учнем профілю, а також побудови усього виховного процесу. Тому, на нашу думку, впровадження у педагогічну практику означених вище умов професійного самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання мають забезпечити для них усі можливості реалізації індивідуальних бажань в виборі майбутньої професії, яка відповідатиме потребам суспільства і сучасному ринку праці.

Література

1. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1982. – 311 с.
2. Немов Р. С. Психология: Учебник / Р. С. Немов. – М.: Высшая школа, 1995. – Т. 1. – С. 234-237.
3. Павлютенков С. М. Формування мотивів вибору професії / Є. М. Павлютенков. – К.: Рад. школа, 1980. – 130 с.
4. Профконсультаційна робота із старшокласниками / За ред. Б. О. Федоришина. – К.: Рад. школа, 1980. – 160 с.
5. Сахаров В. Ф. Профессиональная ориентация школьников / В. Ф. Сахаров, А. Д. Сазонов. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
6. Татенко О. Профорієнтаційна робота в школі / О. С. Татенко. – К. : Т-во «Знання», 1982. – 16 с.

Ткачук Ірина Іванівна

*науковий співробітник лабораторії
трудового виховання і профорієнтації
Інституту проблем виховання НАПН
України*

Формування в учнів 10-11-х класів спрямованості на майбутній професійний успіх в умовах суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання

Сучасні умови ринкової економіки в нашій країні і світова фінансова криза значно підвищили роль компетентного професіонала на ринку праці. Конкурентноспроможними стають працівники, які здатні не лише відповідати вимогам професійного середовища, а й спрямовані на досягнення самостійно визначених високих стандартів у своїй професійній діяльності. При цьому відсутність у сучасної молоді необхідного інструментарію для реалізації власного потенціалу з метою підвищення ефективності діяльності досягнення й мотиваційної регуляції поведінки є на сьогодні актуальною проблемою. Тому при організації профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання важливим представляється не лише підготовка учнівської молоді до професійного самовизначення, а й формування спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх, розвиток їхньої здатності до самоактуалізації, до безперервного самовдосконалення впродовж життя.

Традиційно основою для вивчення успіху в психології є припущення про його зв'язок з рівнем домагань, мотивацією досягнення та атрибуцією результатів досягнення. Однією з когнітивних моделей, що претендують на узагальнення різноманітних досліджень в області мотивації досягнення успіху, є модель Х. Хекхаузена. Згідно Хекхаузену «діяльність досягнення», на завершальному етапі якої формується успіх або невдача, має як би двохшарову структуру. Перший шар – базова потреба, мотив і ціль одержання предмета або продукту, що задовольняє потребу. Другий шар – потреба в досягненні успіху (або в престижі), мотив і ціль досягнення певного стандарту переваги [7].

До процесу розвитку мотивації досягнення вітчизняні психологи підходять із позицій особистісно-діяльнісного підходу. У сучасній вітчизняній психології підкреслюється активна суб'єктна позиція як значимий фактор розвитку й трансформації мотивації. Великий інтерес представляє системно-динамічна концепція мотивації досягнення успіху, розроблена М. Магометд-Еміновим. Вона дозволяє описати специфіку процесуального розвитку мотивації й містить у собі компонентний, структурний і функціональний аналіз мотиваційного процесу. Інтегруючи дослідження зарубіжних і вітчизняних учених, він відзначає, що структура мотивації досягнення успіху такими мотиваційними перемінними або детермінантами, як мотив досягнення, потреби й інтереси, не вичерпується; у неї також входять: очікування, цінності; особистісні стандарти; атрибутивні стилі; тенденції дії, тобто ситуативні детермінанти [1].

Досягнення професійного успіху сучасними дослідниками шкільної профорієнтації розглядається як один з напрямів професійного самовизначення, який вивчають у взаємозв'язку з іншими, такими як: самореалізація; саморозвиток особистісних можливостей; дієве ставлення особистості до системи соціокультурних і професійних факторів її буття й саморозвитку тощо. При цьому професійне самовизначення розуміється не як єдиний акт вибору професії, а як тривалий процес розвитку особистості, що

передбачає внутрішню активність людини у формуванні перспективи особистісного професійного становлення, проектуванні стратегії руху до професії, тобто передбачає наявність такої стратегічної характеристики особистості, як її суб'єктність.

У радянській і пострадянській психології і педагогіці накопичений багатий досвід дослідження проблеми професійного самовизначення. Спільною особливістю такого підходу до проблеми є інтерес до впливу особистісних аспектів на процес професійного самовизначення. Методологічні основи психологічного підходу до проблеми самовизначення були закладені С. Рубінштейном. Проблема самовизначення розглядалася ним у контексті проблеми детермінації, у світлі висунутого ним принципу – зовнішні причини діють, переломлюючись через внутрішні умови. У цьому контексті самовизначення виступає як самодетермінація, на відміну від зовнішньої детермінації; в понятті самовизначення, таким чином, виражається активна природа внутрішніх умов, вірність собі, а не одностороннє підпорядкування зовнішньому.

Запропонований О. Мельником принцип активного професійного орієнтування учнів розкриває значущість і незавершеність його прикінцевого процесу – самовдосконалення, акцентуючи увагу на його нескінченності і домінуванні [3]. В основі сутності принципу активного професійного орієнтування особистості лежить перехід від зовнішнього контролю й об'єктивно заданих норм, правил і приписів до особистісної та професійної самовимогливості. Отже, саме як активний суб'єкт професійного орієнтування особистість здатна здійснювати свідомі дії і вчинки, робити самостійний вибір, планувати свою діяльність (ставити цілі, визначати напрями, способи і засоби їх досягнення) і рухатися до визначеної мети. Характерними й у значній мірі обов'язковими якостями суб'єкта такої самодіяльності, на думку О. Мельника, мають бути самовимогливість, ініціативність, наполегливість, стійкість, відповідальність, домінування інтернальності над екстернальністю і самодостатність. Саме завдяки таким особливостям суб'єктної активності особистість в змозі спрямувати свою профорієнтаційну діяльність на перетворення зовнішнього об'єктивного світу (ситуації професійного самовизначення) у відповідності з сформованими намірами та планами і на самого себе, зосередитися на процесах цілеспрямованого саморозвитку. Окреслені напрями активності є взаємообумовленими і взаємопов'язаними формами профорієнтаційної самодіяльності учня: зовнішньою – активність в об'єктивно заданому соціальному середовищі, використання його потенцій, визначення пріоритетів, залучення допоміжних і виключення несуттєвих факторів; внутрішньою – самопізнання, самооцінка, самовдосконалення й саморозвиток професійно-важливих якостей до рівня заданих професійною спільнотою норм, правил і приписів [3].

Ефективною методикою, яка забезпечує спеціально організовану профорієнтаційну діяльність учнів 10-11-х класів в умовах суспільно-гуманітарного профілю навчання, є методика психолого-педагогічного індивідуального супроводу в просторі профорієнтаційної роботи в сучасній школі. На сьогодні існує декілька його можливих варіантів: фасілітатор, профорієнтатор, радник по орієнтації, профконсультант, консультант по кар'єрі, координатор освітніх ресурсів, наставник і т.д. Однак найчастіше мова іде про позицію тьютора. У збірнику «Моделі організації профільного обучения на основе индивидуальных учебных планов» [5] авторами детально описана й запропонована для використання на практиці технологія тьюторства.

Тьютор більшою мірою організатор, консультант, наставник. Але на відміну від профконсультанта, тьютор вирішує не тільки завдання профорієнтації і профконсультування, але й більш широке коло завдань, пов'язаних з вибудовуванням разом з учнем його індивідуальної освітньої та професійної траєкторії, з його самовизначенням у навколишньому освітньому та професійному просторі. На відміну від учителя, що займається завданнями навчально-виховного процесу, для тьютора першочерговим є завдання надання старшокласникові допомоги в побудові індивідуального освітнього та професійного шляху. При цьому в нього немає власного заданого шляху формування учня й того знання, що йому необхідно передати.

Діяльність тьютора, передусім, спрямована на розуміння старшокласником можливостей використання власних ресурсів, ресурсів школи й інших освітніх установ для досягнення своєї професійної мети. Тьютор у такій ситуації є консультантом з розвитку учня, що допомагає йому зрозуміти й визначити свої професійні й пов'язані з ними освітні цілі, розробити індивідуальну освітню програму, яка забезпечує їхнє досягнення, самовизначитися відносно процесу навчання і його окремих елементів: профілю, предметів, програм, місця їхнього вивчення. Він допомагає учневі відповісти на запитання про те, як використати результати навчання і як перетворити його навчальну програму, навчальну діяльність у процес свого власного професійного розвитку [5].

Варто зазначити, що суспільно-гуманітарний напрям профілізації переважно співпадає з типом професій людина – людина (за Є. Клімовим). Основні вимоги до особистості даного типу професій такі: здатність встановлювати взаємини з людьми, допомога в оволодінні основами наук, акуратність, пунктуальність, доброта, готовність прийти на допомогу іншій людині, привітність, доброзичливість, самокритика, самовладання, спостережливість, емоційна стійкість, розподіл уваги, логічність мислення, високі показники пам'яті

В індивідуальній роботі з учнями 10-11-х класів з формування спрямованості на майбутній професійний успіх в умовах суспільно-

гуманітарного напряму профільного навчання послідовність кроків може бути наступною.

I. Усвідомлення особистісних цінностей. Сформовані цінності – це та частина внутрішнього світу людини, яку вона може осмислювати, аналізувати, творчо переробляти, будувати ієрархію тощо. Можна запропонувати учням здійснити стосовно них таку роботу, як: усвідомлення, ранжирування, зміна, формулювання, відстоювання, підтримка, порівняння

II. Виділення дальньої професійної цілі (мрії) і її узгодження з іншими важливими життєвими цілями. Виділення найближчих і ближніх професійних цілей (як етапів і шляхів до далекої мети).

III. Виявлення ресурсів особистості й дефіцитів компетенцій. Старшокласник складає переліки компетенцій, необхідних для досягнення професійної цілі, і потім виділяє з них списки

- а) уже досить у нього сформованих і розвинених;
- б) сформованих, але потребуючих розвитку;
- в) практично не сформованих, але необхідних.

IV. Виявлення змісту самовиховання. Для кожної з професійно важливих і значимих для учня компетенцій складається перелік конкретних завдань, послідовне виконання яких дозволить йому досягти поставлених цілей.

V. Планування. Сформульовані завдання старшокласник розподіляє по графах індивідуального плану розвитку, тим самим розподіляючи час і свої сили на їхнє виконання. Складання довгострокових планів, річних планів, місячних планів і тижневих планів, планів дня.

VI. Складання конкретної програми послідовних дій. Конкретна програма послідовних дій містить у собі пошук старшокласником людей (як дорослих, так і однолітків), установ (школа, установа додаткової освіти, Державна служба зайнятості, бібліотека, Інтернет тощо), засобів (паперові або електронні носії та інше), за допомогою яких він зможе виконати призначені їм самому собі завдання.

VII. Реалізація конкретної програми послідовних дій. Це етап відбувається не тільки в стінах школи, але й стінах спортивних клубів, будинків творчості, вдома. Тому роль педагога як координатора дій батьків, педагогів, керівників гуртків і секцій важко переоцінити.

VIII. Рефлексія процесу реалізації конкретної програми послідовних дій. Цей етап може бути відрефлексований як при спілкуванні старшокласника з батьками, класним керівником, так і в мікрогруповому спілкуванні старшокласників, чиї цілі були подібні між собою, а самі учні перебувають у дружніх стосунках.

Різноманітність форм, методів і складність організації процесу супроводу професійного самовизначення в школі свідчать про те, що варто говорити про нього як про цілісну систему. З точки зору організації тьюторську діяльність можна розглядати як продукт розподілу повноважень

педагогів і психологів, тобто кожний з учасників педагогічного процесу в тому або іншому ступені може виконувати тьюторські функції. Зважаючи на це, важливим виявляється питання координації зусиль фахівців, що ставлять своєю метою допомогу учневі в усвідомленому професійному виборі. Це завдання може бути вирішено завдяки введенню у навчально-виховний процес курсу профорієнтаційного спрямування, зміст якого має слугувати системоутворюючою основою для реалізації сукупності організаційно-педагогічних умов спільної діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи у середній загальноосвітній школі. Такий курс, «Побудова кар'єри» (для 10-11-х класів), розроблено співробітниками лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України [6, 4]. Метою курсу є підготовка старшокласників до професійного самовизначення, яка досягається в процесі включення старшокласників у спеціально організовану профорієнтаційну діяльність, виконання професіографічно-дослідницьких завдань і проектно-технологічних (практичних) робіт у «Робочому зошиті старшокласника», рефлексія своєї діяльності у «Щоденнику вибору професії». Такі обов'язкові складові курсу, як «Робочий зошит старшокласника» і «Щоденник вибору професії» допоможуть викладачу курсу виконувати тьюторську функцію. Їх можна використовувати і окремо в індивідуальній роботі зі старшокласниками. Наприклад, «Щоденник вибору учнем майбутньої професії» складається з 7 розділів: 1. Моє резюме. 2. Мої цілі, плани, та аналіз їх виконання. 3. Мої роботи. 4. Мої досягнення. 5. Відзиви, рекомендації і консультації. 6. Важлива інформація. 7. Результати виконання практичних робіт.

Стисло охарактеризуємо кожен з них.

1. Моє резюме. Розділ складається з тих самих блоків, що і резюме при прийомі на роботу і є першим досвідом його написання (прізвище, ім'я, по батькові; дата народження; адреса, телефон; освіта; ціль; досвід роботи; додаткова інформація; рекомендації).

2. Мої поточні цілі, плани і аналіз виконання. На початку кожного місяця учень: ставить перед собою цілі, які стосуються підготовки до вступу до професійного навчального закладу або підготовки до успішної діяльності за обраною професією (це може бути: підвищення досягнень у навчанні; опанування необхідними навичками; виховання рис характеру тощо); складає план дій, спрямованих на досягнення поставленої цілі, визначає очікувані труднощі. В кінці кожного місяця учень робить письмовий аналіз своєї діяльності та її результатів (рівень досягнення цілей, вирішення завдань; труднощі, які я не очікував; мої дії та вчинки, що заслуговують уваги).

3. Мої роботи. Цей розділ містить перелік і опис основних форм і напрямів навчальної і творчої активності учня: факультативи, які відвідує учень, позашкільні гуртки, наукові роботи по Малій академії наук «Дослідник», власні наукові, культурні роботи, проекти тощо. В ньому

відображені як напрям активності так і інформація про регулярність занять (епізодично, системно), їхню тривалість занять і результативність.

У звіті про участь у проекті відображено: назва проекту; цілі проекту; особисті цілі учня у проекті; стислий опис проекту; учасники проекту; результати проекту; місце проекту в навчальному процесі (де можна використовувати створений під час реалізації проекту матеріал); чого учень навчився під час роботи над проектом.

4. Мої досягнення. Результати навчальних досягнень учня (успішність), перемоги в олімпіадах, різних конкурсах, змаганнях тощо.

5. Відзиви, рекомендації і консультації. Характеристики ставлення учня до різних видів діяльності, які надають учню класний керівник, вчителі, педагоги позашкільних закладів, керівники спортивних секцій, батьки тощо. Рекомендації психолога щодо вибору професії і самовдосконалення. Зауваження лікаря щодо обмежень при виборі професії і шляхів зміцнення здоров'я.

6. Важлива інформація. Інформація, яку здобув сам учень і яка стосується побудови його освітньої траєкторії, професійного плану, або розвитку особистісних якостей.

7. Результати виконання. Виконання письмових практичних робіт учня на уроці і самостійних робіт учня при вивченні курсу «Побудова кар'єри» [4].

Отже сучасні умови ринкової економіки в нашій країні і світова фінансова криза значно підвищили роль компетентного професіонала на ринку праці. Конкурентноспроможними стають працівники, які здатні не лише відповідати вимогам професійного середовища, а й спрямовані на досягнення самостійно визначених високих стандартів у своїй професійній діяльності. При цьому відсутність у сучасної молоді необхідного інструментарію для реалізації власного потенціалу з метою підвищення ефективності діяльності досягнення й мотиваційної регуляції поведінки є на сьогодні актуальною проблемою. Тому при організації профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання важливим представляється не лише підготовка учнівської молоді до професійного самовизначення, а й формування спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх, розвиток їхньої здатності до самоактуалізації, до безперервного самовдосконалення впродовж життя.

Література

1. Васильев И. А. Мотивация контроль за действием. / И. А. Васильев, М. Ш. Магомед-Эминов. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 144 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003.
3. Мельник О. В. Принцип активного професійного орієнтування учнів / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць / [ред.колег. О. В Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2009. – Вип. 13. – Кн. 2 – С. 299-308.

4. Програма «Побудова кар'єри» [для 11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів] (35 годин) / О. В. Мельник, І. І. Ткачук // Трудова підготовка в закладах освіти. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – № 3. – С. 30-39.

5. Модели организации профильного обучения на основе индивидуальных учебных планов: сборник научно-методических материалов / [Т. П. Афанасьева, В. И. Ерошин, Н. В. Немова, Т. Н. Пуденко]. – М.: СпортАкадемПресс, 2005. – 104 с.

6. Побудова кар'єри: Програма для 10-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів // Бех І.Д. (Науковий консультант), Мельник О.В., Гуцан Л.А., Дятленко С.М., Морін О.Л., Ткачук І.І., Скалько О.В., Шабдінов М.Л. // Науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки «Трудова підготовка в закладах освіти». – Київ, 2008. – №3 (55). – С. 45-56.

7. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность (2-е изд.) / Х. Хекхаузен. – М.: Смысл, 2003. – 860 с.

Мерзлякова Олена Леонідівна

*молодший науковий співробітник
відділу профорієнтації і психології
професійного розвитку Інституту
педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, канд. психол. наук*

Роль вчителя у формуванні профорієнтаційного простору

Соціально-економічна та політична криза, яку переживає сьогодні українське суспільство, актуалізувала потребу в людях, здатних до продуктивної самореалізації через самопізнання, самовизначення, тобто здатних до активного саморозвитку. Дуже важливим є те, щоб саморозвиток й особистісне становлення стали життєвими орієнтирами для самої людини – освіта створює умови розвитку і саморозвитку особистості, скористатися наданими ресурсами може лише сама людина. Тому постає питання про нерозривний зв'язок процесів саморозвитку та життєвого й професійного самовизначення. Профорієнтаційний супровід професійного самовизначення сучасних школярів є відомим і невідомим одночасно. Відомим, оскільки ця тема постійно хвилює науковців і практиків психолого-педагогічної галузі: адже вибір випусником школи успішної професії та подальше опанування нею складає найважливіший інтегрований результат зусиль педагогів, вихователів, шкільних психологів та інших освітян. Сучасні українські дослідники (Є. В. Єгорова, Н. І. Литвинова, І. П. Маноха, М. В. Папуча, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалка, В. В. Синявський, Б. О. Федоришин та інші) розуміють професійне самовизначення як діяльнісний прояв свідомого суб'єкта, що здійснює життєво важливий вибір.

І все ж таки профорієнтаційний напрямок є маловідомим, оскільки

мало прогнозованою і непередбачуваною є вся наша загальна життєдіяльність – соціальна, політична, економічна, тощо. Змінюється не лише світ професій, змінюється весь зміст стратегій профорієнтації, адаптації, творчої розбудови власної професійної ситуації кожною особистістю. Сучасним школярам, випускникам навчальних закладів дуже складно зробити свій власний професійний вибір, оскільки і кількість можливих виборів постійно зростає, і подальші альтернативи професійної діяльності є дещо розпливчастими. І тому сучасний старшокласник дуже потребує грамотної профорієнтаційної допомоги.

На нашу думку, таку допомогу перш за все старшокласникові може надати людина, яка знаходиться з ним в безпосередньому повсякденному контакті – вчитель, класний керівник або шкільний практичний психолог. На жаль, у більшості випадків педагоги та шкільні психологи не забезпечені належним чином тими засобами, методиками і інформаційними матеріалами, які необхідні для повноцінної профорієнтаційної діяльності. Крім того, не завжди вчителі вважають за необхідне застосовувати у власній діяльності профорієнтаційний напрямок. Отже, узгодження завдань розвивальної педагогіки з профорієнтаційними завданнями дозволить під іншим кутом зору побачити й форми профорієнтаційної діяльності в сучасній школі, й залучити профорієнтаційні процеси до організації психолого-педагогічного простору, сприятливого для саморозвитку всіх залучених у нього суб'єктів.

Виявленню психологічних умов такої діяльності й присвячене заплановане на найближчі три роки дослідження. Його об'єктом виступає профорієнтаційний простір як чинник саморозвитку суб'єктів педагогічного процесу. Предметом дослідження є психологічні умови організації профорієнтаційного простору як чинника саморозвитку суб'єктів педагогічного процесу. Дослідження переслідує мету виявлення психологічних умов організації профорієнтаційного простору та вивчення його зв'язку з саморозвитком суб'єктів педагогічної діяльності.

У дослідженні ми виходимо з гіпотези, що оскільки процеси саморозвитку й професійного самовизначення нерозривно пов'язані у старшому шкільному віці, застосування вчителем профорієнтаційних технологій в своїй навчально-виховній діяльності сприятиме загальній активізації простору саморозвитку. Його методологічною основою постають імовірнісний підхід до загальної теорії світу та природи людини; ключові принципи синергетики про розвиток відкритих неврівноважених систем; системний підхід до обробки інформації щодо об'єктів з високим ступенем функціональної відособленості. Теоретичну основу дослідження складають концепції розвитку психіки Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка та ін., теоретичні положення стосовно структури та механізмів саморозвитку, представлені у працях Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, Б. Д. Ельконіна, Л. М. Куликової, В. Г. Маралова, Г. С. Костюка, В. О. Татенка, С. Д. Максименка,

М. Й. Боришевського, О. П. Колісника та ін.; концептуальні засади психолого-педагогічної підтримки особистості у форматі «педагогіки розвитку», сформульовані Б. Д. Ельконіним, О. С. Газманом, Г. К. Селевком, та ін.; практико-орієнтовані принципи активізації саморозвитку учнів, викладені у працях Г. А. Цукерман, І. Д. Бека, І. С. Булах та ін.

У дослідженні ми виходимо з наступних концептуальних ідей.

1. Педагогіка розвитку (термін Б. Д. Ельконіна) передбачає не підтягування особистості учня до певних, попередньо заданих зразків, а сприяння розкриттю її власного потенціалу через створення простору саморозвитку.

2. Найбільш сприятливим майданчиком самореалізації особистості є її професійна діяльність, тому професійне самовизначення юної особистості є одночасно вибором майданчика подальшого саморозвитку.

3. Механізм саморозвитку особистості найбільш активно починає працювати у старшому шкільному віці, профорієнтаційна діяльність вчителя може одночасно підсилити процес професійного самовизначення та сприяти запуску механізму саморозвитку.

4. Усвідомлення вчителем нових засад освіти (розвиток та самореалізація замість налаштування на зразок та адаптації) передбачає трансформацію цілей та засобів психолого-педагогічного впливу, в тому числі через застосування нових змістів та форм профорієнтаційної діяльності.

Таким чином, дослідження присвячено віднаходженню та науковому обґрунтуванню зв'язків між саморозвитком особистості та її професійним самовизначенням в умовах навчально-виховного процесу. Віднаходження психологічних засад залучення вчителів до профорієнтаційної діяльності для загальної активізації простору саморозвитку, зокрема через реалізацію технології активізації саморозвитку старшокласників, розробленої в форматі попередньої науково-дослідної теми.

Створення та впровадження комплексної системи психолого-педагогічних заходів для активізації процесів саморозвитку у старшокласників передбачає опрацювання основних та допоміжних напрямів психолого-педагогічного супроводу. До основних напрямів відноситься: допомога у самопізнанні, самоусвідомленні та формуванні адекватної та позитивної «Я-концепції» молодій людині (формування готовності до саморозвитку); допомога у проектуванні життєвої самореалізації, перш за все через професійне проектування (оволодіння стратегіями самопобудови [1]); розвиток особистісної рефлексії та критичності мислення, оволодіння учнями навичками позитивного мислення (запуск механізму саморозвитку).

Допоміжні напрями психолого-педагогічного супроводу передбачають: сприяння розвитку окремих якостей, притаманних особистості, що самоактуалізується: активність, відкритість, відповідальність, сенситивність, гнучкість, тощо (оптимізація особистісного розвитку); сприяння розвитку конкретних професійно-важливих якостей для підвищення

ефективності майбутнього процесу професійної самореалізації (зв'язок особистісного становлення з професійним розвитком); створення психолого-педагогічного простору взаємодії «учень – вчитель», побудованого на принципах гуманістичної педагогіки (цілеспрямоване формування організаційної культури, спрямованої на саморозвиток); проведення системи занять для батьків з метою надання консультативно-методичної допомоги з актуальних питань професійного та життєвого самовизначення старшокласників та ключових засад конструктивної взаємодії батьків та дітей (розширення впливу організаційної культури закладу на всіх суб'єктів педагогічної діяльності).

Зазначена система містить в собі не лише заходи по роботі з учнями, а також охоплює й інші структурні елементи навчального середовища, тобто спрямована на активізацію саморозвитку педагогів та оптимізацію взаємодії учнів з їх батьками. Приклади такої системної роботи наведені у окремих наших публікаціях [4; 5], а також у розроблених нами програмах занять з педагогами [2] і батьками. Щодо організації навчального процесу з метою активізації саморозвитку старшокласників, проведене нами дослідження дозволило визначити наступні актуальні напрямки психолого-педагогічного впливу для різних паралелей учнів старшої школи:

- для 8–9 класів – розвиток комунікативних вмінь та напрям розвитку критичності мислення, які сприяють напрацюванню навичок партнерської взаємодії, розвитку рефлексії; розвивають вміння працювати з інформацією;
- для 9–10 класів – профорієнтаційний напрям, що сприяє професійному самовизначенню, знайомить з основами професійного планування [3];

- для 10–11 класів – напрям стратегічного планування та проектування кар'єри, що сприяє оформленню професійного самовизначення учнів у вигляді індивідуального професійного плану та пропонує старшокласникам інструментарій побудови власної кар'єри [1].

Крім того, протягом всього періоду навчання в старших класах доцільним є індивідуальне консультування старшокласників з питань профорієнтації, в тому числі на базі природних задатків для більш усвідомленого формування Я-концепції та подальшої побудови професійного плану на її основі.

Розробка та подальше впровадження системи профорієнтаційних психолого-педагогічних заходів сприятиме активізації саморозвитку всіх залучених учасників педагогічного процесу: учнів, викладачів, кураторів, тощо. Це дозволить реалізувати конкретні кроки в напрямку подальшої гуманізації сучасної системи безперервної професійної орієнтації та експериментально довести необхідність впровадження у педагогічну освіту профорієнтаційного напрямку як окремого завдання педагогічної діяльності.

1. Мерзлякова О. Л. Вивчення професійних орієнтацій учнів та розробка спецкурсу з планування кар'єри як одного із засобів оптимізації процесу саморозвитку старшокласників / О. Л. Мерзлякова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : [зб. наук. пр.] – К., 2007. – Сер. 12 : Психолог. науки, вип. 18 (42). – С. 88-93.

2. Мерзлякова О. Л. Вчителі й учні: мистецтво діалогу: семінарські і тренінгові заняття психолога з педагогами / Олена Мерзлякова. – К. : Шк. світ, 2008. – 112с.

3. Мерзлякова О. Л. Сприяння саморозвитку старшокласників методами профорієнтації / Мерзлякова О. Л. // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання: зб. наук. пр. III Всеукр. наук.-практ. конф. / [упоряд. Міропольська М. А. та ін.]; Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України. – К., 2008. – С. 174–183.

4. Мерзлякові О. Л. Застосування вчителем інформаційно-телекомунікаційних технологій і профорієнтаційному супроводі старшокласників. / Мерзлякова О. Л.// Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: зб. наук. пр., ч. 2 [за ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало] – Львів: ЛДУ БЖД, 2009. – С. 89-93.

5. Побірченко Н. А. Успішна професія – як її вибрати: нові підходи до організації професійного самовизначення учнівської молоді. / Н. А. Побірченко О. Л. Мерзлякова. // Психолог. – 2009. – № 1 – С. 12-17.

Охріменко Заріна Володимирівна

*молодший науковий співробітник
лабораторії профорієнтації та
трудового виховання Інституту
проблем виховання НАПН України*

Проблема виховання професійно важливих якостей в процесі професійного консультування старшокласників

Проблема формування професійно-важливих якостей у молоді є досить актуальною в наш час. Це пов'язано з тим, що відбулася зміна ролі певних професійно-важливих якостей, існує розбіжність у переліку якостей важливих для успішного виконання діяльності в конкретній професійній сфері. Ряд науковців також звертають увагу на те, що процес формування професійно важливих якостей є безконтрольним, ринкові моделі поведінки гарно сприймаються дітьми, однак канали трансляції економічної інформації практично не піддаються контролю. Діти швидко засвоюють стереотипи поведінки з засобів масової інформації, та починають наслідувати певні патерни, віддаючи перевагу на користь егоїстичної поведінки та споживачького ставлення до життя.

Слід зазначити, що більшість сучасних досліджень зосереджуються переважно на формуванні професійно важливих якостей в процесі професійної освіти студентів. Однак саме в юнацькому віці учень вирішує

питання не лише «ким бути?», а й «яким бути ?». Криза юнацького віку часто пов'язана з тим, що юнак хоче мати професійно важливі якості, однак розуміє, що досягнути матеріальне благополуччя можливо за допомогою зовнішніх, а не внутрішніх факторів. Отже, на нашу думку, важливою є підтримка учня на шляху саморозвитку з метою виховання необхідних професійно важливих якостей.

Саме таку підтримку учню може забезпечити система професійного консультування, адже вона відрізняється від інших форм профорієнтаційної роботи (О. Вітковська) максимальною індивідуалізацією підходів. Частіш всього професійне консультування постає як система психолого-педагогічного вивчення особистості з метою надання їй науково-обґрунтованих порад щодо найбільш оптимальних для неї напрямків і засобів професійного самовизначення [9]. Однак проблемним моментом професійної консультації залишається підхід до розуміння завдань і мети профконсультативної роботи. Частіш всього профконсультативна робота базується на спрямовуючому і коректуючому впливі на учня та контролі за «правильністю» процесу професійного самовизначення (О. Голомшток, Н. Гейжан, М. Захаров, С. Чистякова, та ін.). За такого підходу переважаючим є ставлення до учня як до об'єкта педагогічної дії [4].

На думку представників української профорієнтаційної школи (О. Вітковська, Б. Федоришин) професійна консультація не може розглядатися як вплив, прищеплювання, навчання, спрямування особистості у напрямку, що обрав консультант. Консультація може включати раду, але за своєю суттю має бути формою психолого-педагогічної допомоги. В основі такої допомоги лежить орієнтація психолога на індивідуальний підхід до особистості клієнта, який реалізується через ретельне психодіагностичне обстеження особистості, врахування її здібностей, нахилів, інтересів. Отже, консультант має перш за все виходити з індивідуальності клієнта [4].

М. Пряжников запропонував метод активізуючої профконсультації, окрім діагностичних, інформаційних функцій така профконсультація включає здійснення морально – емоційної підтримки людини, сприяє формуванню у неї оптимістичного ставлення до свого професійного майбутнього.

Сучасні дослідники надають перевагу розвиваючому, активізуючому, діалогічному підході до профконсультування. При цьому концептуальний підхід до проблем психології особистості, її розвитку, розуміння суті процесу професійного самовизначення буде виконувати скеровуючи і орієнтуючу роль в роботі консультанта.

Відомо, що уже в підлітковому віці під впливом професійно-орієнтованих мрій та нахилів відбувається саморозвиток якостей притаманних представникам певних професій. Однак, потреба професійного самовизначення стає головною рушійною силою розвитку особистості в юнацькому віці. Н. Чабан зазначає, що необхідність близького життєвого самовизначення загострює інтерес старшокласника до сфери професійної

праці, а виходячи з цього актуальною стає проблема набуття якостей ділової людини. У старшокласників увага зосереджується на формуванні професійно-важливих якостей майбутньої професійної діяльності, самопідготовки до неї і саморозвитку (С. Чистякова). У старшому шкільному віці визначальним фактором психічного розвитку особистості є формування наукового і морального світогляду. В цей період формується певний ідеал в якому пов'язуються в єдину систему усі завдання та вимоги школяра, і який виконує функцію спонукання і організації всіх інших його потреб і прагнень. Збільшується кількість потреб, змінюється їх зміст. Завдяки прагненням, які ідуть від свідомо поставлених цілей, старшокласник отримує здатність свідомо керувати своєю потребнісно-мотиваційною сферою. В міру дорослішання підвищуються вимоги до старшокласника з боку батьків, вчителів та самого школяра. У юнацькому віці з'являється особистісне новоутворення – здатність свідомо ставити цілі, пов'язані з майбутнім життям і діяльністю та досягати ці цілі. Процес професійного самовизначення здійснюється на основі формування світогляду старшокласника, який виступає як єдина система уявлень про сенс життя, про вимоги до себе та інших, потреб у самовизначенні, переконань, власної точки зору на дійсність [3]. Потреба у самовихованні з'являється, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистісних якостей і поведінки вимогам суспільства. Крім цього, активність особистості і здатність до усвідомлення саморегуляції діяльності є необхідними умовами успішного професійного становлення і формування професійної придатності фахівця.

Таким чином, цей період є найкращим для самовиховання особистості в контексті вимог майбутньої професійної діяльності та формування необхідних професійних якостей.

Професійно важливі якості особистості є необхідною умовою успішного виконання певного виду професійної діяльності. В психологічному тлумачному словнику зазначається, що будь-які якості суб'єкта, що пов'язані з процесом діяльності, та забезпечують ефективність її виконання, за параметрами продуктивності, якості праці та надійності відносяться до професійно-важливих. Професійно-важливі якості диференціюють людей за ефективністю праці і протягом всієї діяльності залишаються відносно стійкими, стабільними. Недостатній розвиток таких якостей не вдається повною мірою компенсувати іншими якостями [8].

Кожна професійна діяльність, на думку Л. Барановської, вимагає від фахівця наявності свого спеціального набору особистісних якостей, до яких дослідниця відносить відповідальність, наполегливість, добросовісність, терпимість та товариськість. При цьому під впливом специфічної професійної діяльності деякі загальнолюдські властивості починають виявлятися як професійні [5]. Схожі погляди має Н. Побірченко, яка вважає, що професійність – це досягнення такого рівня, коли особистісні якості стають професійними [7].

Вихованню професійно важливих якостей у вітчизняній науці приділялася велика увага. Серед сучасних науковців цю проблему розглядають: Л. Барановська, В. Блюмкін, І. Вільш, О. Єрмолаєва, Т. Сорочан, В. Синявський, та ін. Однак, сучасні дослідження цієї сфери стосуються переважно управлінської та підприємницької діяльності. До професійно важливих якостей підприємця Н. Побірченко відносить: ініціативність, інтелектуальну працездатність, креативність, врівноваженість емоційно-вольової сфери, відповідальність, схильність до ризику [там же]. О. Коропецька виділяє цілеспрямованість, відповідальність, самостійність, організованість, ініціативність, поведінкову гнучкість, творче ставлення до обраної діяльності та ін. Ю. Барабаш та Р. Позінкевич звертають увагу на важливість формування у учнів раціональних навичок самостійної праці та необхідність виховувати риси ділового, раціонально організованого самостійного працівника [2]. Б. Федоришин до ділових якостей відносить вимогливість до себе, організованість, відповідальність, самостійність, доброзичливість [9]. Н. Чабан на основі аналізу науково-практичних і теоретичних досліджень здійснила спробу ранжування ділових якостей, які частіш всього зустрічаються в працях науковців. Серед них в першу п'ятірку входять організованість, відповідальність, практичність, раціональність, наполегливість [10].

Ряд науковців розглядають відповідальність, ініціативність та організованість в якості інтегральних якостей особистості, структурними елементами яких виступають такі якості як: дисциплінованість, самостійність, працелюбність, вимогливість до себе, (В. Гольнева, В. Коноплич, Г. Рябоконь, Н. Чабан). Ю. Барабаш зазначає, що такі якості як ініціативність, самостійність, наполегливість, добросовісність, акуратність, свідчать про ставлення людини до праці, вони необхідні в будь якому виді діяльності. Працьовита і організована, з високим рівнем почуття обов'язку і відповідальності людина в будь якій діяльності досягне успіху [2].

Сучасні психолого-педагогічні дослідники здебільшого наголошують на важливості формування якостей особистості, які допоможуть досягнути успіху в будь якій професійній діяльності. Отже, аналізуючи науковий доробок можна зробити висновок, що більшість науковців вважають за необхідне формувати морально-вольові риси характеру, які можуть виступати також в якості професійно важливих. Однак, кожна професійна якість не може існувати в структурі особистості як окрема. Тому, що жодна якість не може існувати поза контекстом цілісної особистості дитини (Л. Божович), поза системою мотивів її поведінки, відносин з дійсністю, переживань, переконань. Кожна якість буде міняти свій зміст і будову в залежності від того з якими іншими якостями і особливостями суб'єкта вона пов'язана, а також в якій системі зв'язків вона виступає в конкретному акті поведінки. Цю думку підтверджує М. Ярмаченко, пов'язуючи самоконтроль з самовимогливістю мірою розвитку почуття відповідальності за власні дії та вчинки. В

психологічному словнику зазначається, що вимогливість пов'язана з такими вольовими якостями, як самостійність, самоконтроль, наполегливість, цілеспрямованість. Всі вони відіграють важливу роль у самовихованні, яке постає як свідомо діяльність, спрямована на якомога повнішу реалізацію себе як особистості [6].

Отже, необхідною умовою виховання є самовиховання, яке передбачає активну участь особистості у власному професійному та особистісному становленні. У психологічній енциклопедії зазначається, що усвідомлене і цілеспрямоване самовиховання розпочинається наприкінці підліткового віку, коли особистість набуває досвіду самостійної поведінки і у неї виникає потреба в самореалізації. Важливим мотивом самовиховання стає незадоволення собою внаслідок усвідомлення власних недоліків і невідповідність особистісних якостей сформованому ідеалу. Самовиховання є відносно пізнім надбанням онтогенезу, оскільки можливе лише за наявності в індивіда певного рівня самосвідомості, критичності мислення, готовності до самовизначення і самовдосконалення, чітко усвідомлених життєвих цілей та ідеалів. Воно пов'язане зі здатністю людини до самоаналізу і самооцінки, з умінням контролювати свою поведінку і діяльність. Потреба у самовихованні з'являється, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистісних якостей і поведінки вимогам суспільства. Крім цього, активність особистості і здатність до усвідомлення саморегуляції діяльності є необхідними умовами успішного професійного становлення і формування професійної придатності фахівця.

В. Синявський наголошує щоб розвивати у процесі самовиховання і саморозвитку свої позитивні якості і властивості, долати або компенсувати інші особистості необхідно їх знати і уміти зіставляти з вимогами різних професій. Отже, профконсультативна робота має бути побудована таким чином, щоб старшокласник оволодів способами вияву і аналізу своїх індивідуально-психологічних особливостей, нахилів, здібностей, які мають суттєве значення для вибору чи зміни професії. Ознайомлення учнівської молоді в процесі профконсультації з професіографічними характеристиками професій стимулює їх аналітичне мислення щодо зіставлення своїх індивідуально-психологічних особливостей з вимогами конкретної професії до психологічної структури працівника, розвиває самопізнання і самовиховання професійно важливих якостей, дає можливість сформулювати в учнівської молоді чіткий професійний план. Щоб розвивати у процесі самовиховання і саморозвитку свої позитивні якості, долати або компенсувати інші особистості, наголошує вчений, необхідно їх знати і уміти зіставляти з вимогами різних професій [8].

Аналіз особливостей прояву тих чи інших психічних процесів конкретної особистості має бути пов'язаний з аналізом її особистісної сфери, для того щоб після діагностики констатуючого характеру перейти до прогностуючої діагностики. Саме в цьому разі профорієнтація досягає не лише

консультативного, а й педагогічного, виховного ефекту, потрібного для корекції особистості, з метою її спрямування на найбільш доцільні для неї напрямки професійного самовизначення. Отже у процесі професійного консультування мають бути сформовані цілі самовиховання [9].

З метою самовиховання вольових якостей, Л. Ахтарієва пропонує створення програми самовиховання, необхідними елементами якої мають бути: допомога учню у визначенні ідеалу, самооцінка своїх якостей. зміна установки з «я повинен» на «я хочу» [1].

Т. Становська розглядаючи формування професійної спрямованості старшокласників на професійній сфері управлінської діяльності звертає увагу на необхідність випереджаючої підготовки учнівської молоді до професійної діяльності у сфері менеджменту. Формування професійного інтересу, мотивів вибору професії, розвиток професійно-важливих якостей передбачає включення школярів у відповідну навчально-практичну діяльність (ділові, рольові ігри, аналіз професіографічних досліджень).

В. Савченко зазначає, що прагнення старшокласників працювати з повною віддачею своїх сил і здібностей, нести відповідальність за результати праці значно збільшується, якщо задовольняється їх потреба до отримання навичок і вмінь майбутньої професії. Важливим фактором формування відповідального відношення до праці є включення учнівського самоуправління.

При цьому профорієнтаційна робота з молоддю, як система здійснення підготовки до її свідомого професійного самовизначення може мати успіх лише за умови неформального, суб'єктного, особистісного підходу до проблем кожної молодої людини. Найбільші можливості для цього має професійна консультація [4]. Саме в такому випадку вона буде виконувати виховне завдання (П. Шавір) яке полягає в тому, щоб сприяти правильному розв'язанню протиріч в процесі професійного самовизначення.

Отже, формування професійно важливих якостей має бути методологічно обґрунтоване і здійснюватися систематично. Найкращі можливості для цього має система шкільної профконсультативної роботи, яка постає як виховна особистісно-орієнтована система, що сприяє саморозвитку особистості, а також здійснює допомогу учню в розв'язанні внутрішніх конфліктів та протиріч, що виникають в процесі професійного становлення. Сучасні дослідники наголошують, що останнім часом суттєво збільшилися увага і вимоги роботодавців саме до особистісних характеристик майбутніх працівників. Саме тому доцільною є не лише допомога учню в професійному самовизначенні, а й увага до розвитку професійно важливих якостей в процесі професійної консультації.

Література

1. Ахтариева Л. Г. Развитие предпринимательских способностей у старшекласников : Учеб. пособ. – Уфа: Уфимский технолог. и-т сервиса, 2001. – 167 с.

2. Барабаш Ю. Г., Позінкевич Ю. Г. Психолого-педагогічні основи вибору професії: Навч. посібн. – Луцьк : РВВ «Вежа Волинського держуніверситету ім. Л. Українки», 2003. – 201 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Вітковська О. В. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації: Монографія. – К. : Наук. світ, 2001. – 91 с.
5. Ермолаева Е. А. Профессиональные качества специалиста в модели его деятельности // О методологических и методических принципах построения специалиста высшей квалификации. – Томск, 1979. – С. 64-65.
6. Педагогічний словник [під ред. М. Д. Ярмаченка]. – К. : «Педагогічна думка», 2001. – 516 с.
7. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності: автор. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікоап психологія». – К., 2000. – 39 с.
8. Синявський В. В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії: навчальний посібник. – К: ІПК ДСЗУ, 2010. – 89 с.
9. Система профинформационной работы со старшеклассниками / Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман, и др. [под. ред. Б. А. Федоришина]. – К.: Радянська школа, 1988. – 176 с.
10. Чабан Н. І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників: монографія. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – 100 с.

Скалько Олена Вікторівна

*молодший науковий співробітник
лабораторії трудового виховання і
профорієнтації Інституту проблем
виховання НАПН України*

Потреби ринку праці у фахівців інженерно-технічного профілю

В умовах інформаційного суспільства особливого значення набуває ефективність використання людського ресурсу що значною мірою залежить від якості робочої сили і реалізації її здібностей, професійно – психологічного та творчого потенціалу. Проблеми глобалізованого суспільства, посилення конкуренції в світовому економічному просторі актуалізують підготовку фахівців у всіх сферах трудової діяльності.

Трудовий потенціал суспільства визначається характером формування та реалізації здатності до праці кожної особи і значною мірою залежить від професійного вибору та успішності здобуття або зміни професії. Фактором, що сприяє професійному самовизначенню та реалізації здатності до праці особи, є дієва система професійної орієнтації населення.

Проблема професійного самовизначення стає особливо актуальною у старшому шкільному віці, однак не обмежується тільки цим етапом у житті людини. Первісний вибір трудової діяльності може бути переосмислений у подальшому процесі професіоналізації людини, у тому числі під час навчання у вищому навчальному закладі або після його закінчення.

Потреба у зміні професії може з'явитися як у молодій людини, так і у працівників зрілого віку, які вже мають досвід роботи, набуті знання, вміння, навички. Допомогти у цьому покликана професійна переорієнтація.

Інтеграція України в СОТ передбачає використання певних стандартів міжнародного ринку праці, зокрема застосування компетентнісного підходу при підготовці фахівців та у професійному доборі персоналу. Вирішальна роль у формуванні та виявленні компетенцій випускників навчальних закладів, претендентів на робочі місця (посади) належить професійній орієнтації, оскільки високого рівня розвитку компетенцій можна очікувати лише в тієї людини, яка не тільки за своїм бажанням вибрала майбутню професію, але й має необхідні якості [1].

Розглянемо, що таке компетентність? На думку І. Беґа трактування поняття компетентність дуже широке: до нього відноситься і навчальні здібності, знання та вміння і навички. Наприклад, комунікативні, соціальні навички, моральні цінності та ставлення [2]. У ринкових умовах пріоритет надається комунікативним, адаптивним працівникам із ціннісними орієнтаціями, які відповідають корпоративній культурі організації. Особливо затребуваною нині є здатність фахівця інтегрувати свої знання, професійний досвід, особистісний потенціал для вирішення поставлених завдань і продемонструвати це поведінковими ознаками відповідних компетенцій. Спостерігати та оцінювати поведінкові характеристики людини дають змогу як традиційні, так і не традиційні методи професійної психодіагностики.

Передумовою включення людських ресурсів у суспільне виробництво є професійне самовизначення особистості, вибір нею спеціальності, місця навчання і роботи. Найдоцільніше вирішити ці надзвичайно важливі питання можливо за допомогою професійної орієнтації. Сутність профорієнтації полягає у тому, щоб допомогти людині вибрати таку професію, яка якомога більше відповідає її бажанням, схильностям, здібностям, психофізіологічним особливостям та потребам ринку праці. Правильний вибір професії значно сприяє, успішності трудової діяльності, розвитку творчої активності та задоволеності нею. Результати останніх досліджень показали, що продуктивність праці працівників, які за своїми якостями відповідають вимогам професії, в середньому на 20% вища, ніж у тих хто таким вимогам не відповідає, а майже 40% працівників, які змінюють місце роботи, ще ті, хто вибрав роботу не за здібностями. Об'єктивна необхідність у профорієнтаційній діяльності проявляється та посилюється із зародженням та поглибленням суспільного розподілу праці. Конкретний стан суспільного розподілу праці визначає взаємозв'язок людини і професією тип цього

взаємозв'язку залежить від існуючого набору видів праці, кількість яких за умов науково – технічного прогресу безперервно збільшується. Відбуваються зміни у змісті та умовах праці залежно від складності технології, форм організації праці та рівня підготовки працівників.

Проблему вибору професії молоддю розглянемо в теоретичному та практичному аспектах. З одного боку, відображається прагнення, намагання молоді, з іншого – конкретне здійснення цих намірів, реалізація особистих планів (реальний вибір професії). Вирішення цієї проблеми можливо в двох напрямках:

- формування особистих намірів і інтересів молоді з урахуванням соціально-економічних потреб суспільства;

- приведення бажань, особистих планів молоді у відповідність із можливостями їх реалізації.

Найважливішим з погляду врахування суспільних інтересів є вплив на вибір професії після закінчення школи в період самовизначення особистості. В умовах трансформаційних змін в економіці випускнику школи складно уявити потреби виробництва в кадрах тих чи інших професій, реальні можливості працевлаштування чи продовження навчання, специфіку різних професій, правильно оцінити свої схильності та здібності. Нині існує понад 5,4 тис. професій, вищі навчальні заклади готують спеціалістів із 340 професій, технікуми – з 450, професійно-технічні заклади – з 1100 професій. Кількість професій швидко змінюється щороку. Кожний рік виникає близько 500 нових професій і майже стільки ж старих відмирає.

Якщо молода людина здатна співвідносити свої інтереси з власними можливостями та потребами суспільства, можна говорити про первісне професійне самовизначення. Однак професійне самовизначення – це не одноразовий вибір професії, а безперервний процес самопізнання, формування інтересів, визначення напрямів набуття кваліфікації, які пронизує всі етапи навчальної і трудової діяльності особистості. Тому питання про вибір професії може виникати протягом усього періоду активного життя людини.

Сучасну молодь вже не приваблюють робітничі професії, що не потребують професійної освіти і підготовки. Випускники шкіл вибирають в основному професії, які передбачають вищий рівень професійної освіти. Цим пояснюється той факт, що найменша частина учнів старших класів віддає перевагу роботі у сільському господарстві, матеріальному виробництві. Різко збільшилась кількість бажаючих отримати економічну, фінансову, юридичну освіту. Саме ці види освіти дають можливість бути у майбутньому лідером, матеріально забезпеченим, мати високий соціальний статус у суспільстві.

Але, на жаль, всі не можуть бути лідерами та мати високий статус у суспільстві треба комусь і руками працювати і обслуговувати технічні об'єкти. Зараз, Міністерство освіти почало активно модернізувати систему професійно-технічної освіти, розроблюючи сучасні стандарти робочих

професій. Ця політика знаходить розуміння у вітчизняному та іноземного бізнесу, що зацікавлений у розвитку української інфраструктури. Необхідно, і це є завданням професійної орієнтації, орієнтувати школярів, а головне їхніх батьків – на практику. Адже майстер виробництва, що відповідає сучасним вимогам, здатен заробити набагато більше ніж черговий носій, престижної економічної спеціальності, що ледь-ледь влаштовується касиром в банк чи продавцем у супермаркет [3].

Головний недолік пострадянської науки та освіти – розрив зв'язків із промисловістю. Але це не є питання, що немає вирішення. Наведемо приклад Сінгапуру. Керівництво вузів та професорський склад у своїй більшості самі є підприємцями-новаторами. Поріг доступу до безкоштовної вищої освіти значно вищий ніж в Україні, але дипломи при цьому не девальвовані, а також відсутня соціальна нерівність.

Таким чином, на сучасному етапі процес вибору професії ускладнюється під впливом цілої низки факторів (розвиток інноваційних технологій, ринкових відносин, зміни у системі мотивації праці), які призводять до відмирання старих професій, скорочення строку життя професій і появи принципово нових, зміни змісту та умов праці в рамках традиційних професій.

Наявність з одного боку безліч професій і спеціальностей виробництва, що ускладнюється, а з іншого – людей, які відрізняються стійкими індивідуально – психологічними характеристиками об'єктивно потребує організації профорієнтаційної діяльності.

Історичний досвід показує, що процес вибору професії є найбільш оптимальним за умови перетворення профорієнтації у державну справу, створення у суспільстві науково обгрунтованої комплексної системи організації профорієнтації, функціонування спеціальної мережі служб укомплектованих підготовленими фахівцями.

Основною профорієнтаційною проблемою в наш час є переорієнтація з престижних гуманітарних напрямків на більш практичні більш затребувані інженерно-технічні та висококваліфіковані робітничі професії. Тут відіграють значну роль профорієнтація та профагітація як профорієнтаційні заходи. Другою проблемою є налагодження більш тісного зв'язку технічного навчання із виробництвом. Тут приклади можна брати і на Сході як у Сінгапурі, так і на заході – у Великобританії та Канаді [4]. У цих країнах вже дійшли висновку про необхідність виробничо-тренувального підходу до працевлаштування студентів. До навчання студентів та старшокласників залучаються фірми спонсори. Таким чином у молоді формується більш реальне уявлення про майбутню роботу, а роботодавці можуть собі формувати робочу зміну вибираючи собі найбільш здібних та придатних для даного виду діяльності молодих фахівців.

Трагічним прикладом дефіциту кваліфікованих технічних працівників є нещодавня трагедія на «Фукусімі». Навіть у такій високотехнологічній країні

як Японія є перекіс у кількості менеджерів виробництва і кваліфікованих спеціалістів. Коли хвиля цунамі впала на атомну станцію із 13 дизель-генераторів дванадцять одразу зупинилося. Справа втім, що тільки два з них знаходились під землею, а інші розташовувалися у залитих водою нижніх приміщеннях блоків. На станції де була відсутня електроенергія, замість того щоб налагодити подачу електроенергії, почали евакуювати персонал, із 800 людей, залишилося тільки 60. Через 8 годин відмовили аварійні акумулятори, а пересувні армійські генератори раптом виявилися невідходящими. Тому у критичний момент станція виявилась без електроенергії.

В Японії при наявності лінії електропередач менше ніж у двох кілометрах, чекали нових генераторів із Токіо. Тим часом реактори на АЕС «Фукусіма» нагрівалися, тиск у них зростав. Виникла загроза розриву корпусів, довго не могли скинути тиск. Але найстрашніше було в іншому: ніхто не брав на себе відповідальність за проведення робіт. Виникло декілька центрів прийняття рішень які дуже погано уявляли собі що коїться на станції.

Провідні менеджери ТЕРСО добре розумілися на продажу електроенергії, котируванні, акціях компанії... Але в питаннях ліквідації аварії – явно «плавали» [5].

Людей, що залишилися на станції для контролю ситуації не вистачало, а ввести допоміжний персонал ніхто не наважувався. І через добу у першому реакторі зірвався водень що накопичився, після чого через три доби станція погрузилась у хаос. У цьому відношенні, ліквідатори аварії в Чорнобилі діяли значно ефективніше. Але невідомо що було б якщо аварія на станції відбулася в наш час.

Таким чином, відсутність кваліфікованих фахівців інженерно-технічного профілю та кваліфікованого робочого персоналу відчувається в наш час і у високорозвинених країнах. Не вистачає висококваліфікованих інженерів і в Європі.

З огляду на високий рівень науково-технічного прогресу у світі це і на далі буде призводити до техногенних катастроф. Тому найактуальнішим завданням професійної орієнтації у наш час є саме орієнтація молоді на інженерно-технічні та високотехнологічні робочі професії.

Література

1. Кожан О. Т. Професійна орієнтація / О. Т. Кожан. – К.: КНЕУ, 2009.
2. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці / І. Д. Бех // Виховання і культура. – 2009. – № 12 (17-18).
3. Табачник Д. В. Кроки у майбутнє / Д. В. Табачник // Газета «2000». – 15 березня 2011 р. – С. 32.
4. Воронка Г. Виробничо-тренувальне працевлаштування студентів у Канаді та Великобританії / Г. Воронка. // Шлях освіти. – 2010. – № 1. – С. 23-29.
5. Москалевич І. Фукусіма. Уроки Економіки / І. Москалевич // Дзеркало тижня. – 2011. – № 15. – С. 12.

*молодший науковий співробітник
лабораторії трудового виховання і
профорієнтації Інституту проблем
виховання НАПН України*

Зміст професійної орієнтації учнів старших класів у процесі вивчення географії

Підготовка молодої людини до праці неможливо без підготовки її до свідомого вибору майбутньої професії. Ця педагогічна направленість здійснюється в процесі профорієнтаційної роботи з учнями як в урочний час так і в позаурочний. Цілі і завдання, які стоять перед вчителями географії, в певній мірі обмежені програмою свого предмету, але разом з тим, він повинен вирішувати і загальне завдання – готувати до життя та праці молоде покоління.

Однак, в наш час існує значний розрив між потребою народного господарства в кадрах і соціально-професійною орієнтацією молоді: здебільшого молоді люди обирають професію стихійно. Значні профорієнтаційні можливості мають уроки з курсів «Географія України» та «Соціальна та економічна географія світу», які безпосередньо впливають на ефективність економічного виховання, правильний вибір професії. Для цього вчитель може використати різноманітні форми і методи навчання: розповідь, бесіда, індивідуальні завдання, екскурсії на виробництво, зустрічі з людьми різних професій, уроки-семінари, уроки-конференції.

Даючи характеристику певним галузям економіки країни, неможливо не враховувати сучасні тенденції переходу економіки на ринкові відносини. Що в свою чергу викликає необхідність в новому підході до проблеми самореалізації особистості в професійній діяльності як в інтересах самої особистості, так і в інтересах суспільства. Підвищення конкурентоздатності працівників на ринку праці – все це дає підстави для формування у старшокласників бажання оволодіти не одну, а декілька професій.

Впродовж вивчення курсів географії 9–10-х класів нами розроблено ряд тем з профорієнтаційним змістом (в 9-му: «Населення», «Промисловість», «Сільське господарство», «Транспорт»; в 10-му: «Географія населення світу», «Світове господарство, НТР»). На цих уроках учні вивчають галузі економіки через працю людей, ознайомлюючись з широким колом основних професій.

У гімназії «Інтелект» м. Вишгорода Київської обл., після вивчення теми «Світове господарство. НТР», було проведено експериментальний урок-конференцію: «Науково-технічна революція в світовому господарстві і

профорієнтація молоді». На цьому уроці ми ставили за мету узагальнити та систематизувати вивчений матеріал учнями, розвиток навичок творчої праці учнів, продовжувати формувати професійну спрямованість у виборі майбутньої професії. Такий урок потребує чималої підготовки як з боку вчителя, так і учнів. Вчитель заздалегідь відбирає учнів – «знавців» по слідуючих напрямках: «Економіка світу» (3-4 чол.), «Економіка України» (2-3 чол.), «Профорієнтація» (6-7 чол.). Ведучий – 1 чол., які досліджують свої питання до теми. Останні учні – це «журналісти», які теж повинні добре підготуватися і підібрати найбільш цікаві запитання по питаннях дослідження. За вірну відповідь або ж цікаве запитання, активність на конференції учні отримують різного кольору «фішки», які заготовлені раніше. (Це допоможе вчителю у підведенні підсумків і виставленні оцінок).

В центрі класу – три столи, де розміщуються творчі групи учнів, на кожному столі табличка з назвою групи. На початку уроку ведучий розповідає про значення НТР у світовому господарстві. Потім творча група школярів, що працювала над темою: «Економіка світу», виступила із наступною інформацією:

- а) формування світового господарства;
- б) характерні риси та складові частини НТР;
- в) вплив НТР на темпи росту та галузеву структуру світового господарства;
- г) вплив НТР на територіальну структуру господарства та фактори його розміщення.

Творча група «Економіка України» виступила з такими повідомленнями:

- а) НТР у господарстві України;
- б) порівняння доходів населення України із доходами населення інших країн світу;
- в) сучасний розвиток економіки України.

Третя група «Профорієнтація» познайомила із змістом та завданням профорієнтаційної служби в нашій та інших країнах світу.

Після короткої інформації творчих груп учні «журналісти» задають різноманітні запитання:

1. Враховуючи світовий досвід господарювання, який шлях економічного розвитку могла б обрати Україна?
2. Які професії тісно пов'язані із НТР в Світовому господарстві?
3. Які професії користуються найбільшим попитом в українській економіці?
4. В яких галузях світового господарства йде ріст освічених трудових ресурсів?
5. Між якими сферами і чому змінилось співвідношення в епоху НТР?
6. В якій сфері виробництва працює найбільше людей і чому?

7. Якими професіями можна оволодіти для праці на виробництві нашого міста?

Відповідаючи на останнє запитання, учні третьої групи розповіли про декілька професій, які найбільш популярні на заводі точного машинобудування «Карат» та Київській гідроелектростанції.

ПРОГРАМІСТ. За стародавніх часів люди створювали величезну кількість машин та механізмів для того, щоб облегшити свою працю. Але до недавнього часу машини облегшували фізичну працю. Діяльність, яка пов'язана була з розумовою працею, обходилась без серйозної участі машин. Створення швидкодіючих електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) справедливо вважають одним із найважливіших досягнень людства.

Сама по собі машина нічого зробити не може. Вона повинна працювати під керівництвом людини з високою кваліфікацією – програміста. Завдання для машини повинні формуватися на зрозумілій для неї мові – на мові програмування. Таким чином, програміст – своєрідний перекладач, що перекладає команди на зрозумілу мову для машини.

Професія програміста – досить цікава, але в той же час і складна. Програміст повинен мати такі якості як терпіння, уважність, настирливість в досягненні мети, зібраність, до того ж повинен добре знати математику.

Але навіть висококваліфікований спеціаліст повинен постійно удосконалювати свої знання, тому що електронно-обчислювальна техніка розвивається досить швидко.

Для того, щоб оволодіти цією професією, треба 5 років навчатися в технічному вищому закладі на факультеті обчислювальної техніки. В наш час професія програміста необхідна і популярна.

СЛЮСАР-СКЛАДАЛЬНИК радіоелектронної апаратури та приладів. Сучасну радіоапаратуру, яка складається з декілька десятків тисяч деталей та елементів, дуже важко зібрати в одне ціле. Куди зручніше мати справу з цілими вузлами або ж блоками. Тому складання радіоапаратури роблять поетапно: спочатку збирають прості вузли, потім з них – більш складні, а далі – весь виріб разом.

Із вузлів, блоків, які підготовлені бути раніше, складають радіоприлад.

Дуже позначилось на професії слюсара-складальника широке використання друкованих схем у виробництві радіоапаратури, коли розміри її фантастично зменшились. На друкованій платі, яка служить основою для такої схеми, у вигляді смужок нанесені струмопровідні стежки. На зворотній стороні плати встановлюють необхідні деталі. Для їх кріплення на платі передбачені монтажні отвори, а деталі мають спеціальні виводи (витоки). В процесі підготовки деталей до установки складальник обрізає до необхідного розміру виводи, а частину, що залишилась, загинає згідно з кресленням. Зараз таку операцію успішно виконує машина-автомат. Але, як і раніше, головне – умілі та спритні руки робітника.

Безліч дрібних та влучних рухів, які слюсар-збиральник робить на протязі всього робочого дня, потребують від нього високої зорово-рухової координації, хорошої координації рухів, тонкої чутливості пальців. Так як в процесі роботи робочий користується складальними кресленнями, технологічними картами, йому необхідне начно-образне та оперативне мислення, а також просторова уява. Це допомагає уявити розташування деталей в готовому вигляді, сприймати символічні позначки при роботі із схемами та кресленнями. Хороша пам'ять дає можливість запам'ятати розташування деталей та вузлів, послідовність і способи виконання операцій.

Ефективність роботи, якість і швидкість складання в багатьох випадках залежить від того, наскільки в людини добре розвинена стійкість уваги, гострота зору, хороший окомір. Слюсарів-збиральників радіоелектронної апаратури та приладів готують в середніх професійно-технічних закладах.

Підводячи підсумки уроку, вчитель ще раз наголосив на важливих моментах впливу НТР на галузі економіки світу та професійну підготовку молоді на сучасному етапі. Після проведення серії уроків по всім темам курсу «Економічна географія України» з профорієнтаційною спрямованістю нами були зроблені слідуючи висновки:

1. Учні з великим інтересом сприймають навчальний матеріал, спрямовуючий свої зусилля не на отримання певної оцінки, а на здобуття знань.

2. В учнів з'явився інтерес до вивчення економіки на сучасному етапі. Особливу цікавість викликають питання, пов'язані з такими поняттями, як «ринкові відносини», «грошова реформа», «біржа», «маркетинг» та ін.

3. Зменшилась кількість учнів (з 20% до 10%), які не знають, чим будуть займатися після закінчення школи.

4. Біля 80% учнів розуміють необхідність мати 1-2 спеціальності саме з робочих професій в період дії нових економічних відносин.

5. В два рази збільшився процент учнів, які обрали робочі професії в порівнянні з минулими роками.

6. Така форма організації навчання сприяє розвитку творчого мислення, дискусійних навичок, забезпечує краще засвоєння учнями знань з географії.

Чеснокова Лариса Георгіївна

*молодший науковий співробітник
лабораторії методик професійної освіти
і навчання Інституту професійно-
технічної освіти НАПН України*

**Професійна орієнтація учнів ПТНЗ засобами профільного
навчання**

На сучасному етапі реформування освіти України, виходу вітчизняної науки і техніки на світовий рівень, її інтеграції у світовий простір, одним з пріоритетних завдань освіти є реформування професійної підготовки фахівців на різних кваліфікаційних рівнях.

Відповідно актуалізується важливість професійної орієнтації старшокласників засобами профільного навчання, зокрема технологічного напрямку. Для повноцінної реалізації цієї мети необхідне здійснення цієї підготовки учнів у процесі загальноосвітньої, особливо у старших класах, коли профіль навчання обирається учнями більш свідомо, у той час, як вони мають зорієнтуватися на свою майбутню професію.

У наш час профільне навчання технологічного профілю в середній загальноосвітній школі здійснюється лише там, де для цього є необхідні умови, тобто відповідна матеріальна база, кваліфіковані педагогічні кадри та бажання учнів.

Відсутність першої умови у загальноосвітніх школах призвела до того, що більшість шкіл відмовляються від технологічного і готують випускників до вступу у вищі навчальні заклади в основному лише з суспільно-гуманітарного та природничо-математичного профілю. Але, одночасно, сучасний ринок праці вимагає кваліфікованих робітників з технічних та інформаційних технологій. У зв'язку з цією суперечкою, між вибором школами технологічного профілю та вимогами ринку, постає необхідність тісної співпраці між загальноосвітньою школою (ЗОШ) та професійно-технічним навчальним закладом (ПТНЗ), які мають все необхідне для впровадження профільного навчання старшокласників на своїй базі.

Лабораторією методик професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України був проведений моніторинг щодо питання упровадження профільного навчання (технологічного напрямку) учнів старших класів ЗОШ на базі ПТНЗ.

У опитуванні взяло участь 263 респонденти (адміністрація, викладачі, майстри виробничого навчання) зі 130 ПТНЗ України (24 сільських, 106 міських), 22 областей країни та Автономної Республіки Крим.

Результати моніторингу засвідчили, що проблеми провадження профільного навчання учнів старшої школи на базі ПТНЗ поки що суперечливі і не розв'язуються належним чином. Це питання потребує негайного вирішення шляхом налагодження дієвої взаємодії між практиками професійно-технічної освіти та науковцями щодо підвищення ефективності роботи в цьому напрямі.

Для вирішення цих питань у березні 2011 року в рамках Другої Міжнародної виставки «Сучасні навчальні заклади-2011» пройшов організований лабораторією круглий стіл «Профільне навчання

(технологічний напрям) учнів старшої школи на базі ПТНЗ: досвід, проблеми та перспективи».

Метою круглого столу було об'єднання досвіду, пропозицій щодо планомірного, прогнозованого переходу до якісного і ефективного профільного навчання учнів старшої школи на базі ПТНЗ, виявлення ускладнень та проблем, які потребують вирішення на різних рівнях: нормативному, методичному, законодавчому, фінансовому.

У засіданні взяли участь представники Департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Національної академії педагогічних наук України, понад 40 директорів і представників адміністрації, майстрів виробничого навчання та викладачів ПТНЗ з 12 областей України, які вже мають досвід впровадження профільного навчання (технологічного напрямку), або хотіли його організувати.

Відкриваючи засідання круглого столу академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктор педагогічних наук, професор Нелля Ничкало у своєму виступі наголосила, що враховуючи демографічну кризу, що охопила сьогодні ПТНЗ, зменшилася кількість вступників, що призвело до закриття, злиття, до оптимізації окремих навчальних закладів. Існує загроза втратити значну частину ПТНЗ, які згодом будуть дуже необхідні для підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. І тому сьогодні, дуже важливо, щоб ПТНЗ обов'язково впроваджували профільне навчання технологічного напрямку на своїх базах, тому що за цим майбутнє. Станом на позаминулий рік існувало 63 школи, де був клас чи якась група з технологічним профілем, на минулий рік – 58 шкіл, тобто технологічний профіль у нас зовсім не пошанований. Старша школа розвивається за напрямками фінансово-економічним, юридичним, з поглибленим вивченням іноземних мов, і десь трішки висвітлено мистецький профіль.

Головний спеціаліст відділу професійної підготовки робітничих кадрів Департаменту ПТО МОНМСУ Алла Луцька відмітила, що на 2010-2011 навчальний рік 43 навчальні заклади представили в Департамент професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту типові навчальні плани з профільного навчання технологічного напрямку. Але тільки 12 відповідали стандартам, і не були профанацією профілізації. У загальноосвітній школі в 10-11 класі лише 540 годин профільного навчання, але на них немає стандартів навіть найнижчого рівня кваліфікації варіативного компоненту. З деяких професій, для отримання кваліфікації найменша кількість годин – це 680, але є професії, які потребують для отримання кваліфікації понад 1300 годин. Тому потрібна домовленість про те, щоб навчальні заклади у своїх пояснювальних записках чітко прописали з яких предметів буде проводитися профілізація, де вони будуть вивчатися. Тому, важливим є створення єдиного керівництва профілізацією у регіонах

України, і заключення двосторонніх договорів школи з ПТНЗ, на основі яких будуть видаватися свідоцтва для учнів.

Директор Інституту професійно-технічної освіти, доктор педагогічних наук Валентина Радкевич відзначила, що введення у старшій школі технологічного напрямку профільного навчання, з одного боку, дозволило учнівській молоді набувати професійно-важливих компетентностей, щоб бути успішними у світі праці, який все більше залежить від сучасних виробничих технологій, оперативного обміну інформацією. З іншого боку, оголило проблеми, які сама школа не в змозі повною мірою розв'язати. Насамперед, це стосується створення належних умов для здійснення профільного навчання учнів, зокрема в плані матеріально-технічного, навчально-методичного і кадрового забезпечення. Як приклад можна назвати Центр ПТО № 1 м. Івано-Франківська, ВПУ № 4 м. Кам'янець Подільського Хмельницької області. Досвід професійної підготовки учнів старшої школи на базі ПТНЗ став поширюватися у багатьох регіонах України.

У ході експерименту були виявлені причини, що гальмують профільне навчання на базі ПТНЗ. Найголовніша проблема в недосконалій нормативно-правовій базі. Так, профільне навчання фінансується з місцевого бюджету, а професійна підготовка учнів ПТНЗ – з державного. Учні старшої школи не можуть зараховуватися до складу основного контингенту ПТНЗ. У зв'язку з цим, для проведення занять з учнями старшої школи ПТНЗ не мають права безкоштовно використовувати свою матеріально-технічну базу й сировину. Для того, щоб оплатити працю викладачів і майстрів виробничого навчання ПТНЗ, які навчають учнів старшої школи, їх зараховують у штат школи сумісниками, що дуже не вигідно останнім.

Зокрема, практики висвітлюють численні актуальні проблеми впровадження профільного навчання на базі ПТНЗ, зокрема: відсутність правової бази з цього питання, її врегулювання; співпраці школи і ПТНЗ у цьому питанні на засадах партнерства; створення єдиної системи управління навчальним процесом профільного навчання з можливістю видання учням свідоцтв (а краще – розрядів).

Отже на сьогоднішній день особливо важливими стоять питання профільного навчання технологічного напрямку, які потребують негайного вирішення: врегулювати нормативно-правові засади впровадження профільного навчання учнів старшої школи на базі ПТНЗ; вивчити сучасні тенденції впровадження профільного навчання школярів; розробити інноваційні програми з предметів профільної підготовки та психологічного супроводу школярів; експериментально перевірити ефективність впровадження розроблених інноваційних програм з профільного навчання школярів на базі ПТНЗ; підготувати психолого-педагогічні рекомендації щодо впровадження профільного навчання учнів старшої школи на базі ПТНЗ.

Також нагальною виступає потреба у серії постійно діючих семінарів з конкретних проблем профільного навчання учнів старшої школи на базі

ПТНЗ. Існуючий неабиякий інтерес до проблеми організації профільного навчання технологічного напрямку, що дозволить учням старшої школи пройти через ряд виборів та створити належні передумови для їхньої успішної майбутньої професійної діяльності.

Гончар Наталія Станіславівна

аспірант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Профорієнтаційна робота як один із видів діяльності практичного психолога ПТНЗ

На сьогодні все більше людей стикається з проблемою неправильно обраної професії. Вона полягає в тому, що серед працівників, які свого часу безвідповідально поставилися до вибору професії, значною мірою знижується продуктивність праці, втрачається інтерес до професійного розвитку. Це негативно позначається на економічних процесах країни в цілому, оскільки підрахунки учених свідчать, що, правильний вибір професії в 2-2,5 рази зменшує плінність кадрів, на 10-15% збільшує продуктивність праці й в 1,5-2 рази зменшує вартість навчання кадрів [5, с. 276].

В Україні функцію допомоги при виборі професії здійснюють практичні психологи. Проте реалії сьогодення свідчать, що далеко не кожен підліток своєчасно звертається до практичного психолога за допомогою при виборі професії. Хтось вирішує сам, комусь допомагають батьки, друзі, вчителі. І лише опинившись у навчальному закладі чи закінчивши його, випускник усвідомлює, що набута професія не приносить йому радості, необхідність влаштуватися на роботу пригнічує.

Тому на сьогодні роль практичного психолога у професійно-технічному закладі є надзвичайно важливою, оскільки фахівець може не лише допомогти переконатись у правильності здійсненого вибору, але й допоможе визначити подальший кар'єрний ріст. Крім того, у випадку неправильно здійсненого вибору професії, психолог може допомогти учню переорієнтуватися, все ж таки знайти свою професію.

У підлітковому віці закладається фундамент особистості, формуються її основні якості: фізичне і психічне здоров'я, культурний, етичний та інтелектуальний потенціал. Успішне становлення підлітка як особистості визначає не тільки її включення в суспільне життя, знаходження свого місця на ринку праці, але і прогрес розвитку суспільства в цілому. Учні професійно-технічних навчальних закладів не просто особливий соціальний пласт, вони є пріоритетною групою, оскільки ступінь освіченості і соціалізованості, масштаби і рівень культури, їх професійне становлення та набуття майбутньої

професії з урахуванням особистісного потенціалу завтра матеріалізуються в нові технології і безпеку соціального життя, в авторитет країни в світі [3].

Що таке правильний вибір професії? Будь-який вибір професії можна розглядати як взаємодію двох сторін: підлітка з його індивідуальними особливостями, що проявляються у фізичному розвитку, можливостях, інтересах, схильностях, характері й темпераменті, і спеціальності з тими вимогами, які вона висуває до людини. При правильному виборі індивідуальні особливості підлітка збігаються з вимогами професії [5, с. 276].

У нашій країні найчастіше використовують кілька концепцій профорієнтації. Наприклад, концепція індивідуального стилю діяльності Е. О. Климова, концепція К. М. Гуревича, який виділяє два види профпридатності: абсолютну й відносну, залежно від основних властивостей нервової системи людини; існує концепція професійної адаптації й ін. [5, с. 278].

Профорієнтаційна робота практичного психолога в професійно-технічному навчальному закладі може включати наступні напрями:

1. Допомогти учням ПТНЗ увійти в професію, адаптуватися до виконання професійної діяльності. Крім того, психолог може підтримати учнів при освоєнні нової професійної ролі й нової системи професійних відносин, щоб послабити психічну напругу, непевність на початку трудового шляху. Своєчасна допомога практичного психолога допоможе уникнути психологічного дискомфорту та розвитку професійної дезадаптації, які можуть призвести до деструктивної поведінки працівника, незадоволеності працею.

2. Допомогти учням знайти особистісний зміст у професійній праці, можливості самозадоволення. Відомо, що однією з потреб особистості є реалізація її професійно-психологічного потенціалу в сфері праці. Ситуація на виробництві, ринку праці не завжди сприятлива для задоволення цієї потреби. Профорієнтаційна діяльність практичного психолога може полегшити пошук шляхів реалізації себе, самоздійснення в конкретній соціально-професійній ситуації.

3. Проблеми підвищення кваліфікації, професійного росту, кар'єри постають перед особистістю ще на етапі вибору професії, але особливо актуальними вони стають у період завершення навчання та пошуку робочого місця. Прогноз професійного успіху – важлива частина роботи психолога з учнями ПТНЗ. При складанні цього прогнозу необхідно співвіднести мету особистості, її цінності із кваліфікаційними рівнями, професійними категоріями й шаблями кар'єрного росту. Крім того, слід урахувати також рівень загальної й професійної освіти [1, с. 152].

Профорієнтаційна робота практичного психолога в ПТНЗ може носити як індивідуальний, так і груповий характер. Проте, найбільш продуктивною буде саме індивідуальна робота з учнем, яка може мати характер профорієнтаційної бесіди. Профорієнтаційна бесіда допоможе учню

відповісти на запитання: хто я? який я? навіщо я? ким я можу бути? ким я прагну бути? ким мені треба бути? як здійснити намічені плани? І переконатися у правильності здійсненого вибору.

Схема індивідуальної бесіди з учнями ПТНЗ (адаптовано за Р. В.

Овчаровою):

I. Професійні наміри учня:

1. Що збирається робити після закінчення ПТНЗ:

а) вчитися далі (записати повну назву навчального закладу);

б) працювати (записати повну назву підприємства, цеху, відділу, спеціальності).

2. Що знає про зміст професії, яку опановує? Чи знає про вимоги, які висуває обрана професія?

3. Як ставляться батьки до вибору учня? Чи погоджується він з їх думкою.

II. Інтереси:

1. Які навчальні інтереси переважають (улюблені та набридлі предмети)?

2. Чи є інтереси, пов'язані з обраною професією (читання спеціальної літератури, бесіди про професію зі спеціалістами)?

3. Як розвиває інтереси, пов'язані з вибором професії?

4. Чи допомагають батьки у розвитку професійних інтересів? У чому полягає ця допомога?

III. Схильності

1. Які схильності називає учень (у навчальній діяльності, у вільний від навчання час)?

2. Чи є схильності, пов'язані з вибором професії?

3. Як розвиває схильності, пов'язані з обраною професією?

4. Чи допомагають батьки в розвитку схильностей до професійної діяльності? У чому це полягає?

IV. Здібності:

1. Які здібності знаходить у себе учень (у навчальній/практичній діяльності)?

2. Чи є у нього професійні здібності, необхідні для успішного освоєння професії, що опановується?

3. Як розвиває здібності, пов'язані з вибором професії (тренує пам'ять, увагу, поліпшує фізичну підготовку, поглиблює знання про професію)?

4. Чи збігаються інтереси, схильності зі здібностями (збігаються частково або зовсім не збігаються)?

5. Чи знає учень думки педагогів і батьків щодо своїх здібностей? Чи погоджується він з їхніми думками? Чи допомагають йому дорослі розвивати здібності?

V. Особисті якості:

1. Які особисті якості, на думку учня, найбільш яскраво в нього виражені (позитивні або негативні)?

2. Які якості, на його думку, необхідно розвинути для успішного оволодіння професією, яка опановується?

3. Як розвиває якості, необхідні для успішної професійної діяльності?

4. Чи займається самовихованням?

5. Чи допомагають педагоги та батьки в розвитку особистісних якостей?

VI. Готовність до вступу на професійний шлях:

1. Як учень оцінює свої досягнення та успіхи в навчальній діяльності?

2. Знання з яких навчальних предметів, на його думку, знадобляться в подальшій професійній діяльності?

3. Чи вважає учень, що зможе почати професійну діяльність після закінчення ПТНЗ? Що цьому може завадити?

4. Чи є запасні плани на випадок нездійснення основних?

VII. Поради та рекомендації учневі при підготовці до вступу на самостійний професійний шлях:

1. Література для читання.

2. Факультатив, поглиблене вивчення окремих предметів, індивідуальні консультації викладачів/майстрів виробничого навчання.

3. Тема доповіді в групі про обрану професію, варіанти кар'єрного росту.

4. Зустріч із фахівцем.

5. Поради щодо розвитку, вдосконалення індивідуальних якостей.

6. Дата профконсультації [5, с. 278-280].

Попередня бесіда допоможе психологу зорієнтуватися та розібратися в мотивах вибору професії. При виборі професії людина, зазвичай, керується наступними мотивами: суспільною значимістю професії, престижем, заробітком, можливістю просування по службі тощо. Знання того, чому людина обрала ту або іншу професію, дозволяє передбачити, наскільки успішно вона буде її опановувати, наскільки серйозно, із захоплення буде працювати, наскільки стійким буде інтерес до вибраної діяльності.

Для того щоб краще орієнтуватися у різноманітності мотивів, можна розділити їх на внутрішні та зовнішні. Внутрішні мотиви вибору тієї або іншої професії – її суспільна й особиста значимість; задоволення, яке приносить робота завдяки її творчому характеру; можливість спілкування, керівництва іншими людьми і т.д. Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі людина працює із задоволенням, без зовнішнього тиску. Зовнішня мотивація – це заробіток, прагнення до престижу, побоювання осуду, невдачі тощо.

Правила психолога, який здійснює профорієнтаційну роботу в ПТНЗ (за Р. В. Овчаровою):

1. Знати професіограми спеціальностей, за якими готують фахівців у ПТНЗ.
2. Обов'язково знати показання та протипоказання до професій, різні методики діагностування, щоб у разі потреби виконати й цю процедуру.
3. Під час консультації розвивати самооцінку та вказувати на позитивні якості особистості, допомагати в розвитку об'єктивного самовизначення.
4. Усі рекомендації подавати тактовно, консультацію проводити в атмосфері довіри. Необхідно скеровувати зусилля особистості, враховуючи умови і вимоги суспільства.
5. Психолог повинен бути переконаний, що кожен учень – особистість, що володіє індивідуальними інтересами, здібностями, особливостями характеру, які необхідно використовувати в реалізації потенційних можливостей учня.
6. Психолог може ставити запитання, узагальнюючи й систематизуючи відповіді на них; дає поради й несе відповідальність за їх наслідки.
7. Психолог робить висновки на основі комплексного вивчення особистості оптанта (даних спостережень, біографії, відповідей на запитання анкет, медичного діагнозу, результатів психодіагностики).
8. При консультуванні необхідно надавати перевагу останнім даним про особистість, ніж попереднім.
9. Психолог повинен всебічно й вичерпно проводити необхідні експерименти, допомагати учню зрозуміти свої недоліки, негативні риси характеру й у довірливій, доброзичливій формі вказувати шляхи їх усунення.
10. Психолог, впливаючи на інтелектуальну та емоційну сфери учня, повинен постійно враховувати його психологічний стан. Його мета – зрозуміти співрозмовника та зробити все можливе, щоб співрозмовник зрозумів його [5, с. 318-319].

Отже, підсумовуючи все вище зазначене, можна зробити висновок, що практичному психологу ПТНЗ належить надзвичайно важлива роль у визначенні подальшого життєвого шляху учня. Давати поради та рекомендації можна лише після глибокого та багатогранного вивчення особистості, оскільки помилка психолога може дуже дорого коштувати майбутньому фахівцю.

Література

1. Зеер Э. Ф. Психологическое сопровождение профессионального становления личности // Психология профессий. – Екатеринбург : УГППУ, 1997. – 244 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. – М.: Академия, 2007. – 240 с.
3. Моськін С. І. Психологічна служба професійно-технічних навчальних закладів у професійному становленні майбутнього фахівця // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наукових праць інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006.

4. Овчарова Р. В. Практическая психология образования : Учеб. пособие для студ. психол. фак. университетов. – М. : Академия, 2003. – 448 с.

5. Овчарова Р. В. Справочная книга школьного психолога. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1996. – 352 с.

Лузан Марина Вікторівна

*аспірант лабораторії трудового
виховання та профорієнтації Інституту
проблем виховання НАПН України*

Формування професійного ідеалу в теорії і практиці технологічної підготовки старшокласників

Професійні ідеали особистості є взірцем, еталоном, своєрідною орієнтаційною моделлю досконалої поведінки людини в середовищі її професійної праці. Їх формування в учнів сучасної старшої школи визначається загальними тенденціями розвитку профільного навчання і, зокрема, технологічного напрямку, який тісно переплітається з професіями виробничої та інженерно-технічної діяльності людини. Саме тому актуальною видається проблема дослідження теорії та практики технологічної підготовки старшокласників, виявлення потенційних можливостей для вдосконалення процесу формування в них професійних ідеалів у сфері професій, пов'язаних з видобуванням, переробкою і виробництвом продукції, її обслуговуванням під час експлуатації.

Для досягнення згаданої вище мети проаналізуємо загальні тенденції розвитку в нашій державі освітньої галузі «Технологія». Відзначимо, ще й до цього часу, як засвідчив проведений нами теоретичний аналіз (І. Андрощук [1], С. Дятленко [2], О. Коберник [5], М. Корець [3], В. Сидоренко [5] та ін.), немає єдиного погляду на зміст і структуру цієї освітньої ланки, місце і значущість в ній трудового виховання і професійної орієнтації учнівської молоді. Проте такий аналіз дозволив нам виділити три напрями розвитку теорії та практики технологічної підготовки учнів старшої школи, які й визначають перспективи вдосконалення змісту та педагогічних засобів традиційної профорієнтаційної роботи.

До першого напрямку ми віднесли праці В. Сидоренка [5] й І. Андрощука [1], які акцентують увагу на змісті програм освітньої галузі «Технологія». Такий зміст, на їхню думку, має відповідати структурі сучасного виробництва: видобування сировини, її переробка та виробництво готової продукції. Цими структурними складовими, доводять вчені, й мають визначатися змістові лінії цієї освітньої ланки.

Навчальні предмети освітньої галузі «Технологія», на думку В. Сидоренка, мають на меті формування: технічно та технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя і активної трудової діяльності в умовах

сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства; життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки; основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпечення умов для їх професійного самовизначення, вироблення в них навичок творчої діяльності та культури праці; здійснення допрофесійної та професійної підготовки за їхнім бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей [5].

Згадана вище мета, доводить В. Сидоренко й І. Андрощук, через реалізацію змісту програм, повинна забезпечувати розв'язання наступних завдань: формування в учнів технічного світогляду, закріплення на практиці знань про технологічну діяльність, спираючись на закони та закономірності розвитку природи, суспільства, виробництва і науки; створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів; формування в учнів культури праці, навичок раціонального ведення домашнього господарства, культури побуту, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства; виховання активної життєвої позиції, адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, у підприємницьку діяльність; створення умов для реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, виховання та розвитку особистості [5].

Перераховані вище завдання певною мірою окреслюють контури професійного ідеалу в професіях виробничої сфери, які мають відтворювати специфіку інженерно-технічних і робітничих спеціальностей. Тому формування професійних ідеалів молоді має відображати зміст і структуру таких професій з урахуванням жорстких умов сучасного ринку праці. Про це, зокрема, наголошує І. Андрощук [1]. Дослідник стверджує, що технологічний напрям профільного навчання має свою регіональну специфіку, яка визначається домінуючими галузями сільськогосподарського виробництва. Проаналізувавши проблеми технологічної підготовки старшокласників сільської місцевості він констатує, що основними завданнями освітньої галузі «Технологія» є: ознайомлення учнів старших класів із закономірностями проектної, техніко-технологічної та побутової діяльності з опорою на знання з основ наук на рівні загальновиробничих закономірностей; всебічне ознайомлення з професією, що відповідає індивідуальним можливостям учнів; формування в них здатності мобілізувати свої потенційні творчі можливості в різних видах трудової діяльності [1].

Іншу думку, щодо наповнення змісту освітньої галузі «Технологія» має науковець М. Корець [3], який стверджує, що новий зміст трудового навчання повинен передбачати більш глибоке ознайомлення учнів із сучасними досягненнями техніки і технологій, опанування практикою проектно-

технологічної діяльності. З огляду на це, на його думку, актуальним є питання розробки наукових засад технічної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання, що потребує теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки ефективності структурних змін у навчальних програмах і посібниках з технічних навчальних дисциплін [3].

Згідно з розробленою М. Корцем [3] концепцією, зміст технічної підготовки майбутніх учителів трудового навчання визначається у вигляді трьох складників: техніко-технологічні знання; уміння працювати з технікою та технологічні уміння і технічна ерудиція. Перша складова формується під час засвоєння теоретичних знань інтегрованих курсів, а вміння працювати з технікою опановується під час практикумів у навчальних майстернях, лабораторних занять із природничо-математичних навчальних дисциплін (загальна фізика, загальна хімія) та лабораторних практикумів інтегрованих курсів. Технологічні уміння майбутні вчителі здобувають під час виконання лабораторних робіт з матеріалознавства, обробки матеріалів різанням та практикуму в навчальних майстернях. Технічна ерудиція формується як під час комплексного вивчення інтегрованих технічних курсів та інших навчальних дисциплін, так і під час студентської наукової діяльності.

До третього напрямку ми віднесли О. Коберника [5] та С. Дятленка [2], які визначають зміст освітньої галузі «Технологія», акцентуючи більше уваги на методах проекту. Головна мета технологічної освіти, на їхню думку, полягає у формуванні технічно, технологічно і комп'ютерно освіченої особистості, підготовленої до життя й активної природовідповідної предметно-перетворюючої діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства, життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки, основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпеченні умов для їх професійного самовизначення, виробленні в них навичок творчої діяльності, вихованні культури праці, здійсненні допрофесійної та професійної підготовки за бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей [5, с. 6].

Загалом, наголошують О. Коберник і С. Дятленко, зміст технологічної освіти передбачає оволодіння учнями системою технологічних знань, умінь і навичок їх творчого застосування в практичній діяльності, виховання технологічно важливих якостей особистості. При цьому в структурі професійного самовизначення учня професійні ідеали вони розглядають як основну складову особистісного розвитку дитини раннього юнацького віку.

При цьому для всіх варіантів профільного навчання в старшій школі його метою, за О. Коберником [5], є забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої, профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

Основними завданнями технологічного напрямку профільного навчання на всіх ланках середньої освіти є: створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі загальноосвітньої підготовки; формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенції учнів на допрофільному рівні, спрямування підлітків на самовизначення щодо майбутньої професійної діяльності; забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою, відповідно до обраного профілю; виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією.

Відзначимо, незважаючи на певні розбіжності у питаннях визначення змісту освітньої галузі «Технології», переважна більшість сучасних учених дотримується позиції, що професійне самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки пов'язане з уточненням ними майбутнього соціально-професійного статусу. Це передбачає вибір ними конкретної робітничої або ж інженерно-технічної професії у старшій школі й початок оволодіння нею через поглиблене вивчення профільних навчальних предметів та курсів за вибором, які лише задають певну сферу професійної діяльності людини в окремій галузі виробництва. При цьому сформовані в них професійні ідеали націлюють юнаків і дівчат на безперервне самовдосконалення в обраній галузі через усвідомлення й адекватну оцінку особливостей і вимог конкретної професії, самооцінку власних досягнень і потенційних можливостей.

Враховуючи специфіку технологічного напрямку профільного навчання, кожна група професій висуває специфічні вимоги до професійно важливих якостей особистості. Варто також наголосити, що специфіка освітньої галузі «Технології» віддзеркалює сутність робітничих та інженерно-технічних професій, які пов'язані з проектуванням, виготовленням і експлуатацією виробничих технологій. Ці професії належать до типу «людина-техніка», адже предметом професійної праці людини виступає техніка (технічні машини, преси, верстати та механізми, сільськогосподарська та промислова техніка, пристрої, обладнання тощо). Вони, на думку В. Синявського, висувають значні вимоги до технічного і оперативного мислення, просторової уваги, точності і координації рухів, розподілу і переключення уваги, оперативної і довготривалої пам'яті, окоміру, емоційної стійкості, спостережливості та витримки [4, с. 23].

Перераховані вище вимоги, на нашу думку, для старшокласників будуть досяжні завдяки формуванню професійного ідеалу в середовищі технологічного напрямку підготовки як спонукальної складової суб'єкта професійного самовизначення, яка забезпечує адекватне уявлення про специфіку майбутньої професії та способи самовдосконалення в ній. Це

взірець, на який особистість рівняється, рівень професіоналізму, якого вона прагне досягнути. Професійний ідеал для учнів старшого шкільного віку дає можливість їм усвідомити: до якого рівня варто піднятися у професії, що підтверджує значущість і важливість його формування у ранньому юнацькому віці. При цьому, на нашу думку, формування професійного ідеалу у старшокласників у сфері професій, пов'язаних зі змістом освітньої галузі «Технології», є розгорнутим у часі процесом самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ними можливостей і вимог обраної професії робітничої або ж інженерно-технічної сфери.

Зважаючи на розкриті нами вище три напрями розвитку освітньої галузі «Технологія», ми можемо зробити висновок про те, що формування професійного ідеалу в теорії та практиці технологічного напрямку підготовки є вкрай необхідним, адже вони налаштовують старшокласників на постійне прагнення вдосконалювати себе, розширювати власну освітню траєкторію, розвивати необхідні для обраної або ж бажаної професії важливі якості, необхідні для здобуття професій, затребуваних сучасним ринком праці.

Література

1. Андрощук І. П. Методика технологічної підготовки учнів старших класів сільських загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Ін-т проф.-техн. освіти АПН України. – К., 2007. – 20 с.
2. Дятленко С. М. Професійна орієнтація старшокласників у процесі допрофільної підготовки та технологічного напрямку профільного навчання / С. М. Дятленко // Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика науково-методичний посібник [для вчителів] / За ред. О. В. Мельника. – К., 2009. – С. 48-59.
3. Корець М. С. Теорія і практика технічної підготовки вчителів трудового навчання: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / М. С. Корець. – К., 2007. – 38 с.
4. Основи професіографії / С. Я. Карпіловська, В. В. Синявський, Б. О. Федоришин. – К.: МАУП, 1997. – 146 с.
5. Коберник О. М. Концепція технологічної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / О. М. Коберник, В. К. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – К. : В-цтво «Педагогічна преса», 2010. – № 6. – С. 3-11.

Смоляна Наталія Вікторівна

аспірант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Особливості професійної орієнтації молоді на робітничі професії в Україні (1960-1991 рр.)

Професійна орієнтація молоді на робітничі професії в Україні з 60-х рр. XX століття мала певні особливості. Слід об'єктивно визнати, що існувало

багато позитивного в реалізації заходів з профорієнтаційної роботи. Такий висновок зроблено на основі вивчення багатьох історико-педагогічних джерел. Як відомо, дослідження питань професійної орієнтації актуалізувалося у галузі вітчизняної педагогічної науки й практики з другої половини 60-х рр. XX століття. Так, психолого-педагогічні питання професійної орієнтації молоді на робітничі професії було висвітлено в працях П. Р. Атутова, С. Я. Батишева, О. М. Волковського, Г. С. Костюка, Є. М. Павлютенкова, Б. О. Федоришина та ін. Сучасному стану профорієнтаційної роботи в Україні присвячені праці Д. О. Закатнова, О. В. Мельника, Н. А. Побірченко, В. В. Синявського та ін.

Насамперед зазначимо, що характерною рисою розвитку економіки Союзу Радянських Соціалістичних Республік 60-х рр. стало прискорення темпів технічного прогресу, впровадження комплексної автоматизації та механізації виробничих процесів, зокрема в Україні розпочалося масштабне будівництво високомеханізованих підприємств, виробничих комплексів. Так, упродовж 1959-1970 рр. було введено в дію понад 427 нових і реконструйовано 893 підприємства та об'єктів. Такі перспективи техніко-економічного розвитку висували нові, якісно високі вимоги до виробничої кваліфікації робітничих кадрів народного господарства. Це й зумовило відкриття нових, перебудову та розвиток наявних професійно-технічних навчальних закладів (далі ПТНЗ), а також збільшення контингенту учнів для підготовки кваліфікованих робітників усіх галузей народного господарства.

Цінним на нашу думку є те, що наприкінці 50-х рр. у СРСР було захищено перші дисертаційні дослідження з психолого-педагогічних проблем професійної орієнтації (далі ПО) молоді на робітничі професії. Так, на початку 60-х рр. у Науково-дослідному інституті теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук СРСР було організовано групу з професійної орієнтації під керівництвом О. М. Волковського, відкрито лабораторію ПО в Науково-дослідному інституті психології в м. Києві під керівництвом Б. О. Федоришина; створено НДІ трудового навчання і профорієнтації при Академії педагогічних наук СРСР, який очолював А. Є. Голомшток.

Особливого значення для нашого дослідження набуває те, що у 1971 р. було створено Науково-дослідний інститут педагогіки Міністерства народної освіти УРСР, при якому співробітниками відділу професійно-технічної освіти (далі ПТО) проводилися наукові дослідження з деяких питань професійної орієнтації учнів на робітничі професії. При Інституті захищалися дисертації з проблем професійної орієнтації, співробітники брали активну участь у конференціях з психолого-педагогічних проблем розвитку профорієнтаційної роботи (далі ПР). Наприклад, на III Всесоюзних читаннях у роботі секції «Трудове навчання і профорієнтація» співробітники та інженерно-педагогічні працівники України висвітлювали в своїх доповідях досвід профорієнтаційної роботи, підготовки до самостійної трудової діяльності учнів ПТУ тощо [6, с. 66-67].

Аналіз архівних джерел показав, що впродовж 60-х рр. XX ст. складностей з комплектуванням ПТНЗ України не виникало, оскільки його здійснення було покладено на базові підприємства за переліком затребуваних професій та спеціальностей, що гарантували учням належні умови професійного навчання, побуту та відпочинку, подальшого працевлаштування, та створення належних умов праці. У нормативно-правових документах досліджуваного періоду наголошувалося на необхідності дотримання підготовки робітників за заявками підприємств [10, арк. 2].

Особливістю цього періоду стала орієнтація до навчання у закладах ПТО дівчат зокрема, в училища механізації сільського господарства, сільські професійно-технічні училища до оволодіння професіями механізаторів [5, с. 62], а у 1969 р. набула чинності Постанова Ради Міністрів СРСР щодо більш ширшого залучення жінок до участі в кваліфікованій праці в сільському господарстві. Передбачалося покращити роботу у сільських загальноосвітніх школах з ПО учнів, звернувши особливу увагу на виховання в учнів інтересу до сільського господарства та прагнення оволодіти учнями кваліфікованими сільськогосподарськими професіями [5, с. 78-80]. Зазначимо, що комплектування ПТНЗ здійснювалося з числа демобілізованих з Радянської Армії [5, с. 307], а також вихованців дитячих будинків. Так, у 1959-1960 навчальному році до закладів ПТО України було прийнято 7075 вихованців дитячих будинків [10, арк. 30].

Аналіз архівних джерел показав, що впродовж 60-х рр. проведенню заходів з ПР серед молоді не приділялася значна увага, вона мала риси формального характеру та зводилася до таких заходів [4, арк. 37]:

- розповсюдження обласними управліннями оголошень (за типом «Куди піти навчатися?»), виготовленими типографським способом;
- оголошення Приїздить до нас вчитися у обласних газетах Вінницька правда, Південна зоря, Ленінське плем'я, Львівська правда та ін.
- організація Днів відкритих дверей для всіх бажаючих вступити до ПТНЗ;
- відкриття Столів-довідок;
- виступи перед випускниками 8-річних шкіл з інформацією про правила прийому, навчання, пільги тощо;
- організація концертів художньої самодіяльності, виставок тощо.

Отже, 60-і рр. можна схарактеризувати як період в якому комплектування навчальних закладів виконувалося у повному обсязі, престиж робітничих професій серед молоді був високим. Негативною стороною стало те, що при комплектуванні училищ враховувалися плани народного господарства Української РСР, дійсні потреби базових підприємств, без урахування прав особистості на вільний вибір професії відповідно до покликання, індивідуальних здібностей тощо; профорієнтаційній роботі відводилася незначна увага.

Недостатня профорієнтованість серед молоді впливала в подальшій професійній діяльності на продуктивність та ставлення до праці, оскільки здебільшого учні, що вступали до ПТНЗ у цей період не мали глибоких знань про особливості професії, якою їм доведеться оволодіти, умови праці, режим роботи тощо. Внаслідок цього, наприкінці 60-х рр. на підприємствах спостерігалися плінність кадрів, негативне ставлення робітників до роботи, що сприяли виникненню браку продукції, зниженню продуктивності праці. Так, за даними НДІ праці, у 1970 р. збитки, спричинені плінністю робітничих кадрів становили по СРСР понад 5 млрд. крб. на рік.

Вищезазначені чинники, подальше розширення кількості ПТНЗ (збільшення, орієнтовно вдвічі, прийому в середні ПТУ) актуалізували з 70-х рр. реалізацію заходів з професійної орієнтації молоді на робітничі професії в Україні. Зокрема, передбачалося встановлення співпраці між закладами профтехосвіти, загальноосвітніми школами, трудовими колективами, батьками, а також активна участь базових підприємств (далі БП) у комплектуванні учнями ПТНЗ [7]. У нормативно-правових документах досліджуваного періоду наголошувалось на важливості підвищення престижу робітничих професій, укріпленню авторитету училищ, висвітлення досвіду роботи педагогічних колективів і суспільних організацій навчальних закладів, висвітлення навчання, праці учнів, випускників училищ [5, с. 315].

Важливого значення в професійній орієнтації молоді на робітничі професії відіграло прийняття Постанови Ради Міністрів СРСР (від 23.08.1974 року № 662) Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів, до основних задач яких було віднесено: ознайомлення учнів з трудовими процесами й змістом праці робітників на підприємствах; здійснення ПР учнів з метою підготовки їх до усвідомленого вибору професії. Міжшкільні навчально-виробничі комбінати трудового навчання і професійної орієнтації учнів являли собою центри роботи з ПО серед учнів загальноосвітніх шкіл, та їх батьків [8].

Однак не дивлячись на спроби реалізації систематичної профорієнтаційної роботи, наприкінці 70-х рр. у ПТНЗ України виникли складності з комплектуванням, що пояснювалися недостатньою ПР в школах, відсутністю тісної співпраці з колгоспами, радгоспами, низькою зацікавленістю керівників господарств у ПО молоді на робітничі професії. Станом на 1.08.1977 р. за планом прийому до ПТНЗ Кіровоградської обл. 8100 учнів, було прийнято – 5706 (або 70, 4%) (див. таб. 1) [12, арк. 132-133].

Таблиця 1

План прийому учнів до професійно-технічних навчальних закладів Кіровоградської обл. станом на 1 серпня 1977-78 навчального року

ПТНЗ	За планом	Фактично	У відсотках
Міські ПТУ	2300	1830	79,5
Середні ПТУ	1380	1009	73,1

Сільські ПТУ	2880	2211	76,7
Середні сільські ПТУ	1120	766	68,3
Технічні училища	2900	1665	57,4

Станом на 1982 р. кількість закладів профтехосвіти збільшилася з 1091 до 1101, (з контингентом учнів – 632, 8 тис. чол.), однак не виконувалися плани набору учнів у всі типи ПТНЗ Ворошиловградської, до середніх ПТУ – Донецької обл., Миколаївської, Сумської обл. більшість обласних управлінь не забезпечили комплектування учнів технічних училищ, будівельних, гірничих і металургійних за основними професіями. Насамперед це пояснювалося значним зменшенням випуску молоді з 8-10-х кл. та недостатньою ПР інженерно-педагогічних працівників закладів ПТО та робітників базових підприємств. Так, із загальної кількості учнів тільки 4,4% було направлено на навчання до ПТНЗ робітниками базових підприємств. Однією з причин стала слабка навчально-матеріальна база, оскільки у 1982 р. ще 72 училища України з цієї причини не було реорганізовано у середні [2, арк. 1-2].

У 1984 р. набула чинності Постанова Верховної Ради СРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи», що вплинула на подальший розвиток професійної орієнтації молоді на робітничі професії в Україні. В умовах базових підприємств створювалися ради з професійної орієнтації, які займалася розв'язанням наступних задач: питань виробничої адаптації, організації профорієнтаційної роботи серед школярів, пропаганди професій затребуваних підприємством, а також надання шефської допомоги школам у виявленні професійних здібностей школярів, визначенні професійної придатності, формуванні в них інтересу до певних видів трудової діяльності, до тих чи інших професій; мотивації до праці.

Результати проведено дослідження уможливають висновок про те, що упродовж 70-80-х рр. в Україні профорієнтаційна робота серед молоді на робітничі професії проводилася інженерно-педагогічними працівниками за наступними формами [15, с. 30]:

- проведення місячників профорієнтації;
- поширення професійної інформації щодо правил прийому, пільг та ін. при вступі до ПТНЗ серед вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, їх батьків;
- надання шефської допомоги прикріпленим до училищ школам у трудовій підготовці школярів, формування в них суспільно важливих мотивів до вибору професії;
- організація роботи приймальних комісій, вивчення мотивів вступу учнів до професійно-технічного навчального закладу і вибору робітничої професії;

- проведення Днів відкритих дверей, тематичні вечори, диспути,
- перегляд фільмів і проведення читачьких конференцій за тематикою

ПТО;

- зустрічі з ветеранами праці БП, випускниками училища тощо;
- проведення конкурсів, спортивних змагань, виставок творчості і т.п.;
- зустрічі в Будинках культури БП для обговорення питання «Ким бути?», під час яких демонструвалися кінофільми («Зустріч друзів», «Професія завтрашнього дня», «Ким бути?», рекламних роликів тощо);
- зустрічі з вчителями шкіл, у процесі яких вчителям надавалася інформація про систему ПТО, правила прийому, пільги, інформацію щодо проведення ПР в школах, її ефективні форми тощо; екскурсії до училищ;
- прикрашання училищних автомобілів агітаційною інформацією тощо.

Особливістю 80-х рр. стало те, що між директорами училищ та ректорами вищих навчальних закладів (наприклад, Харківський політехнічний інститут та ін.) існувала певна домовленість, згідно з якою абітурієнти, що не змогли вступити до вищого навчального закладу (далі ВНЗ) мали змогу здобувати вищу освіту на вечірніх факультетах за умови вступу до ПТУ. Таким чином, учні могли поєднувати навчання в закладі профтехосвіти та ВНЗ, а на адміністративному рівні розв'язувалися завдання Школа-ПТУ-ВНЗ [15, с. 30].

Аналіз архівних джерел дав змогу зробити висновок про те, що виконанню численних нормативно-правових документів приділялася належна увага не тільки інженерно-педагогічними працівниками, зокрема на державному рівні у 70-80 рр. позитивним досвідом ПР стали наступні заходи [1, арк. 10; 13, арк. 45; 11, арк. 5; 14, арк. 61; 3, арк. 25; 12, арк. 12]:

– здійснення Державним комітетом СРСР (далі ДК) зі справ видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі, ДК СРСР з телебачення та радіомовлення, редакціями газет і журналів, товариством Знання УРСР та ін. систематичного висвітлення досвіду роботи кращих педагогічних колективів ПТНЗ, базових підприємств, молодих робітників – випускників училищ, передовиків та новаторів виробництва у пресі, з метою поширення професійної інформації (поширеними стали: тематичні сторінки в газетах «Молодь України», «Радянська освіта», «Комсомольське знам'я», «Ленінська правда», «Червоний промінь», «Вінницька правда» та ін.; трансляція циклів телевізійних передач Голосую за професію, радіопередач «Товариш», «Неспокійні серця», молодіжних програм українського радіо про навчання і життя учнів ПТНЗ; присвячення випускників ПТУ в робітничий клас; конкурси професійної майстерності, олімпіади з предметів загальноосвітнього циклу, виставки технічної творчості учнів професійно-технічних навчальних закладів тощо);

– проведення спільно з радами редакторів обласних комсомольських газет з питань ПР, розроблення і поширення серед республіканських

видавництв, молодіжних редакцій радіо- та телебачення планів публікацій кращого досвіду роботи навчальних закладів профтехосвіти;

- навчально-методичними кабінетами, видавництвами Вища школа та ін. розроблялися, видавалися та поширювалися переліки профорієнтаційної літератури, рекомендації з комплектування навчальних закладів ПТО, збірки (Про шахтарські професії, Шлях у будівельникита ін.);

- створення та поширення народними студіями кінолюбителів при ДК з ПТО УРСР, а також Київською студією науково-популярних фільмів кінофільми профорієнтаційного характеру «Професія – гордість моя», «За покликанням серця», «Будівельники», «Дорога в робітничий клас» та ін.;

- постійно діючий павільйон професійно-технічної освіти, розташований на Виставці досягнень народного господарства УРСР з виставками експонатів науково-технічної творчості учнів та майстрів виробничого навчання, а також розділу художньої творчості, яка висвітлювала проведення дозвілля учнів у чисельних гуртках тощо;

- пропаганда системи ПТО на державному рівні (доповіді, виступи, публікації діячів державної влади в яких з повагою наголошувалося, що ПТНЗ свого часу закінчили космонавт планети Ю. О. Гагарін, серед випускників ПТНЗ України – відомий конструктор космічних кораблів С. П. Корольов, Герої Соціалістичної Праці О. Л. Дерев'яненко (чорна металургія), І. І. Стрельченко (вугільна промисловість) та ін. видатні науковці, діячі мистецтв, керівники міністерств, підприємств тощо; а також присвоєння імен навчальним закладам ПТО з числа Героїв Соціалістичної Праці тощо.

Разом з тим з 70-х р. почав знижуватися престиж навчання у ПТНЗ. Збільшилися випадки, коли до ПТНЗ вступали учні з негативними характеристиками, низькою успішністю, також поширеною стала практика директорів середніх загальноосвітніх шкіл формувати з випускних класів кілька сильних з чисельності успішних учнів, а відстаючих направляти здобувати освіту до ПТНЗ [15, с. 30]. Також головним завданням гарної школи, вважалася підготовка учнів до вступу у вищий навчальний заклад, а гідність школи вимірювалась кількістю школярів, що вступили до ВНЗ.

Незважаючи на актуальність заходів з ПР серед молоді мала місце їх нереалізованість, що була спричинена соціально-економічними чинниками, що мали місце в державному устрої. У 1988 р. відбулось об'єднання системи народної та професійно-технічної освіти, почався новий етап у розвитку профтехосвіти України, що характеризувався пошуком шляхів реформування, переходом до багаторівневої (ступеневої) системи навчання, адаптацією до вимог ринкової економіки тощо. Так, з 1991 р. ПР мала здійснюватися працівниками Державної служби зайнятості України у наступних формах: надання професійної інформації, професійної консультації, що здійснювалися шляхом ознайомлення того, хто звернувся за допомогою, з потребами ринку праці, перспективами професійного навчання, проведення індивідуальної бесіди, соціологічних, психологічних та ін. методів [9].

На основі узагальнення результатів вивчення статистичних та ін. матеріалів нами зроблено висновок, що кількість ПТНЗ України постійно зростала (станом на 1960 р. кількість ПТНЗ становила 609, а у 1990 р. – 1162). Зростання кількості ПТНЗ зумовило реалізацію науково-практичної системи підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення. Отже, досліджуваний період за змістом діяльності та розвитку профорієнтаційної роботи серед молоді на робітничі професії можна розділити на три періоди:

I період – (1960-1970 р.). До найважливіших ознак цього періоду належать: державне управління процесом підготовки учня до вибору професії, здійснення комплектування ПТНЗ за народногосподарськими планами Української РСР у повному обсязі, проведення ПР у формальній формі, а також актуалізації науково-дослідної роботи, створення Науково-дослідних інститутів з відділами по роботі з тем профорієнтації та ін.;

II період – (1970-1988 рр.). Актуалізація проведення ПР молоді на робітничі професії, виникнення нових форм і методів ПР; створення нормативно-правового поля, сприятливого для збільшення робочих місць, науково-методичного забезпечення та ін.

III період – (1988-1991 рр.). Період нового етапу в розвитку професійно-технічної освіти України, що характеризувався пошуком шляхів удосконалення ПР серед молоді, розробка комплексних наукових і навчально-методичних праць з цієї проблеми, підвищення ефективності професійної орієнтації й професійного відбору серед молоді, а також недосконалістю відповідної професійної підготовки психологів, вчителів, інженерно-педагогічних працівників до здійснення системи профорієнтаційної роботи.

Литература

1. Інформації в ЦК Компартії України, Раду Міністрів УРСР, Президіям Верховної Ради УРСР про покращення якості підготовки кваліфікованих робітників, удосконалення навчального процесу тощо. 1980 р. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – ф. 4609, оп. 1, спр. 1761, 43 арк.
2. Информации в ЦК Компартии Украины, Президиум Верховного Совета СССР, Совет Министров СССР об улучшении качества подготовки квалифицированных рабочих, совершенствовании учебно-производственного процесса и др. вопросам, 1982 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1947, 54 арк.
3. Информации, переписка с ЦК Компартии Украины, Советом Министров СССР, Президиумом Верховного Совета СССР, Госпрофобром СССР об улучшении подготовки рабочих высокой квалификации со средним образованием и др. за 1977 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1489, 26 арк.
4. Информации облуправлений ПТО о выполнении директивного письма начальника Главного управления от 1.05.1963 г. № 05-2172 за 1964 г. // ЦДАВО. – ф. 4609, оп. 1, спр. 658, 117 арк.
5. КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса. 1940-1987 гг. / Сост. Г. И. Терещенко, И. Ф. Курас, Н. Г. Ничкало и др. – К. : Вища шк., 1988. – 416 с.

6. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України : монографія / Н. Г. Ничкало. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 200 с.
7. О дальнейшем развитии системы ПТО и повышении ее роли в подготовке квалифицированных рабочих кадров: Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР от 12.04.1984 № 315. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.kaznachey.com/doc/aJUTS4P2R3K/>>. – Мова рос.
8. Об организации межшкольных учебно-производственных комбинатов трудового обучения и профессиональной ориентации учащихся : Постановление Совета Министров СССР от 23.08.1974 № 662 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.zonazakona.ru/>>. – Мова рос.
9. Об утверждении примерного положения об организации профессионального обучения высвобождаемых работников и незанятого населения: Постановление Минтруда СССР ОТ 24.06.1991 № 26. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://bestpravo.ru/>>. – Мова рос.
10. Приказы с №1-№35 Начальника Главпрофтехобразования по основной деятельности, 1959 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 452. – 80 арк.
11. Сводные статистические отчеты Госкомитета об итогах учебной работы средних, технических, городских, сельских ПТУ, вечерних (сменных) отделений, училищ при ИТУ // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1744, арк. 79.
12. Справки, докладные записки о проверке училищ по подготовке рабочих кадров, о качестве преподавания и знания предметов и др. вопросам за 1977 г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1488, 172 арк.
13. Справки, докладные записки, информации, переписка с ЦК Компартии Украины, СМ УССР, Госпрофобром СССР об улучшении качества подготовки квалифицированных рабочих, усовершенствовании учебного процесса и др. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1677, 73 арк.
14. Статотчеты ОУ ПТО об итогах учебной работы средних ПТУ за 1978-79 уч. г. // ЦДАВО. – Ф. 4609, оп. 1, спр. 1663. – Т.1., 225 арк.
15. Ушманов Л. Пропаганда рабочих профессий / Л. Ушманов // Профессионально-техническое образование. – 1984. – № 2. – С. 30.

Закатнов Д. О. Концептуальні засади професійної орієнтації молоді на робітничі професії	3-7
Мельник О. В. Неперервність і фундаменталізація діяльнісно-особистісного становлення майбутнього професіонала	7-15
Морін О. Л. Сутність і структура поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання	15-21
Іщенко І. М. Сучасні проблеми профорієнтації учнів професійно-технічних навчальних закладів в умовах ринкової економіки	21-25
Хромова О. Л. Можливості роботи школи з педагогічної підготовки батьків щодо професійного самовизначення старшокласників	25-31
Ільєва Н. М. Роль профорієнтаційної роботи з шкільною молоддю в системі служби зайнятості	32-36
Вовковінський М. І. Вплив теорії кондиціонізму на сучасне виховання й профорієнтацію учнів ПТНЗ	36-40
Гуцан Л. А. Простір профільного самовизначення – важлива умова формування готовності старшокласників до вираженого вибору профілю навчання	40-45
Калошин В. Ф. Формування оптимізму в учнів ПТНЗ як засіб професійного самовизначення	45-49
Карп'юк М. Д. Екологічний аспект профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ	49-59
Литвинова Н. І. Психотехнології підготовки учнівської молоді до вибору професії: профорієнтаційний супровід	59-65
Федун Л. М. Професійні домагання як спонукально-оцінна основа професійного самовизначення старшокласника	65-69
Циганок О. А. Інноваційний підхід соціально-профорієнтаційної реклами в професійно-технічному	70-74

навчальному закладі, як засіб підвищення престижу робітничої професії серед учнівської молоді

Волощук І. П. Формування професійних ціннісних орієнтацій старшокласників в середовищі політехнічного ліцею 74-81

81-88

Шестаківський М. М. Степанівський міжшкільний навчально-виробничий комбінат – автор моделі підготовки дитини до життя у світі дорослих

88-93

Злочевська Л. С. Роль мотивації у формуванні професійної кар'єри учнівської молоді ПТНЗ: арттерапевтичний підхід

Пархоменко О. М. Умови професійного самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання 93-96

Ткачук І. І. Формування в учнів 10-11-х класів спрямованості на майбутній професійний успіх в умовах суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання 96-103

Мерзлякова О. Л. Роль вчителя у формуванні профорієнтаційного простору 103-107

Охріменко З. В. Проблема виховання професійно важливих якостей в процесі професійного консультування старшокласників 107-113

Скалько О. В. Потреби ринку праці у фахівців інженерно-технічного профілю 113-117

Тименко М. М. Зміст професійної орієнтації учнів старших класів у процесі вивчення географії 118-121

Чеснокова Л. Г. Професійна орієнтація учнів ПТНЗ засобами профільного навчання 121-125

Гончар Н. С. Профорієнтаційна робота як один з видів діяльності практичного психолога ПТНЗ 125-130

Лузан М. В. Формування професійного ідеалу в теорії і практиці технологічної підготовки старшокласників 130-134

Смоляна Н. В. Особливості професійної орієнтації молоді на 134-142

робітничі професії в Україні (1960-1991 рр.)

Для нотаток

Для нотаток

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ
РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

**Збірник
матеріалів круглого столу,
12 травня 2011 р., м. Київ**